

ISSN 1561-4999

ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

1'2011

У НОМЕРІ:

- *Антропологія права*
- *Конституційна та правова держава*
- *Локальні правові норми*
- *Конституційна безпека*
- *Інтелектуальна власність*
- *Кримінальна глобалізація*
- *Співвідношення національного та міжнародного права*
- *Уніфікація в європейському просторі*

IN LEGIBUS SALUS

ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

1'2011

Виходить щоквартально

Засновано у листопаді 1993 року

Засновник:

Одеська національна юридична академія

Журнал зареєстровано в Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р. Свідоцтво: серія ОД № 189. Перереєстровано Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р. Свідоцтво: серія КВ № 2065 та Міністерством юстиції України 25 травня 2010 р. Свідоцтво: серія КВ № 16683-5255ПР

Президією Вищої атестаційної комісії України включено до наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанови від 9 липня 1999 р. — № 1-05/7, від 14 квітня 2010 р. — № 1-05/3).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція):
ISSN 1561-4999 (18 березня 1999.)

Передплатний індекс: 40318

Головний редактор

М. П. Орзіх

Редакційна колегія:

Ю. П. Аленін

В. М. Дрьомін

С. В. Ківалов

А. В. Луняченко

В. К. Мамутов

Ю. М. Оборотов

Б. А. Пережняк

(зам. голов. редактора)

П. М. Рабінович

В. О. Туляков

Є. О. Харитонов

Технічний редактор

С. С. Сон

Нормативно-правові акти, розміщені у журналі, є неофіційною інформацією.

Передрук матеріалів, надрукованих у журналі, можливий лише з посиланням на журнал

Рекомендовано вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 10.02.2011 р., протокол № 1

Адреса редакції:
Україна, 65009, Одеса-9
Піонерська, 2, каб. 406
Тел. /факс: (048) 719-88-15
Ел. пошта: constitutional law@onua.edu.ua

Здано до набору 14.02.2011.
Підписано до друку 17.02.2011.
Формат 70x108/16.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 9,10.
Тираж 1000 прим. Зам. № 50.

Наукове видання

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 1'2011

Укр., рос., англ. мовами

Друкарня видавництва «Юридична література»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1374 від 28.05.2003 р.)
Одеса, вул. Піонерська, 2.
Тел. (048) 777-48-79

До авторів і читачів

Редакція запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, студентів, читачів, що цікавляться проблематикою журналу. Матеріали для опублікування подаються (і публікуються) українською, російською і англійською мовами і повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам ВАК України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. — 2009. — № 5. — С. 26–30). Наукова стаття має містити постановку проблеми, оцінку стану літератури, завдання поданого матеріалу по обраній проблемі, висновки і перспективи подальших досліджень. Ліворуч від найменування статті вказується УДК. Обсяг статей, як правило, до 10 аркушів (кегель — 12, через 2 інтервали), інші матеріали — до 6 аркушів — у 2 примірниках. Посилання по тексту оформлюються порядковим номером у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова (до 5) мовою статті, резюме українською, російською та англійською мовами (всього до 15 рядків). Перелік джерел (література) розташовується після резюме і має містити вихідні дані джерел і сторінку, на яку зроблено посилання.

ДО МАТЕРІАЛІВ ДОДАЮТЬСЯ:

1. ДИСКЕТА (ДИСК) З ФАЙЛОМ У ФОРМАТІ MS Word З НАБОРОМ ТЕКСТУ.

2. РЕЦЕНЗІЯ-РЕКОМЕНДАЦІЯ особи, що має вчений ступінь за фахом, що відповідає предмету статті, чи науково-дослідного, вищого навчального закладу або органу, організації (у формі виписки з протоколу).

3. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:

Прізвище, ім'я, по батькові автора

Науковий ступінь, звання, почесне звання

Місце роботи і посада

Поштова адреса, телефони, факс, e-mail

Номер квитанції передплати на журнал (чи дата і місце передплати)

Найменування статті

Автори, на праці яких є посилання в рукопису

Дата відсилання рукопису

4. ЗАЯВКА НА ВИСИЛКУ АВТОРСЬКИХ ПРИМІРНИКІВ (післяплатою — не менш 10).

Резюме і рецензія не подаються за матеріалами для рубрик: «Проблемна ситуація», «Версія», «Публіцистика», «Наукове життя», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

При визначенні черговості публікації матеріалів перевагу мають передплатники журналу

Подані матеріали не рецензуються і не повертаються автору. Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, не приймаються до редагування, публікації і не повертаються автору. Тому після подання матеріалу до публікації доцільно запросити редакцію особисто чи по телефону про дотримання вимог редакції. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

Редакція веде листування тільки на сторінках журналу в рубриках «Проблемна ситуація», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок».

Журнал приймає замовлення на рекламу

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

- В. Завальнюк**
Галузеві дослідження в антропології права . . . 4
- В. Форманюк**
Види локальних норм 8

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

- А. Езеров**
Понятие конституционной безопасности . 14

РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

- Б. Пережнюк**
Оптимізація системи центральних органів виконавчої влади в соціально-культурній (духовній) сфері на сучасному етапі адміністративної реформи в Україні 24
- А. Гетьман**
Реформа адміністративно-територіального устрою України: наукові підходи, основні напрямки 28

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

- Н. А. Зелінська, В. М. Дрьомін**
Кримінальна глобалізація: від транснаціонального злочину до транснаціональної злочинності 34
- Т. Ківалова**
Класифікація зобов'язань відшкодування шкоди 40
- С. Мазуренко**
Принцип вичерпання права як підстава обмеження правомочності власника об'єкта інтелектуальної власності 47
- В. Володіна**
Деякі питання спадкування авторських прав 52
- Ю. Самборська**
Процесуальне становище неповнолітніх у справах про позбавлення батьківських прав 57

УКРАЇНА І СВІТ

- О. Іванченко**
Співвідношення принципів національного та міжнародного права 62
- Я. Чернопищук**
Уніфікаційні процеси в європейському правовому просторі: герменевтика та аксіологія конституційно-правового аналізу 66

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

- А. Погосян**
Співвідношення конституційної і правової держави 73
- І. Дробінова**
Виконавча влада і місцеве самоврядування: проблема розмежування повноважень 76
- М. Павлова**
Концепція «нової моделі» адміністративно-територіального устрою України 79

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

- Б. Пережнюк**
В спеціалізованих учених советах Національного університету «Одеська юридическа академія» 84
- К. Горобець**
Міжнародна конференція пам'яті П. О. Недбайла, О. В. Сурилова та В. В. Копейчикова — знакова подія у студентському житті 89

ЗАКОНОДАВСТВО І ДОКУМЕНТИ

- Указ Президента України № 1085/2010**
Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади 91

ПЕРСОНАЛІЇ

- Евгению Васильевичу Додину — 80 99

- ПУБЛІКАЦІЇ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК» ЗА 2010 РІК** 102

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 340:572.02:347.1

В. Завальнюк,

кандидат юридичних наук, професор, ректор
Національного університету «Одеська юридична академія»

ГАЛУЗЕВІ ДОСЛІДЖЕННЯ В АНТРОПОЛОГІЇ ПРАВА

З кінця ХХ ст. у вітчизняній юридичній науці відбувається переосмислення світоглядних орієнтирів. Відбувається інтенсивне переосмислення накопиченого матеріалу, формуються нові ідеї та погляди, відбувається поворот науки в сторону людини.

На думку О. О. Пучкова, у широкому розумінні до юридико-антропологічного аналізу належать прийоми дослідження правової реальності, правової науки та правових текстів, пов'язаних з використанням у ролі критерію інтересів, цінностей і прав людини та її буття (або, в поняттях філософії — «збереження ідентичності людини») [1].

У сучасній філософсько-антропологічній літературі переважно аналізується право в цілому, а спеціальних філософсько-антропологічних досліджень, присвячених застосуванню антропологічного підходу галузевими юридичними науками, майже немає.

Цікавим уявляється зауваження відомого російського цивіліста І. О. Покровського, який наприкінці ХІХ — початку ХХ ст. зауважував, що цей період знаменується в історії цивільного права розуміння пошуками «втраченої ідеї права», цього «справедливого» чи «правильного» права та ін. Ці пошуки, у свою чергу, призвели не до чого іншого, як до відродження того, що здавалося похованим назавжди — до відродження природного права. Заговорили про «природу речей» у соціальних відносинах, про «незмінні моральні цінності» та ін. ХІХ ст., вмираючи, повернулося до тих ідей, які воно чуло у своєму ранньому дитинстві, але які воно потім так

ретельно намагалося заглушити в собі протягом всього свого життя [2].

Переосмислення світоглядних засад права відобразилося на сучасному законодавстві.

Вищими соціальними цінностями в Україні визнано людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку (ст. 3 Конституції України) [3].

Конституція України заклала принципово нові підвалини для розвитку і зміцнення суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

У суспільства немає майбутнього, якщо воно не поважає права і свободи особистості, їх забезпечення — необхідний атрибут будь-якої держави [4]. Жодна держава світу не може сьогодні обійти питання захисту прав людини і громадянина під час вирішення як внутрішніх, так і глобальних проблем людства. Саме це положення визнано головним напрямком турботи і діяльності сучасного міжнародного співтовариства.

Конституція України віддала належне концепції природних прав людини, закріпивши права громадян України на життя, честь, гідність, свободу, особисту недоторканність тощо. Тим самим положення Конституції засвідчують намагання Української держави відійти

від зверхніх поглядів на людину як на гвинтик державного механізму та права людини, що були притаманні соціальній практиці СРСР, і визнати верховенство загальнолюдських цінностей, якими є й права людини.

Зрозуміло, що така суспільна переоцінка соціальних пріоритетів знайшла відображення і в галузевому законодавстві, стала стержнем його реформування. Будь-яка норма права повинна бути пронизана духом всебічного захисту прав та охоронюваних законом інтересів особи.

У сучасній Україні одним із найяскравіших показників радикальності реформування її правової системи стало прийняття Цивільного кодексу (далі — ЦК України) [5]. Це проявилось, зокрема, у тому, що він — вперше в українській історії — надав «природним» (антропним, загальносоціальним, позадержавним) правам і свободам людини безпосередньо юридичного значення, визнав їх напрямку діючим джерелом суб'єктивних юридичних прав і обов'язків у певних суспільних відносинах. Держава офіційно санкціонувала власне природне праворозуміння, поставила цивільно-юридичне регулювання на службу невідчужуваним правам і свободам людини. Одним з найвагоміших його здобутків на цьому шляху стала розробка книги 2 «Особисті немайнові права фізичних осіб», в якій вперше віднайшло своє місце широке правове регулювання та захист особистої немайнової сфери людини.

Природно-правовий вимір ЦК України проявляється в такому. Нагадаємо насамперед зміст ст. 1 ЦК: «Цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. До майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом».

Отже, «кваліфікаційними» ознаками тих суспільних відносин, що їх бере під свій захист ЦК, причому ознаками, які виникають й існують незалежно від держави, об'єктивно щодо неї, є: юридична (тобто — як далі аргументуватимемо — формальна) рівність учасників особистих відносин; їхнє вільне волевиявлення (вільне — як нижче знову ж буде доводитись — з формальної сторони, у формальному аспекті); майнова самостійність цих суб'єктів.

Надання державного захисту означеним суспільним відносинам видається переконливим проявом кардинальної гуманізації цивільно-юридичного регулювання в Україні. Адже у такий спосіб держава підтримує, стимулює й охороняє такі загальнолюдські цінності, як: гідність (самоцінність) кожного, неодмінним складником визнання якої є повага до власного вибору людиною своєї поведінки, тобто повага до її свободи; справедливість у стосунках учасників суспільного життя, фундаментальною ознакою (критерієм, показником) якої є формальна рівність останніх; добровільна особиста активність, ініціативність людини у взаєминах із іншими суб'єктами.

Отже, ст. 1 ЦК України, яка слугує нормативною основою, маяком державного захисту приватних прав фізичної особи (та й інших учасників суспільного життя), насправді є виразником «уособленням» гуманістичної філософії прав і свобод людини.

Стаття 270 ЦК України закріплює орієнтовний перелік особистих немайнових прав. Насамперед, до переліку включені особисті немайнові права, які передбачені в Конституції України, зокрема право на життя (ст. 27 Конституції України), право на охорону здоров'я (ст. 49 Конституції України), право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 50 Конституції України), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України), право на недоторканність особистого і сімейного життя (ст. 32 Конституції України), право на повагу до гідності та честі (ст. 28 Конституції України), право на таємницю листування, телефонних роз-

мов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України), право на недоторканність житла (ст. 30 Конституції України), право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування (ст. 33 Конституції України), право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості (ст. 54 Конституції України). Однак даний перелік не є вичерпним, тому він може бути доповнений, як у самій Конституції України, так і нормами ЦК та інших актів цивільного законодавства.

Зрозуміло, що передбачити повний перелік особистих немайнових прав фізичної особи в законодавчих актах є справою нереальною. Тому ЦК України встановлює можливість поширювального тлумачення норм ЦК щодо особистих немайнових прав фізичної особи, незважаючи на те, чи закріплені вони в законі, чи ні. При цьому за основу має братись те, чи відповідає дане особисте немайнове право вимогам, які висуваються щодо даного виду цивільних прав, що передбачено у ст. 269 ЦК. Таким чином, Цивільний кодекс України фактично відмовляється від теорії «дарованих» прав, які надані особі доброю волею держави чи законодавця, і визнає їхній природний характер.

Таким чином, є підстави констатувати, що ЦК України демонструє відхід від жорсткої легістсько-позитивістської інтерпретації предмета цивільно-юридичного регулювання «за рахунок» використання природного праворозуміння. І у цьому можна вбачати вагоме досягнення даного закону.

Окремо слід наголосити на тому, що зазначена особливість ЦК України забезпечена також у низці його статей щодо понять антрополого-правового характеру, а також втіленням деяких положень загальної теорії прав людини. Наприклад, закріплення у ст. 271 дефініції загального поняття особистого немайнового права як можливості людини вільно, за власним розсудом, обирати свою поведінку; у ст. 269 положення про те, що такі права виникають у неї насамперед від народження, існують позитивно («довічно») і не можуть бути

скасовані. І це, безперечно, у цілому підвищило рівень наукової обґрунтованості цього фундаментального законодавчого акта.

Проникнення природно-правових засад у ЦК України можна вбачати й у тому, що, визначаючи носіїв цивільних прав і обов'язків, він використовує терміно-поняття «людина» (ст. 24). Тут знайшла прояв неодноразово згадувана сучасна тенденція, так би мовити, антропологізації правової ідеології, котра внаслідок цього змістовно гуманізується.

Показовим є, мабуть, і те, що у ст. 1 ЦК України мовиться не про суб'єктів права, а про «учасників» відносин, а такими учасниками люди стають не стільки тому, що до цього їх спрямувала держава, скільки в силу об'єктивних — природничих (біотичних, психофізіологічних та інших) і загальносоціальних — закономірностей їх існування й розвитку. У цьому терміновживанні теж можна констатувати впровадження природного праворозуміння у «позитивну» цивілістику.

Для зручності правозастосування зазначені особисті немайнові права класифікують залежно від їх цільового призначення на: а) особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи (глава 21 ЦК України); б) особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи (глава 22 ЦК України) [6].

У юридичній літературі існують й інші погляди щодо класифікації особистих немайнових прав. Відповідно до однієї з них особисті немайнові права громадян можна розділити на дві великі сфери — інститут недоторканності особи та інститут недоторканності особистого життя громадян з додаванням до них ще деяких правомочностей особистого характеру [7].

Під правом недоторканності особи необхідно розуміти гарантовану державою особисту безпеку і свободу людини, що полягає в недопущенні, припиненні і караності. За посягання на життя, здоров'я, тілесну недоторканність і повну свободу (фізична недоторканність); честь, гідність, моральну свобо-

ду (моральна недоторканність); психіку (психічна недоторканність); індивідуальну свободу людини, що виражається в можливості розпоряджатися собою і на свій розсуд визначати місце свого перебування (особиста безпека).

Моральність як найширше поняття, як ідея відповідності добру і справедливості не визначає конкретного правила поведінки, її приписи виражені у більш загальній формі, але вона формує тип поведінки, що має відповідати найвищим людським чеснотам, ідеалам людської свідомості, а отже стає принципом цивільного права, бо є тим «робочим механізмом», за допомогою якого, за висловом професора Н.С.Кузнецової, визначаються межі можливої та належної поведінки учасників цивільно-правових відносин [8]. Використовуючи цей «робочий механізм», законодавець конкретизує моральні ідеї в категоріях прав та обов'язків, тобто формулює моделі цивільно-правових норм.

Друга велика сфера особистих прав і свобод — це недоторканність особистого життя громадянина. Це — сфера сімейних, побутових і інтимних відносин, що не підлягають безпосередньому контролю з боку держави, суспільства, інших осіб.

Між суб'єктами особистих немайнових відносин відсутні відносини влади і підпорядкованості, вони юридично незалежні та не підлеглі один одному. Вони самі вирішують питання, повідомляти чи ні відомості про своє приватне життя чи зберігати його в таємниці, змінити своє ім'я або не робити цього, погодитись на запропонований метод лікування чи ні. Усі немайнові права об'єднуються тим, що вони служать визнанню за особистістю її моральної цінності [9].

Управомоченим суб'єктом цивільного немайнового права виступає фізична особа, а зобов'язаними суб'єктами — всі можливі суб'єкти цивільного права в абсолютних відносинах (громадяни, юридичні особи, Україна, суб'єкти України) або окремий суб'єкт цивільного права у відносних відносинах.

Особисті немайнові права у сімейному праві (виховання дітей, спільне

розв'язання питань життя сім'ї тощо) посідають істотне місце (хоча існує точка зору, що основу предмета галузі сімейного права становлять відносини немайнові, а особисті немайнові відносини відіграють у ньому другорядну роль). Їхньою особливістю є те, що вони виникають тільки між громадянами. Сімейні правовідносини немайнового характеру виникають з обставин, передбачених Сімейним кодексом (шлюб, спорідненість, усиновлення та ін) і зареєстрованих у встановленому порядку.

До немайнових трудових прав належать право на об'єднання в професійні спілки, право на публічне визнання заслуг, право на запис у трудову книжку про винаходи, що використовуються, тощо. Ці права виникають у процесі трудової діяльності і регулюються трудовим законодавством.

Враховуючи усе вище наведене, слід зробити такий висновок. Сприймавши певною мірою природно-правову доктрину, ЦК України забезпечив входження невідчужуваних антропо-соціальних прав людини в українське цивільне законодавство і тим самим підніс на якісно вищий рівень їх державну охорону й захист. З огляду на це, він став винятковим, унікальним галузевим законодавчим актом Української держави.

Втілюючи певні здобутки загально-теоретичного праводержавознавства, зокрема загальної теорії людських природних прав, ЦК України слугує певним імпульсом для її подальшого розвитку. Адже цей кодекс вміщує чимало своєрідних, нових не тільки для цивілістики, загальноправових положень.

Ключові слова: антропологія права, антропологічний підхід, природне право, цивільне право, особисті немайнові права.

Досліджено сприйняття природно-правової доктрини ЦК України, що забезпечило входження невідчужуваних антропо-соціальних прав людини у вітчизняне цивільне законодавство, піднесло на якісно вищий рівень їх державну охорону й захист.

Исследовано восприятие естественно-правовой доктрины ГК Украины, что обеспечило включение неотъемлемых антропо-социальных прав человека в отечественное гражданское законодательство, подняло на более высокий уровень их государственную охрану и защиту.

The nature-law doctrine of Civil Code of Ukraine is investigated which gave a possibility to include the anthropo-social human rights into the Ukrainian civil legislation. That allows to grow the level of the legal protection of such rights.

Література

1. Пучков О. А. Юридическая антропология и развитие науки о государстве и праве (теоретические основы) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Олег Александрович Пучков. — Екатеринбург, 2001. — С. 8.

2. Покровский Н. А. Основные проблемы гражданского права / Н. А. Покровский. — М. : Статут, 1998. — С. 120–131.

3. Конституція України : прийнята 26 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

4. Анисимов А. Л. Честь, достоинство, деловая репутация: гражданско-правовая защита / А. Л. Анисимов. — М. : Юрист, 1994. — С. 3.

5. Цивільний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України 16 січ. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.

6. Цивільний кодекс України : коментар / за ред. Є. О. Харитонова. — Х. : Одиссей, 2008. — С. 391.

7. Мохов А. Личные неимущественные права и их ограничения в гражданском процессе // Российская юстиция. — 2001. — № 9. — С. 25.

8. Кузнєцова Н. С. Основні завдання Книги першої проекту Цивільного кодексу України // Кодифікація приватного (цивільного) права України. — К. : Укр. центр правничих студій, 2000. — С. 123.

9. Гражданское право : учебник / под ред. Ю. К. Толстого, А. П. Сергеева. — М. : Проспект, 1996. — С. 8.

УДК 340.132

В. Форманюк,

аспірант кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИДИ ЛОКАЛЬНИХ НОРМ

У сучасних умовах не втрачає своєї актуальності проблема виділення конкретних видів правових підстав класифікації локальних норм для глибшого розуміння правової природи інституту локальної норми та локального акта, так як формою вираження локальних норм служать локальні нормативні акти.

Наукова новизна статті полягає у визначенні правових підстав класифікації локальних норм.

У юридичній літературі певні аспекти порушеної проблематики висвітлювались у працях Н. В. Козлової,

В. М. Кравчука, Ю. М. Оборотова, О. Ф. Скакун, Г. В. Хникіна, І. С. Шиткіної і інших вчених. Проте цілісне, системне та комплексне дослідження, пов'язане з теоретико-методологічним аналізом даного питання, не проводилось.

Важливе місце в теорії і практиці дії локальних норм належить їхній класифікації. Правових підстав та наукових позицій щодо класифікації локальних норм значна кількість.

Правильність і повнота класифікації залежить, насамперед, від вибору

її підстави, якою виступають найбільш істотні ознаки, що визначають всі інші ознаки класифікуемого явища.

Так, на думку О. Ф. Скакун, «корпоративні норми слід розрізняти за цілями об'єднання людей в корпорації:

— норми, що містяться в документах громадських — не комерційних, не державних — об'єднань (партій, профспілок, добровільних товариств, створених на членстві), тобто не маючих за мету отримання прибутку;

— норми, що містяться в документах комерційних корпорацій, перш за все тих, які створюються на добровільних основах для підприємницької діяльності (господарських товариств — повних, командитних, акціонерних товариств — відкритих, закритих и т.п.) та мають за мету отримання прибутку» [2].

При цьому О. Ф. Скакун зазначає, що «ці норми, як і норми підприємств, установ, організацій, називаються локальними, так як вони містяться в локальних нормативних актах» [2].

В. М. Кравчук зазначає інші підстави для класифікації локальних норм. Так, вони «можуть бути класифіковані за різними критеріями:

1) за строком дії:

— постійні — встановлюються безстроково і діють до їх скасування;

— тимчасові — встановлюються на певний строк;

2) за органом:

— норми, встановлені вищим органом юридичної особи;

— норми, встановлені виконавчим органом;

— норми, встановлені наглядовим (контрольним) органом;

3) за колом осіб:

— норми, які поширюються на всіх суб'єктів корпоративних відносин;

— норми, які поширюються на певну групу суб'єктів: учасників, правління, працівників;

— норми, які поширюються лише на одного суб'єкта (наприклад, лише на голову правління);

4) за юридичною силою:

— норми, які мають вищу юридичну силу;

— норми, які мають нижчу юридичну силу;

5) за джерелом закріплення:

— норми, що закріплені в установчих документах;

— норми, що закріплені в рішеннях органів управління;

6) за формою закріплення:

— письмові;

— усні» [1].

На нашу думку, локальні норми слід підрозділяти за такими підставами:

1. За предметом регулювання. Локальні норми приймаються і діють у рамках функціонуючих соціальних утворень, вони одержують «прив'язку» до визначених функцій, видів діяльності організації (підприємства, установи) чи суб'єктів цієї діяльності (підрозділи, посадові особи і т.д.).

З урахуванням зазначених особливостей можна виділити групи норм, що регулюють:

— виробничу діяльність (наприклад, по виробництву готової продукції і її прийманню);

— фінансову діяльність (наприклад, по здійсненню фінансових операцій; організації і порядку оплати праці на підприємстві);

— охоронну (наприклад, по регулюванню питань техніки безпеки й охорони праці);

— управлінську (наприклад, норми, що встановлюють правове становище керівника, адміністрації, окремих служб організації, морального і матеріального стимулювання та ін.).

У цьому зв'язку варто підкреслити, що норми, які опосередковують той чи інший вид діяльності організації чи закріплюють правове становище визначеного суб'єкта внутрішньоорганізаційних відносин, утворюють деяку єдність, в основі якої лежать предметні взаємозв'язки норм.

Стосовно до конкретної організації предметна класифікація прийнятих тут внутрішньоорганізаційних норм залежить від характеру і сфери її діяльності, здійснюваних нею функцій [3]. Так, наприклад, у рамках промислових підприємств розробляється і діє велике число

техніко-правових норм, а також норм, що регламентують організацію процесу виробництва, фінансових питань та ін.; у рамках навчальних закладів — норми, що регулюють організацію навчального процесу, науково-дослідну роботу й ін.

Предмет регулювання знаходиться також у деякій залежності і від організаційно-правової форми самої організації. Наприклад, комерційні організації мають більш широке (у порівнянні з державними підприємствами й організаціями) коло повноважень по здійсненню нормативного регулювання своєї діяльності. Так, на загальних зборах членів акціонерного товариства може бути прийнятий статут своєї організації, вирішуватись питання, що стосуються розподілу прибутку і т.п. Даним правом не наділені трудові колективи державних підприємств, установ, організацій. За них зазначені питання вирішуються вищими органами.

2. За методом регулювання підрозділяються на диспозитивні й імперативні.

Диспозитивні дозволяють організаціям у межах законних засобів врегулювати відносини на власний розсуд, у рамках дозволеного конкретизувати свої права й обов'язки, а також суб'єктів, що вступають з ними в правовідносини, деталізувати їхній зміст, наприклад, це стосується системи оплати і стимулювання праці, що встановлюється роботодавцем.

Різновидом диспозитивних норм виступають, зокрема:

— альтернативні норми, що надають можливість вибрати один з зазначених у законодавстві й інших правових актах варіантів поведіння (рішення);

— факультативні норми, що дозволяють за певних умов відступити від головного варіанта поведіння, вибираючи другорядний (запасний);

— фахівці в галузі права виділяють також рекомендаційні норми, які встановлюють варіанти бажаного з погляду законодавця способу врегулювання суспільних відносин, для забезпечення, реалізації яких суб'єкти нормотворчої діяльності тієї чи іншої організації проводять відповідні їхній компетенції дії

з урахуванням власних можливостей і резервів.

Імперативні норми — категоричні, обов'язкові розпорядження, що не дозволяють ніяких відступів, залишаються необхідними для того, щоб однозначно розмежувати сферу інтересів, установити пріоритети і переваги, наказати модель поведіння суб'єкту внутрішньоорганізаційних відносин. Так, наприклад, місячна заробітна плата працівника не може бути нижче встановленого законом мінімального розміру оплати праці.

3. За суб'єктами прийняття розрізняються норми:

а) прийняті колегіально адміністрацією і колективом. На конференціях, зборах колективу приймаються локальні норми по найбільш важливих питаннях економічного і соціального розвитку організації, підвищення ефективності її виробництва, поліпшення якості продукції, що випускається, збільшення продуктивності праці й ін. залежно від сфери діяльності організації. Вони адресовані, як правило, усім працівникам організації чи її членам;

б) прийняті в єднально-договірному порядку адміністрацією і виборними органами, що представляють інтереси працівників чи її членів. У єднально-договірному порядку адміністрацією разом з виборними органами, що представляють інтереси працівників чи її членів, приймається більшість локальних норм. У їхній розробці і встановленні беруть участь, як правило, два чи більше суб'єкти локальної нормотворчості. Звичайно в ролі «співавторів» нормативних рішень адміністрації організації виступає профспілковий комітет. Його правомочності в даній сфері закріплені чинним законодавством України;

в) прийняті одноосібно керівником організації. У рамках організацій діє чимале число норм (переважно організаційного характеру), встановлених одноосібно їх керівниками, а також керівниками структурних підрозділів. Перевагою цієї форми локальної нормотворчості є оперативність і організаційна простота розробки і прийняття норм. Для проведення загальних зборів

(конференцій) колективу, спільних засідань виборних органів необхідно вирішити цілий ряд організаційних питань, при цьому не відволікаючи від виробничих справ великої кількості працівників справитися з цим завданням дуже складно. Зазначена ж форма позбавлена цих недоліків, керівник самостійно розглядає питання і приймає відповідні нормативні документи.

4. Підставою поділу локальних норм права на окремі групи є їхня спеціалізація, тобто здатність регулювати внутрішньоорганізаційні відносини з урахуванням їх специфіки.

Спеціалізація як один із проявів власного правового розвитку, що втілює і зовнішні фактори, що впливають на право, і внутрішні потреби правової системи, полягає в тому, що умовно може бути названо поділом праці між нормами, у результаті якого ті чи інші норми і їхні комплекси усе більш зосереджуються на виконанні визначених операцій, при цьому конкретизується зміст норм і одночасно відбувається інтеграція в регулюванні суспільних відносин. Наявність спеціалізації локальних норм є, на наш погляд, показником, вираженням їхньої організованості. У процесі спеціалізації в праві виділяються різні групи норм. Найбільш важливе значення має відокремлення регулятивних і охоронних.

5. За характером розпоряджень, що містяться в них. Якщо звернутися до локальних норм, то слід зазначити, що вони в абсолютній більшості є регулятивними. Це відповідає їх відведенню в системі норм права, їхній загальній спрямованості, соціальній і юридичній природі. Локальні норми, як і інші регулятивні норми права, підрозділяються на зобов'язуючі — норми, що містять розпорядження (прикладом можуть служити норми посадових інструкцій у тій частині, де встановлюються обов'язки працівників організацій), що забороняють, — норми-заборони (такі норми, зокрема, містяться в інструкціях з техніки безпеки, прийнятих в організації), і ті, які управомочують, — норми-дозволи (вони у великій кількості містяться в колективних договорах; положення

про моральне і матеріальне стимулювання; у посадових інструкціях у розділах, де закріплені права працівників; в інших нормативних актах організації). Іноді та сама локальна норма може бути віднесена одночасно до двох із трьох перерахованих груп.

Серед норм організації можна зустріти також спеціалізовані норми, зокрема оперативні, що стосуються діючі нормативні положення чи поширюють їхню дію на нове коло внутрішньоорганізаційних відносин, або продовжуючі дію норм на новий термін.

У великих локальних нормативних актах організації нерідко включаються вступні частини (преамбули), де закріплюються завдання даної сукупності внутрішньоорганізаційних норм — декларативні норми.

У кожній організації діє чимале число норм, ціль прийняття яких — закріплення в загальному виді визначених елементів внутрішньоорганізаційних відносин, місця того чи іншого органу в організаційній структурі організації — це загально закріпні норми.

6. За терміном дії локальні норми підрозділяються на тимчасові і довгострокові (постійні).

До тимчасових належать норми, термін дії яких обмежений визначеним тимчасовим проміжком. Дані норми, як правило, містяться в положеннях про преміювання працівників організації, обліковій політиці, графіках відпусток, у багатьох техніко-правових актах. До довгострокових (постійних) можна віднести норми посадових інструкцій, положень про структурні підрозділи організації, правил внутрішнього трудового розпорядку і деяких інших актів, тобто ті норми, термін дії яких не визначений.

7. Класифікація локальних норм може бути здійснена з урахуванням їхньої юридичної чинності.

Як відомо, юридична чинність являє собою порівняльну властивість, що виражає ієрархічну підпорядкованість норм права, а також утримуючих їхніх правових актів нормам (актам) органів, що стоять вище. Правові норми мають

свою природу, яка відзначається в особливому характері створення цих норм, в особливостях їхнього застосування, у специфічній сутності їхньої обов'язкової сили, що, у кінцевому рахунку, проявляється в правових відносинах, котрі виникають у результаті реалізації норм права. А така реалізація унаслідок величезного різноманіття джерел права і створюваних ними норм у сучасних умовах дуже скрутна без установаження визначеної ієрархічної їхньої субпідпорядкованості.

Між локальними нормами існують визначені розходження з погляду їхньої юридичної чинності, які обумовлюються тією обставиною, що в рамках однієї і тієї ж організації діють кілька суб'єктів локальної нормотворчості, що відрізняються визначеним місцем, положенням у системі органів керування організацією.

Порівняно вагома група локальних норм приймається суб'єктами керування організацією в цілому (колективом, адміністрацією). Інша група нормативних розпоряджень установається на рівні структурних підрозділів організації. Норми, прийняті в рамках структурних підрозділів володіють меншою юридичною чинністю, вони повинні відповідати розпорядженням, що виходять від органів керування організацією в цілому.

Між нормами, що складають одну з зазначених груп, також існують розходження. Так, наприклад, найбільшою юридичною чинністю володіють нормативні розпорядження, прийняті спільно адміністрацією і колективом на загальних зборах (конференції). Вони є обов'язковими для виконання адміністрацією, іншими органами організації, усіма членами колективу. Нормативні рішення, що виходять від інших суб'єктів локальної нормотворчості, не повинні їм суперечити.

Наступну ступінь у даній ієрархії займають норми, закріплені в спільних актах адміністрації і виборних органів, що представляють організацію. Вони мають деякий пріоритет відносно нормативних розпоряджень, прийнятих одноосібно керівниками. По-перше, вони не

можуть бути ними скасовані, змінені в однобічному порядку. По-друге, у цьому зв'язку одноособові акти керівників не можуть суперечити положенням, закріпленим у спільних документах цих органів.

Таким чином, нижчу ступінь у даній ієрархії займають одноособові акти, прийняті тією чи іншою посадовою особою.

8. Локальні норми поділяються на матеріальні і процесуальні норми. Матеріальні норми закріплюють повноваження органів керування, а процесуальні визначають порядок їхнього утворення.

Таким чином, діяльність юридичних осіб регулюється не лише законом, але й тими правилами поведінки, які встановлює для себе сама організація. Тому на сучасному етапі розвитку наукової ідеї необхідно вдосконалювати такі правові надбудови, як локальні норми та локальні нормативні акти.

Ключові слова: локальна норма, види локальних норм, локально-правовий акт, внутрішньоорганізаційні відносини.

Стаття присвячена узагальненню та виділенню конкретних видів правових підстав класифікації локальних норм для глибшого розуміння правової природи інституту локальної норми. В статті на підставі комплексного аналізу теоретичної літератури автор обґрунтовує своє бачення конкретних видів локальних норм.

Стаття посвящена обобщению и выделению конкретных видов правовых оснований классификации локальных норм для более глубокого понимания правовой природы института локальной нормы. В статье на основе комплексного анализа теоретической литературы автор определяет свое видение конкретных видов локальных норм.

The Article is dedicated to generalization and separation concrete type legal bases to categorizations of the local rates for more deep understanding the

legal nature of the institute of the local rate. In article on base of the complex analysis of the theoretical literature, the author defines its vision concrete type of local rates.

Література

1. Кравчук В. М. Корпоративне право : наук.-практ. комент. законодавства та

судової практики / В. М. Кравчук. — К. : Істина, 2008. — С. 16–17.

2. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скакун. — Х. : Эспада, 2005. — С. 439, 441.

3. Хныкин Г. В. Систематизация локальных источников трудового права // Законодательство. — 2005. — № 10. — С. 71–75.

УДК 342(477)

А. Езеров,

кандидат юридических наук, доцент кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридическа академія»

ПОНЯТІЕ КОНСТИТУЦІОННОЇ БЕЗОПАСНОСТІ

Способность субъектов конституционно-правовых отношений — и среди них прежде всего человека, общества и государства — противостоять деструктивным проявлениям конституционных конфликтов, а также другим внутренним и внешним угрозам характеризует относительно новое для теории конституционного права понятие — понятие конституционной безопасности. Впервые предложенное в 1997 году российским ученым Т. Шуберт [26], оно развивалось в контексте его рассмотрения в качестве структурного элемента национальной безопасности. Это оправдывало себя, поскольку события, в частности, в России (1993 г.) и в Украине (1995, 2004 гг.) наглядно продемонстрировали как социальную ценность самой Конституции, так и необходимость стабилизации конституционно-правовых отношений посредством снижения интенсивности конституционной конфликтности.

Не менее актуальной остается необходимость защиты Конституции на уровне национальной безопасности и для современного конституционализма. Подтверждением тому являются реализованные и нереализованные попытки нелегитимной модернизации Конституции, факты подмены конституционных норм политической целесообразностью, унижающее для личности состояние соблюдения и защиты ее прав и свобод, имеющие место в странах современного мира. Естественно, данный список не является исчерпывающим.

Разработка универсального определения конституционной безопаснос-

ти, включающего в себя все аспекты данного явления и подходы к его толкованию, возможна при обращении к нормативным и научным определениям национальной безопасности как исходной категории, коррелируя последнюю соответствующим образом с конституционно-правовыми отношениями.

Можно выделить две тенденции определения данного понятия — по сути и по форме, которые, на наш взгляд, дополняют друг друга. Толкование этого термина «по сути» предполагает определение национальной безопасности через понятие «состояние защищенности». Давая определение национальной безопасности «по форме», следует обратиться к системе нормативных, организационных, институциональных гарантий (мер), обеспечивающих стабильное развитие государства и общества.

Украинское законодательство определяет национальную безопасность как защищенность жизненно важных интересов человека и гражданина, общества и государства, при которой обеспечиваются стабильное развитие общества, своевременное выявление, предупреждение и нейтрализация реальных и потенциальных угроз национальным интересам [16]. Такого же сущностного подхода к определению национальной безопасности (однако, акцентируя внимание на различных аспектах) придерживаются и некоторые ученые. Так, А. Возжеников, расширяя данное определение, говорит о национальной безопасности как о состоянии «защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства во всех сферах их жизне-

деятельности от внутренних и внешних опасностей и угроз, характеризующееся таким положением страны, при котором обеспечивается ее целостность и внутренняя стабильность, суверенное и прогрессивное развитие, возможность выступать самостоятельным и полноправным субъектом международных правоотношений» [5, 48]. Н. Матрусов рассматривает национальную безопасность как «достаточную по уровню и характеру защищенности национальных ресурсов и ценностей, а также государственных, общественных и личных интересов от внутренних и внешних угроз» [12, 46]. С. Степашин определяет безопасность государства как «защищенность качественного состояния общественных отношений, обеспечивающих прогрессивное развитие человека и общества в конкретных исторических и природных условиях от опасностей, источником которых являются внутренние и внешние противоречия» [19, 6].

В соответствии с рекомендациями Фонда национальной международной безопасности при ЮНЕСКО, национальная безопасность определяется как «система государственных и общественных гарантий, обеспечивающих стабильное развитие нации, защиту базовых ценностей и интересов, источников духовного и материального благосостояния от внутренних и внешних угроз» [27]. Данное определение представляет отличный от предыдущих вариантов определений рассматриваемого понятия подход. Аналогичной трактовке понятия национальной безопасности «по форме» придерживается ряд авторов. Среди них М. Александров, который представляет ее как «совокупность факторов, обеспечивающих жизнедеятельность государства в системе международных отношений, его способность отражать возникающие внешние угрозы и действовать в соответствии со своими национальными интересами» [1, 28–29]. Е. Лисицин считает, что национальная безопасность характеризует состояние политических институтов, обеспечивающих эффективную деятельность по поддержанию оптимальных условий

существования и развития личности и общества» [8, 27].

Не заостряя внимания на некоторых недостатках отдельных определений, отметим, что одна их часть представляет национальную безопасность как состояние защищенности отношений, интересов и проч., а вторая — как систему мер по достижению такой защищенности. Попыткой скомбинировать оба названных подхода является определение национальной безопасности, данное В. Украинчуком. Он понимает под ней «такой специфический вид общественных отношений, которые складываются между людьми и их коллективами в процессе целенаправленной деятельности, результатом которой является достижение состояния оптимального функционирования и развития гражданского общества, правового государства и их структурных компонентов» [20, 14]. В этом определении термин «состояние оптимального функционирования» тождественен термину «состояние защищенности», используемому в приведенных выше определениях, а термин «целенаправленная деятельность» равнозначен «системе гарантий, факторов и мер». Данное определение удачно не только потому, что объединяет сущностный и формальный подходы. Широко используемый термин «состояние защищенности» не в полной мере раскрывает сущность явления национальной безопасности, поскольку «защищенность» — понятие относительное, изменчивое и условное. С другой стороны, сама безопасность также относительна — абсолютна лишь опасность. Поэтому создание гарантий по обеспечению состояния защищенности оправдывает подход, при котором система таких гарантий становится центральным элементом определения.

И всё же, гарантии, факторы, меры и проч. — это механизмы обеспечения состояния защищенности или состояния оптимального функционирования определенных институтов. А потому они являются вторичными по отношению к обеспечиваемым ими состояниям. Именно состояние общественных отношений,

которое обуславливает оптимальное функционирование государственных и общественных институтов, реализацию и защиту прав и свобод личности, и характеризуется способностью отразить внутренние и внешние угрозы, в наибольшей степени отражает сущность явления национальной безопасности. Все эти факторы учтены в определении, данном украинским ученым В.Селивановым, который считал, что национальная безопасность прежде всего отражает оценку качественного состояния общественных отношений. По его мнению, это «такое состояние общественных отношений, которое по своим качественным и количественным параметрам характеризуется способностью противостоять возможным внутренним и внешним угрозам и их источникам, составляющим опасность для жизненно важных национальных интересов» [18, 9].

Правовое регулирование национальной безопасности осуществляется Конституцией Украины и другими актами конституционного законодательства. Соответственно, она является полноценным институтом конституционного права и подлежит изучению в рамках предмета конституционно-правовой науки. Общие подходы к изучению национальной безопасности применимы и при характеристике сущности категории конституционной безопасности.

Категориальное значение понятия «конституционная безопасность» заключается в том, что именно оно имеет ключевое значение в определении состояния защищенности конституционного строя. Оно выполняет инструментальную функцию, являясь одним из средств (наряду с иными категориями конституционализма), при помощи которых исследуется правовая реальность. Эта категория дает дополнительные аналитические возможности для комплексного анализа конституционно-правовой сферы. Преимущество использования данной категории, не смотря на ее предельную широту, заключается в возможности целостного отражения общей панорамы конституционно-правового пространства, в котором «вращают-

ся» субъекты конституционно-правовых отношений.

Сопоставляя понятие «конституционная безопасность» и более традиционное для научного оборота понятие «правовая охрана Конституции», следует отметить, что правовая охрана нацелена лишь на защиту юридической Конституции (текста), конституционная безопасность же подразумевает защиту закрепленных в этой Конституции базовых ценностей, конституционных институтов, самого конституционного строя. В этом смысле правовая охрана Конституции выступает в качестве одного из средств обеспечения конституционной безопасности.

Выделяя конституционную безопасность как одну из сущностных сторон национальной безопасности, следует, прежде всего, обратить внимание на правовой характер этой категории. Конституционная безопасность включается в понятие правовой безопасности, которая, в свою очередь, наряду с экономической, информационной и другими видами безопасности, входит в состав национальной безопасности. Правовая безопасность рассматривается в литературе в широком и узком смысле слова. «В широком смысле она означает защищенность правовой системы, системы права, законодательства в целом от правовых (формально правовых — в силу закрепления в нормах позитивного права) опасностей и угроз, правовые средства обеспечения всех видов безопасности (национальной, государственной, экономической, экологической и др.), в узком смысле — это устранение правовых опасностей и угроз как в процессе создания закона, правовой нормы, так и в процессе правоприменения — обеспечения правовой безопасности личности, общества и государства» [6, 303–304]. Правовая безопасность предполагает высокую эффективность деятельности правовой системы, ее способность успешно защищать ценности цивилизованного общества [3, 109–110]. Поскольку базовой целью правового воздействия является «содействие наиболее оптимальному,

беспрепятственному и справедливому удовлетворению интересов субъектов права» [10, 95], вопросы качества правового регулирования, эффективности правоприменения становятся критериями для определения способности правовой системы страны в конкретный исторический период обеспечивать защищенность интересов субъектов права — личности, общественных институтов, государства. Поэтому А. Фомин называет право, правотворчество и правоприменение ключевыми звеньями в механизме обеспечения национальной безопасности [23, 53].

Единое толкование категории «конституционная безопасность» на современном этапе не выработано. Впервые это понятие было определено как «система мер, предпринимаемых государственными органами, органами местного самоуправления, а также, — в рамках их прав и возможностей, — общественными объединениями, хозяйствующими субъектами и иными юридическими лицами и гражданами в целях укрепления и защиты конституционного строя ... действия конституционного законодательства, упрочения политического режима, основанного на высоком авторитете государственных институтов, развития демократии, обеспечения прав и свобод граждан» [26]. В данном определении явно просматривается сугубо функциональная сторона данной категории, без учета существенной характеристики. Позднее Т. Шуберт определила конституционную безопасность как «состояние защищенности основ конституционного строя от внутренних и внешних угроз, которые включают в себя нормы Конституции, определяющие исходные начала системы права, важнейшие принципы статуса и деятельности субъектов конституционно-правовых отношений, позволяющие определять и развивать институты и направления конституционного законодательства» [25]. Однако в данном случае, наоборот, отражена только формальная сторона категории, без учета ее функциональной составляющей. Кроме того, определение перегружено раскрытием свойств норм Кон-

ституции вместо раскрытия содержания определяемого понятия.

Еще один российский ученый А. Фомин выделяет понятие федеральной конституционной безопасности, определяя его как «комплекс мер федеральных органов государственной власти, органов государственной власти субъектов РФ, а также органов местного самоуправления по выявлению, предупреждению и противодействию всему тому, что угрожает основам конституционного строя страны» [21, 71]. Данное определение включает только «комплекс мер», упуская «состояние защищенности», что делает его неполным. К тому же перечень субъектов обеспечения конституционной безопасности сводится лишь к органам публичной власти, что не вполне верно.

В. Мамонов проводит различие между национальной и конституционной безопасностью: если конституционная безопасность обеспечивает охрану юридической конституции, то национальная безопасность — фактической конституции страны [11, 11]. С таким утверждением сложно согласиться, поскольку столь узкое понимание конституционной безопасности сводит ее к понятию правовой охраны Конституции — и не более того. В. Мамонов обосновывает свою позицию не вполне корректным примером. «Конституционная безопасность подразумевает, например, защиту основы конституционного строя — человека, его прав и свобод как высшей ценности» [11, 17]. И здесь он абсолютно прав. Продолжая пример, он пишет: «С точки зрения национальной безопасности этот вопрос рассматривается глубже, затрагивает такие аспекты, как рост смертности, падение рождаемости, ухудшение нравственного и физического здоровья нации» [11, 18]. Данное утверждение также является верным. Однако оно не подтверждает его высказывание, что конституционная безопасность обеспечивает лишь охрану юридической конституции. Последняя действительно является средством обеспечения конституционной безопасности, но лишь правовой охраной консти-

туции эта категория не исчерпывается. Она включает состояние защищенности конституционного строя в целом, а не только его основ, закрепленных в юридической конституции, а также весь массив средств обеспечения такой защищенности.

И. Гончаров под конституционной безопасностью понимает внутреннюю безопасность государства, предполагающую состояние защищенности основ конституционного строя страны от угроз, носящих преимущественно внутренний характер, и при этом обеспечивающую стабильное, поступательное развитие личности, общества и государства» [7, 108].

Таким образом, при определении конституционной безопасности, как и при определении национальной безопасности, выделяются два подхода: «по сути» — через понятие «состояние защищенности» и «по форме» — как к системе нормативных, организационных, институциональных гарантий (мер), обеспечивающих стабильное развитие конституционализма, защиту конституционного строя. Сочетая эти два подхода можно определить конституционную безопасность в самом общем виде как состояние защищенности конституционного строя и систему нормативных, организационных, институциональных гарантий (мер), обеспечивающих его защиту. Учитывая же все приведенные определения национальной, правовой и конституционной безопасности, недостатки и достоинства этих определений, можно дать развернутое толкование этой категории: конституционная безопасность — это состояние конституционных правоотношений, складывающихся в процессе целенаправленной деятельности, результатом которой является достижение состояния оптимального функционирования и развития гражданского общества, правового государства и их структурных компонентов, и характеризующееся способностью противостоять угрозам, представляющим опасность для конституционного строя.

В целом, проблема национальной безопасности и ее обеспечения возникает

в противовес угрозам национальным интересам. Вся система национальной безопасности существует для недопущения возможной угрозы национальным интересам, а в случае ее возникновения — для нейтрализации. Во всех приведенных определениях национальной безопасности так или иначе присутствуют понятия «национальные (жизненно важные) интересы», «базовые ценности» и «угрозы» им. Именно через эти понятия обнаруживается объект национальной безопасности и те факторы, которые могут оказать на ее состояние негативное воздействие.

Национальный интерес является абстрактной категорией и, поскольку ее содержание определяется существующей в данном обществе ценностной системой, — весьма субъективной. Формирование национальных интересов представляет собой длительный исторический процесс в сложном переплетении экономических, социальных, национально-психологических и иных факторов, в совокупности определяющих содержание и характер национально-исторического опыта данного народа, его менталитет. В таком качестве национальные интересы являются общественно-историческим феноменом и не могут существовать независимо от сознания их носителей, определяют идентичность конкретной нации. Закон Украины «Об основах национальной безопасности» определяет их, как «жизненно важные материальные, интеллектуальные и духовные ценности Украинского народа как носителя суверенитета и единственного источника власти в Украине, определяющие потребности общества и государства, реализация которых гарантирует государственный суверенитет Украины и ее прогрессивное развитие» [16].

Будучи реальным базисом правовой политики государства, национальные интересы «выступают тем ориентиром, который способен придать ей высший ценностный смысл и «выстроить» осязаемые, фактически достижимые текущие и перспективные цели. И право на этом пути — один из главных инструментов, который призван оберегать националь-

ные интересы...» [2, 87]. По известному утверждению Г. В. Плеханова, «всякая норма позитивного права защищает известный интерес» [14, 260]. Высшие интересы закреплены в нормах акта высшей юридической силы — Конституции Украины. Её I, III и XIII разделы содержат нормы, составляющие конституционно-правовой институт основ конституционного строя Украины. Именно эти нормы пользуются наивысшей правовой охраной, обладают самой высокой степенью стабильности, поскольку закрепляют базовые ценности для развития личности, функционирования общественных и государственных институтов. В данном случае происходит пересечение понятий интереса и ценности. Считается, что «интересы, при всей своей весомости, непосредственно определяют лишь целерациональные поступки. Ценности же служат фундаментом мотивации всех видов действий» [9, 22]. Ценность — положительная или отрицательная значимость объектов и явлений окружающего мира для человека, определяемая их вовлеченностью в сферу человеческой жизнедеятельности. Критерии и способы оценки этой значимости получают выражение в нормативных представлениях, идеалах, установках, целях [4, 1740]. Поэтому в контексте обеспечения защищенности конституционного строя более корректным представляется употребление термина «базовая ценность», нежели «национальный интерес».

Закрепленные в нормах института основ конституционного строя Украины базовые ценности представляют собой общее видение гражданами своего государства, его места и роли в обеспечении прав и свобод личности, своего места и своей роли в становлении гражданского общества и построении правовой государственности. Анализ соответствующего текста Конституции Украины позволяет выделить такие базовые ценности конституционного строя, как: основы государственности и международного статуса государства (ст. ст. 1, 9, 17, 18), целостность и неприкосновенность территории, унитаризм (ст. 2),

права и свободы человека и гражданина (ст. 3), народовластие (ст. ст. 5, 69–74), механизм разделения властей (ст. 6), местное самоуправление (ст. 7), верховенство права, действие и верховенство Конституции (ст. ст. 8, 19, 154–159), применение государственного языка и языков национальных меньшинств (ст. 10), толерантные межнациональные отношения и национальная политика (ст. ст. 11, 12), собственность и природные ресурсы (ст. ст. 13, 14), идеологическое разнообразие (ст. 15), экологическое равновесие (ст. 16), государственная символика (ст. 20). Именно система этих ценностей и составляет содержание конституционного строя и выступает объектом конституционной безопасности.

Стабильное существование и развитие этих ценностей, свободное пользование ими и определяет состояние защищенности конституционного строя как отсутствие угроз для него. Ввиду слабой разработанности в научной литературе понятия угроз конституционной безопасности, для их характеристики также придется прибегнуть к соответствующим понятиям, разработанным в сфере национальной безопасности.

В. Селиванов предлагал «под угрозами национальной безопасности ... понимать такие реальные и потенциально опасные воздействия (природные и социальные факторы) на личность, народ, государство, которые способны причинить вред национальным ценностям или сделать невозможной реализацию жизненно важных национальных интересов» [18, 9]. Такой подход, в некоторой степени, был воспринят и законодателем. Профильный закон под угрозами национальной безопасности понимает «явные и потенциально возможные явления и факторы, которые составляют опасность для жизненно важных национальных интересов Украины» [16].

Поскольку конституционная безопасность характеризует внутривнутриполитическую составляющую национальной безопасности любого государства, то саму национальную безопасность следует рассматривать как понятие более

широкое по отношению к безопасности конституционной. Исходя из сказанного, ее содержание, в основном, составляют угрозы национальной безопасности во внутривластной сфере. К таковым Закон Украины «Об основах национальной безопасности», в частности, относит: нарушения со стороны органов государственной власти и местного самоуправления Конституции и законов Украины, прав и свобод человека и гражданина, в том числе при проведении избирательных кампаний, недостаточную эффективность контроля над соблюдением требований Конституции и исполнением законов Украины; возможность возникновения конфликтов в сфере межэтнических и межконфессиональных отношений, радикализации и проявления экстремизма в деятельности некоторых объединений национальных меньшинств и религиозных общин; угрозу проявлений сепаратизма в отдельных регионах Украины; структурную и функциональную несбалансированность политической системы общества, неспособность отдельных ее элементов к оперативному реагированию на угрозы национальной безопасности [16].

А. Фомин, в основу развиваемой концепции юридической безопасности ставит понятие негативных юридических воздействий, а суть юридической безопасности сводит к защите граждан, отдельных групп и социальных слоев, массовых объединений людей и населения в целом от этих негативных последствий, т.е. — к минимизации юридических факторов риска (таких состояний, явлений или процессов, которые при определенных условиях могут стать опасными) [22, 101]. Таким образом, этот автор называет факторами риска в сфере правовой безопасности то, что в сфере национальной безопасности именуется угрозами национальным интересам. К их числу он относит следующие: несовершенство действующего законодательства (противоречивость и неэффективность правовых норм, их экономическая необеспеченность); отсутствие необходимых законодательных актов; несоответствие закона праву;

нестабильность законодательства; нарушение единства правового пространства страны; нигилистическое отношение к праву в обществе и др. Все приведенные А. Фоминим факторы риска непосредственно связаны с правотворчеством или правоприменением, что оправданно в рамках рассмотрения проблем именно правовой безопасности.

В ракурсе рассматриваемой темы и говоря о влиянии конституционно-правовых норм на конфликтные процессы, следует сосредоточиться на основном источнике конституционного права — конституции. Общепринятым является представление о том, что задача конституции есть снятие напряженности в общественной жизни, ликвидация кризисных явлений, исключение конфликтов из государственно-правовой практики. Но сама государственно-правовая практика свидетельствует, что основная роль конституции состоит несколько в ином — она, по убеждению Т. Пряхой, заключается в создании «легальных каналов выявления конфликтных зон... институционализации конфликтов через установление правомерного характера поведения вовлеченных в них субъектов; оформление эффективного механизма разрешения конфликтов» [17, 19].

А с другой стороны, конституция может выступать в качестве конфликтогенного фактора. Под конфликтогенностью понимается естественная способность детерминировать социальные конфликты. Первой и самой главной из таких детерминант является заложенное в демократические конституции сочетание принципов народного суверенитета и правового государства: абсолютная власть народа не всегда проявляется в правовых формах, а само право как достаточно консервативный институт не всегда соответствует представлениям народа или «народной воле» на каждом конкретном этапе исторического развития [13, 54–55]. Другим существенным конфликтогенным фактором конституций является то, что конституция — не только правовой, а и политический документ, в котором соответствующие

субъекты посредством конституционных предписаний стараются воплотить свои идеи, взгляды на власть, собственность, права человека, на государственное устройство, распределение властных полномочий и т.д. А такие идеи и взгляды должны быть согласованными между собой и соответствовать требованиям времени, быть чувствительными к изменениям общественной жизни. Отсюда вытекает третий конфликтогенный фактор — относительная стабильность конституций, стремление закрепить конституционными предписаниями определенный порядок раз и навсегда.

Кроме того, конституция может детерминировать конфликты в случае несовершенства своего текста (содержания), что чаще всего проявляется в наличии коллизий или пробелов в конституционном регулировании; к конфликтам приводят различающиеся интерпретации норм конституции субъектами конституционного права.

На конфликтогенный характер Конституции Украины особенно стали обращать внимание ученые и практики после внесения в нее изменений в 2004 году. Невозможно не согласиться с И. Черленяком, который указывает на нарушение принципа разделения властей в новой редакции Конституции Украины и создание в ней нескольких «гибридных конструкций» [24, 46]: в рамках парламента создан полуполитимный институт коалиции депутатских фракцій, деятельность которой до принятия в 2010 году Закона «О Регламенте Верховной Рады Украины» оставалась законодательно неурегулированной; функции главы государства оторваны от его полномочий; в составе Кабинета Министров созданы две фракции — президентская и премьерская, без установленных механизмов их взаимодействия между собой и двумя центрами принятия решений. Разумеется, эти факторы отрицательно влияют на обеспечение конституционной безопасности.

Конфликтогенные нормы могут содержать и акты текущего законодательства. Это может проявляться, как в противоречии с конституцией, так и с

перебиранием одними органами полномочий других или в неконституционном делегировании одними органами своих полномочий другим. В частности, в качестве примера можно привести ст. 78 Закона Украины «О Государственном бюджете Украины на 2010 год» [15], которая предусматривает, что «в случае недополучения доходов общего фонда государственного бюджета в соответствии с помесечным расписанием» Кабинету Министров разрешается осуществлять сверх объемов доходных показателей бюджета с соответствующей «корректировкой» этих определенных законом показателей. Таким образом, Кабинет Министров Украины получил право вносить изменения в закон. Подобный пример содержится и в статье 80 этого же закона, где правительству делегируется, в разрез пп. 5 и 7 ч. 1 ст. 92 Конституции Украины, право определять порядок продажи земельных участков несельскохозяйственного назначения государственной и коммунальной собственности.

Таким образом, конституционная безопасность как правовая категория, отражающая состояние защищенности конституционного строя и система мер по его защите, в свое содержание включает следующие негативные факторы воздействия на базовые конституционные ценности: коллизии, пробелы и иные дефекты в законодательстве; несоответствия между естественным правом и позитивными нормами; правовой нигилизм субъектов конституционно-правовых отношений, низкий уровень их правовой культуры; злоупотребления правом. Эти факторы риска могут проявляться в различных угрожающих конституционному строю действиях: нарушение конституционного статуса Украинского государства, целостности и неприкосновенности его территории; нарушение верховенства Конституции как Основного Закона; противостояние властей и проч.

Конституционная безопасность — это не состояние общественных отношений, лишенное всяческих рисков

и угроз, это система, которая предотвращает и отражает угрозы с наименьшими потерями для общества и государства, трансформирует их «энергию» в позитивное русло. Применение конфликтологической теории при анализе конституционной безопасности закладывает основы исследовательской парадигмы, допускающей: рассмотрение сущности конституционной безопасности как многоуровневого феномена, в основе которого лежат интересы и потребности субъектов конституционных правоотношений, направленные на базовые конституционные ценности; понимание конституционного конфликта как явления, ослабляющего защитные механизмы и снижающего уровень конституционной безопасности; разрешение конфликтов с учетом их долгосрочных последствий с тем, чтобы исключить источник возникновения конфликтов как генератора опасности в будущем.

В соответствии с предложенным методологическим подходом сущность конституционной безопасности определяется гибкостью механизма согласования различных интересов и потребностей субъектов конституционно-правовых связей, что позволяет предупреждать и разрешать конфликты, выявлять их положительный потенциал. Однако обеспечение конституционной безопасности — процесс перманентный, поскольку конституционная конфликтность — явление исторически изменчивое, но постоянно существующее. Это требует постоянного мониторинга ситуации, непрерывного научного осмысления механизмов обеспечения конституционной безопасности в постоянно изменяющихся политико-правовых условиях.

Таким образом, в основе проблемы конституционной безопасности находится конституционный конфликт. А. Фомин усматривает практический смысл подхода к юридической безопасности в следующем: «установить, могут ли нормы права воздействовать на зарождение, развитие и разрешение конфликта, и если могут, то как использовать правовую инструмент для смягчения, прекращения конфликта или пре-

дупреждения его в целях обеспечения юридической безопасности субъектов права» [21, 103].

Ключевые слова: национальная безопасность; конституционная безопасность; конституционный конфликт; интересы и базовые ценности.

У статті розглядається нетрадиційне для науки конституційного права поняття конституційної безпеки, через яке визначається стан захищеності конституційного ладу. Обґрунтовується значення цієї категорії для дослідження конституційно-правової реальності.

В статті розглядається нетрадиційне для науки конституційного права поняття конституційної безпеки, посредством которого определяется состояние защищенности конституционного строя. Обосновывается значение этой категории для исследования конституционно-правовой реальности.

The untraditional for constitutional science concept of constitutional safety is examined in the article. The value of this category is grounded for research constitutionally legal realities.

Литература

1. Александров М. В. О концепции национальной безопасности нашей страны // *Международная безопасность. Национальные и глобальные аспекты.* — М., 1990. — Дайджест 1.
2. Баранов В. М. Деструктивное воздействие права и национальные интересы // *Журнал российского права.* — 2005. — № 12.
3. Бачинин В. А. *Энциклопедия философии и социологии права* / В. А. Бачинин. — С.Пб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006.
4. *Большой Российский энциклопедический словарь.* — М. : Большая Рос. энцикл., 2008.
5. Возжеников А. В. *Парадигма национальной безопасности реформирующейся России* / А. В. Возжеников. — М., 2000.

6. Галузин А. Ф. *Правовая безопасность и ее принципы* / А. Ф. Галузин. — С.Пб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008.
7. Гончаров И. В. *К вопросу о понятии конституционной безопасности государства* // Государство и право. — 2003. — № 12.
8. Горбулін В. П. *Актуальні питання організації стратегічного планування державної політики національної безпеки України* / В. П. Горбулін, О. Ф. Белов, Е. М. Лисицин // Стратегічна панорама. — 1999. — № 3.
9. Лапин Н. И. *Социальные ценности и реформы в кризисной России* // СОЦИС. — 1993. — № 9.
10. Малько А. В. *Цели и средства в праве и правовой политике* / А. В. Малько, К. В. Шундииков. — Саратов, 2003.
11. Мамонов В. В. *Конституционные основы национальной безопасности* : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / В. В. Мамонов. — Саратов, 2004.
12. Матрусов Н. Д. *О необходимости создания целостной системы национальной безопасности России: основные принципы, подходы, элементы* // Безопасность : информ. сб. — 1996. — № 3-4.
13. Медушевский А. Н. *Сравнительное конституционное право и политические институты* : курс лекций / А. Н. Медушевский. — М. : ГУ ВШЭ, 2002.
14. Плеханов Г. В. *Избранные философские произведения. Т. 2* / Г. В. Плеханов. — М., 1956.
15. *Про Державний бюджет України на 2010 рік* : Закон України від 27 квіт. 2010 р. № 2154-VI // Голос України. — 2010. — № 80-81.
16. *Про основи національної безпеки* : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Офіційний вісник України. — 2003. — № 29. — Ст. 1433.
17. Пряхина Т. М. *Конституционные конфликты* // Государство и право. — 2004. — № 11.
18. Селіванов В. *Національна безпека України та її забезпечення (концептуальний підхід)* // Право України. — 1992. — № 7.
19. Степашин С. В. *Безопасность человека и общества (политико-правовые вопросы)* / С. В. Степашин. — С.Пб., 1994.
20. Українчук В. М. *Забезпечення національної безпеки в умовах формування в Україні громадянського суспільства* / В. М. Українчук ; Ун-т внутр. справ. — Х., 1996.
21. Фомин А. А. *Юридическая безопасность государства как особого субъекта российского права* // Право и политика. — 2005. — № 3.
22. Фомин А. А. *Юридическая безопасность и правовая защищенность: соотношение и взаимосвязь* // Журнал российского права. — 2005. — № 11.
23. Фомин А. А. *Юридическая безопасность субъектов российского права*. — Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2005.
24. Черленяк І. І. *Суспільно-еволюційний запит реформування політичної та конституційної систем України на сучасному етапі* // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 1(2).
25. Шуберт Т. Э. *Национальная безопасность России: конституционно-правовые аспекты. Сравнительно-правовое исследование* // Право и закон. — 2001.
26. Шуберт Т. Э. *Конституционная безопасность: понятие и угрозы* // Право. — 1997. — № 4.
27. <http://www.niisp.gov.ua>.

УДК 342.951:351.85

Б. Пережнюк,

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОПТИМІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІЙ (ДУХОВНІЙ) СФЕРІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ

Актуальність цієї статті обумовлюється тим, що процеси державотворення в Україні вимагають значного підвищення якості й ефективності управлінської діяльності в соціально-культурній (духовній) сфері, функціональної результативності органів державного управління, особливо на сучасному етапі крупномасштабної адміністративної реформи — оптимізації системи центральних органів виконавчої влади.

Питання вдосконалення діяльності органів державного управління, оптимізації системи центральних органів виконавчої влади як складової частини адміністративної реформи в процесах державотворення в Україні посідають значне місце в науці адміністративного права. Варто лише зазначити, що дослідженню цих проблем присвятили свої роботи такі провідні вчені-адміністративісти, як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрийко, Ю. П. Битяк, В. М. Кампо, С. В. Ківалов, І. Б. Коліушко, І. М. Пахомов та ін.

Проте тема функціональної результативності діяльності органів державного управління в соціально-культурній (духовній) сфері незалежної України, вдосконалення системи органів державного управління у сфері освіти, науки, культури і мистецтва, незважаючи на певні дослідження та наукові роботи, підручники з адміністративного права [1], не знайшла достатньої наукової розробки, що й обумовило дану працю.

Мета даної статті — розглянути модернізації і реформування центральних органів державного управління в соціально-культурній (духовній) сфері на нинішньому етапі крупномасштабної адміністративної реформи в Україні — у процесі оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, оголошеної Указом Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085/2010.

Одним із головних завдань сучасного державного будівництва в Україні є радикальна зміна неефективної системи державного управління, що потребує проведення широкомасштабної адміністративної реформи. Вона має за мету перетворення існуючої адміністративної системи з гальма об'єктивно обумовлених економічних і соціальних процесів на один із головних факторів їх прискорення [2].

Зміст державного управління розбудовою в соціально-культурній сфері полягає в регулюванні за допомогою адміністративно-правових важелів соціально-важливими процесами в цій сфері.

З метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, усунення дублювання їхніх повноважень, забезпечення скорочення чисельності управлінського апарату та витрат на його утримання, підвищення ефективності державного управління та відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 106 Конституції України 9 грудня 2010 року Президент України В. Ф. Янукович видав Указ «Про опти-

мізацію системи центральних органів виконавчої влади» № 1085/2010 [3]. Цим Указом дано старт першому етапу адмінреформи, яка стане важливою складовою загальноадміністративної реформи.

Ця реформа передбачає суттєві зміни у структурі виконавчої влади. Всього визначено 6 типів центральних органів виконавчої влади: Міністерство, Служба, Інспекція, Агентство, незалежні регулятори й органи зі спеціальним статусом. Із 112 органів центральної виконавчої влади створено 36. Із них 16 міністерств, 28 служб, 13 агентств і 7 інспекцій.

Президент України рекомендує реформувати Кабінет Міністрів як у частині уряду, так і в частині Секретаріату, який забезпечує діяльність КМУ. Із 36 до 18 зменшилась кількість членів Кабінету Міністрів. Кількість працівників КМУ (1174 особи) буде скорочено більш ніж наполовину. Зміниться система управління міністерствами.

Вводиться посада керівника апарату — заступника міністра. При цьому в міністра залишаються два заступники з політичним статусом.

Модернізація і реформування торкнулися і системи центральних органів виконавчої влади в соціально-культурній (духовній) сфері.

Так, було утворено:

— Міністерство культури України та Державне агентство України з питань кіно, реорганізувавши Міністерство культури і туризму України, а також поклавши на міністерство, що утворюється, функції з реалізації державної політики у сферах міжнародних відносин, захисту прав національних меншин України, релігії;

— Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Державну службу інтелектуальної власності України, Державну службу молоді та спорту України, реорганізувавши Міністерство освіти і науки України, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту;

— Державну архівну службу України, реорганізувавши Державний комітет архівів України, а також поклавши

на цю Службу функції з реалізації державної політики у сфері створення та забезпечення функціонування системи страхового фонду документації;

— Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України, реорганізувавши Державне агентство України з управління національними проектами та Державне агентство України з інвестицій та розвитку;

— Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації України, реорганізувавши Державний комітет України з питань науки, інновацій та інформатизації.

Цим самим Указом було ліквідовано Вищу атестаційну комісію, поклавши її функції на Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Кабінету Міністрів України рекомендовано, зокрема, вирішити в установленому порядку питання щодо ліквідації Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі.

Була затверджена нова Схема організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади. Встановлено, що міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, що утворюються шляхом реорганізації інших центральних органів виконавчої влади, є правонаступниками органів, які реорганізуються.

Таким чином, нині державне управління в соціально-культурній (духовній) сфері в Україні здійснюють:

міністерства:

— Міністерство культури України;

— Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України;

центральні органи виконавчої влади:

— Державна архівна служба України;

— Державна служба інтелектуальної власності України;

— Державна служба молоді та спорту України;

— Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України;

— Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації України;

— Державне агентство України з питань кіно;

центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом:

— Державний комітет телебачення і радіомовлення.

Центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України:

а) через першого віце-прем'єр-міністра України — міністра економічного розвитку і торгівлі України: — Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України;

б) через міністра культури України — Державне агентство України з питань кіно;

в) через міністра освіти і науки, молоді та спорту України — Державна служба інтелектуальної власності України, Державна служба молоді та спорту України, Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації України.

Цим самим Указом Президента України № 1085/2010 Кабінету Міністрів України, зокрема, рекомендовано забезпечити в процесі ліквідації, реорганізації центральних органів виконавчої влади скорочення чисельності державних службовців, які працюють у центральних органах виконавчої влади, не менше ніж на 30 відсотків, а також подати у двомісячний строк проекти положень про центральні органи виконавчої влади.

З метою забезпечення впровадження єдиного підходу до розроблення проектів положень про міністерства, інші центральні органи виконавчої влади Указом Президента України «Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади» від 24 грудня 2010 року № 1199/2010 затверджені Типове положення про міністерство України та Типове положення про центральний орган виконавчої влади України, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідного члена Кабінету Міністрів України [4]. У зв'язку з цим Кабінету Міністрів України рекомендовано забезпечити підготовку проектів положень про міністерства, інші центральні органи виконавчої влади з ураху-

ванням типових положень, затверджених цим Указом, та вжити невідкладних заходів щодо забезпечення міністерствами, центральними органами виконавчої влади, що ліквідуються, реорганізуються відповідно до указу Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 року № 1085, здійснення повноважень міністрами, керівниками, які очолюють відповідно міністерства, центральні органи виконавчої влади, що утворені відповідно до названого Указу, а також забезпечити у двотижневий строк здійснення державної реєстрації утворених міністерств, центральних органів виконавчої влади.

У цих Типових положеннях, зокрема, дано визначення міністерства та центрального органу виконавчої влади України, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідного члена кабінету Міністрів України.

Центральний орган виконавчої влади України (державна служба, державна інспекція, державне агентство), діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідного члена Кабінету Міністрів України (далі — центральний орган виконавчої влади), входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики в одній чи декількох сферах. Основними завданнями центрального органу виконавчої влади є реалізація державної політики у визначеній Президентом України сфері, а також внесення пропозицій щодо її формування. Центральний орган виконавчої влади відповідно до покладених на нього завдань: надає адміністративні послуги; здійснює державний нагляд (контроль); здійснює управління об'єктами державної власності; узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх членові Кабінету

Міністрів України, який спрямовує та координує діяльність центрального органу виконавчої влади (далі — міністр); здійснює інші повноваження, визначені законами України та покладені на нього Президентом України.

Таким чином, проведення адміністративної реформи є одним із найважливіших напрямів розвитку державних інститутів і реформування правової системи. Основна увага виконавчої та законодавчої влади, органів місцевого самоврядування має бути приділена реалізації цілісної системи заходів, спрямованих на посилення дієздатності держави, поглиблення адміністративної реформи.

Центральний напрям нинішнього етапу адміністративної реформи пов'язаний з необхідністю впорядкування системи центральних органів виконавчої влади, підвищення ефективності їх функціонування, посилення провідної ролі міністерств як головних суб'єктів вироблення і реалізації державної політики у відповідних галузях і сферах діяльності.

Процеси подальшого проведення адміністративної реформи щодо перебудови центральних органів виконавчої влади в соціально-культурній сфері вимагають, зокрема, спрощення системи державного управління цією сферою, ліквідацію її неефективних ланок, запровадження уніфікованих структур апаратів центральних органів виконавчої влади, впорядкування та підвищення рівня заробітної плати державних службовців, маючи за мету створення реальних умов для здійснення відбору державних службовців на конкурсних засадах тощо. Першочерговими мають стати заходи із забезпечення законодавчого врегулювання питань правового статусу центральних органів виконавчої влади в соціально-культурній сфері, прийняття нових положень про міністерства та інші органи виконавчої влади, про державний контроль у сфері діяльності органів виконавчої влади та їхніх посадових осіб тощо.

Ключові слова: державне управління, адміністративна реформа, оптимізація системи центральних органів ви-

конавчої влади в соціально-культурній (духовній) сфері.

У статті розглядається питання оптимізації системи центральних органів державного управління соціально-культурною (духовною) сферою в ході крупномасштабної адміністративної реформи в Україні.

В статье рассматриваются вопросы оптимизации системы центральных органов государственного управления социально-культурной (духовной) сферой в ходе крупномасштабной административной реформы в Украине.

The article examines the issues of optimization of central government socio-cultural (spiritual) sphere in the large-scale administrative reform in Ukraine.

Література

1. Виконавча влада і гуманітарне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. — К. : Ін Юре, 2002. — 668 с.; Адміністративне право України / за заг. ред. С. В. Ківалова. — О. : Юрид. л-ра, 2003. — 896 с.; Задихайло О. А. Організація управління культурою в Україні (адміністративно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. А. Задихайло ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2006. — 18 с.; Пережняк Б. А. Удосконалення системи центральних органів управління соціально-культурною сферою в контексті адміністративної реформи // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / за заг. ред. С. В. Ківалова. — О., 2001. — Вип. 12. — С. 33–39 та ін.
2. Концепція адміністративної реформи в Україні. — К., 1998. — С. 3. — (У над-заг.: Державна комісія з проведення в Україні адміністративної реформи).
3. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : указ Президента України від 9 груд. 2010 р. № 1085/2010 // Урядовий кур'єр. — 2010. — 24 груд.
4. Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади : указ Президента України від 24 груд. 2010 р. № 1199/2010 // Офіційний вісник України. — 2010. — № 100. — Ст. 3545.

А. Гетьман,

молодший науковий співробітник Інституту держави і права
ім. В. М. Корещького НАН України

РЕФОРМА АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ: НАУКОВІ ПІДХОДИ, ОСНОВНІ НАПРЯМКИ

Після встановлення адміністративно-територіального устрою України та закріплення його системи в Конституції нашої держави активно ведуться роботи щодо його вдосконалення. Адже ефективний адміністративно-територіальний устрій держави (далі — АТУ) відіграє найважливішу роль для організації та діяльності як центральних, так і місцевих органів державної влади, а також органів місцевого самоврядування.

Пошуки оптимальної моделі адміністративно-територіального устрою України ведуться і до сьогодні. І це не дивно, адже сьогодення система АТУ не здатна ефективно виконувати функції держави, особливо функції місцевої влади. У зв'язку з посиленням ролі місцевого самоврядування в державі та в житті кожного громадянина, радянський адміністративно-територіальний устрій, що закріпився в незалежній державі, потребує кардинальних змін.

Метою даної статті є аналіз наявних наукових підходів щодо вдосконалення адміністративно-територіального устрою України, визначення основних напрямків його реформування.

Слід зазначити, що проблемам адміністративно-територіального устрою нашої держави присвячували та присвячують роботи науковці різних галузей — як юристи, так і географи, економісти, політологи, управлінці та ін. Окремим питанням вдосконалення системи АТУ присвячені наукові роботи М. Орзіха, І. Соскіна, О. Батанова, В. Керецьмана, І. Магновського, В. Гнилорібова, А. Ткачука, А. Павлюк та ін.

Пошук оптимальної моделі адміністративно-територіального устрою України вимагає великих зусиль як на-

уковців, законодавців, так і громадян загалом. Даний масив роботи можна, на нашу думку, умовно класифікувати на певні етапи:

— перший етап полягає у визначенні основних недоліків існуючого адміністративно-територіального устрою України;

— другий етап полягає у розробці цілісного наукового бачення, обґрунтування необхідності зміни чи вдосконалення існуючої системи АТУ;

— третій етап — комплексна реформа адміністративно-територіального устрою, конституційне, законодавче врегулювання даного інституту.

Робота по вдосконаленню АТУ проходить в певних хронологічних рамках, а тому весь пошук оптимальної моделі системи АТУ в незалежній Україні можна умовно класифікувати на такі хронологічні етапи:

— пошук оптимального АТУ після проголошення незалежності України до прийняття Конституції 1996 року (1991–1996 рр.);

— робота по вдосконаленню АТУ після прийняття Конституції України 1996 року до 2005 року (так звана територіальна реформа Р. Безсмертного);

— сучасні наукові підходи та напрямки по реформуванню АТУ.

Після проголошення незалежності нашої держави, та до прийняття Конституції 1996 року, проблемам адміністративно-територіального устрою приділялося багато уваги в контексті проблем пошуку та вибору тієї чи іншої форми державного устрою незалежної України. Висувалося багато концепцій стосовно збереження чи зміни форми державного устрою, а разом зі зміною державного

устрою і зміни системи адміністративно-територіального устрою.

Зокрема на початку 1990-х років активно дискутувалося питання про федералізацію нашої країни, а разом з нею встановлення нового адміністративно-територіального устрою.

Низка авторів — як вчених, так і практиків — вказували на доцільність запровадження федеративного устрою в Україні або шляхом об'єднання окремих областей, або надання їм статусу суб'єктів федерації, посилаючись при цьому переважно на історичне минуле українських земель та відмінність у ментальності населення, що проживає в різних частинах України [5, 300].

Проте такий підхід не знайшов широкої підтримки серед науковців, законодавців, оскільки йшлося б про зовсім новий державний устрій, а разом з ним і новий АТУ не властивий як українській радянській державі, так і незалежній Україні як правонаступниці УРСР.

Тому більшість науковців намагалися обґрунтувати необхідність вдосконалення радянської системи АТУ без зміни форми державного устрою держави, спираючись на принцип унітаризму. Наприклад, професор М. П. Орзіх основними елементами нового адміністративно-територіального устрою вважає територіальні одиниці, управління якими здійснюється централізовано державою (край), і ті, які діють на принципах самоврядування: область, район, населений пункт [8, 67]. Не витримала критики і економічна модель системи АТУ, згідно з якою пропонувалося поділити територію України на 10–12 економічних районів, мережа яких збігалася б в основному з 12–13 історичними регіонами [15, 103]. Оскільки йшлося про так звані економічні райони, або економічні регіони, як адміністративно-територіальні одиниці, що суперечило ustalеній радянській системі АТУ, то ця модель також не знайшла законодавчого відображення. Проте переважна більшість науковців дотримувалась думки щодо збереження теперішнього поділу України на області і райони, котрі розглядаються оптимальною адміністративно-

но-територіальною одиницею і в умовах становлення на їх просторі місцевого самоврядування [6]. Тому у Конституцію 1996 року перекочувала радянська модель АТУ, і одразу ж розпочалася робота по його вдосконаленню та узаконенню, оскільки нова Конституція в окремому розділі встановила систему АТУ (ст. 133, розділ IX) та визначила, що питання територіального устрою України повинно регулюватись окремим законодавчим актом (ст. 92).

На сьогодні такого законодавчого акта немає, а питання АТУ регулюється застарілими радянськими нормативними актами в частині, що не суперечать Основному Закону. Застаріле законодавство про АТУ породило низку недоліків у цій сфері — недосконалість понятійно-категоріального апарату у сфері АТУ, надмірна подрібненість та невпорядкованість адміністративно-територіальних одиниць, невирішення питання щодо статусу адміністративно-територіальних одиниць (населених пунктів), що перебувають під юрисдикцією органів інших адміністративно-територіальних одиниць (населених пунктів), відсутність чіткої процедури та критеріїв класифікації населених пунктів, утворення, перетворення окремих адміністративно-територіальних одиниць та ін. Але, мабуть, одним з найголовніших недоліків існуючого АТУ є невідповідність його основним засадам місцевого самоврядування, що активно розвивається в нашій державі. В межах існуючого АТУ як територіальної основи місцевого самоврядування система місцевого самоврядування не здатна реально здійснювати свої функції по вирішенню питань місцевого значення.

У 1997 році була утворена Державна комісія з проведення адміністративної реформи, яка підготувала Концепцію адміністративної реформи в Україні, згідно з якою реформування адміністративно-територіального устрою держави є однією із складових адміністративної реформи [10]. На вирішення цієї проблеми вже у 1997 року на розгляді Верховної Ради України перебував проект Закону України «Про адміністративно-територіаль-

ний устрій України» (реєстр. № 0907, ініціатори внесення — народні депутати України Р. П. Безсмертний, І. Р. Юхновський, В. М. Стретович). Зазначеним законопроектом система адміністративно-територіального устрою відповідає статті 133 Конституції, хоча вже тоді багато вчених виступали про необхідність вдосконалення та зміни існуючої системи АТУ. На даний законопроект через свою недосконалість Президентом України було застосовано право вето.

Вже у 2000 році найважливішими завданнями Комісії з питань адміністративно-територіального устрою були узагальнення та аналіз пропозицій щодо внесення змін до системи адміністративно-територіального устрою України, організація вивчення іноземного досвіду формування системи адміністративно-територіального устрою та розв'язання проблем у цій сфері [11]. З того часу і дотепер на необхідності проведення реформи АТУ наголошувалось у посланнях Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України» у 2003, 2005 та 2006 роках. В Універсалі Національної Єдності йдеться про «стимулювання розвитку місцевого самоврядування, підвищення його ролі і статусу шляхом забезпечення фінансово-економічної спроможності та реформування адміністративно-територіального устрою. Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 р. передбачено провести у 2009–2015 роках адміністративно-територіальну, бюджетну та податкову реформи з метою зміцнення фінансово-економічної основи територіальних громад [9, 159].

Серед вище сказаного заслуговує на увагу модель АТУ, запропонована Р. Безсмертним у проекті Закону України «Про територіальний устрій України» 2005 року, оскільки всі законопроектні та більшість наукових поглядів того часу зводились лише до окремого «косметичного» вдосконалення системи АТУ. Даним законопроектом пропонувалось встановити трирівневу систему АТУ: регіони (міста-регіони) — райони (міста-райони) — громади. Базовою

ланкою АТУ було визначено громаду. Запропоновано також кількісні параметри нових адміністративно-територіальних одиниць: для громад, як правило, не менше 5 тис. жителів, для району — не менше 70 тис., для регіону — не менше 750 тис. Визначено також критерії віднесення населених пунктів до окремих категорій — село, містечко, місто, порядок утворення та ліквідації адміністративно-територіальних одиниць, встановлення їхніх меж, перейменування тощо [12]. Актуальним та важливим положенням законопроекту є те, що реформу АТУ пропонувалось здійснювати за принципом «знизу догори», розпочинаючи із формування громад. Але, на думку більшості науковців, даний законопроект не відповідав національним інтересам, не мав наукової основи, в ньому містилися суперечності з іншими законодавчими актами, зокрема у сфері місцевого самоврядування, фінансового наповнення реформи АТУ тощо.

По суті даний законопроект, або так звана територіальна реформа Р. Безсмертного мала однобічний характер, бо, як зазначає В. Гнилорібов, адміністративно-територіальний устрій — це не просто проблема розподілу території держави на певні частини, насамперед йдеться про владу та її організацію як у центрі, так і в територіальних утвореннях [3, 37]. Філософія ж реформи Р. Безсмертного полягала у швидкому поділі України на нові територіальні одиниці. Але ж власне АТУ — це не простий поділ території держави на певні частини, як деякі вважають, це поділ території держави на конкретні адміністративно-територіальні одиниці, в межах яких утворюються та здійснюють свої функції як органи державної влади, так і органи місцевого самоврядування. При чому реалізація саме функцій місцевого самоврядування в межах системи АТУ має сьогодні надзвичайно концептуально-важливе значення, оскільки Україна прагне стати сильною європейською державою, із розвинutoю системою місцевого самоврядування.

Тому дуже влучно зазначає О. В. Батанов, що реформа адміністративно-тери-

торіального устрою України об'єктивно повинна узгоджуватись з реформою місцевого самоврядування, причому остання має бути первинною. Спочатку потрібно змоделювати загальне бачення системи місцевого самоврядування, що відповідає як вітчизняним традиціям, так і потребам держави та суспільства на сучасному етапі. І лише потім уже під визначену модель місцевого самоврядування слід вибудувати адекватну модель адміністративно-територіального устрою, який фактично є територіальною основою місцевого самоврядування [2, 52]. Дійсно, більшість запропонованих моделей вдосконалення АТУ того часу торкалися лише зміни самої системи АТУ, а зміна системи місцевого самоврядування відбувалася лише після реформи АТУ, що не відповідає практиці європейських держав. Наприклад, у Франції такі ланки місцевого самоврядування, як комуни, кантони, округи, є водночас і адміністративно-територіальними одиницями, і самостійними елементами системи місцевого самоврядування [4, 45].

Також важливе значення для реформи АТУ має ідея регіоналізації України. Деякі законопроекти з питань АТУ зокрема і проект Р. Безсмертного, виділяли та виділяють «регіон» окремою адміністративно-територіальною одиницею того чи іншого рівня. На сьогодні присутність серед основних засад територіального устрою (ст. 132 Конституції України) і терміна «регіон», і відсутність його в самій системі АТУ (ст. 133 Конституції) не дає нам підстави вважати «регіон» окремою адміністративно-територіальною одиницею. На думку В. Керецмана, під регіоналізацією на сьогоднішньому етапі розвитку України слід мати на увазі не зміну адміністративно-територіального устрою, а перерозподіл владних повноважень між центральними та регіональними органами [5, 303].

На нашу думку, регіоналізація повинна передбачати надання адміністративно-територіальним одиницям нижчого рівня низки нових повноважень та функцій, необов'язково через створення

регіонів як окремих адміністративно-територіальних одиниць.

З 2007 року і до сьогодні діє Модель адміністративно-територіальної реформи в Україні, що розроблена Інститутом трансформації суспільства та ухвалена Всеукраїнською радою (Київ, 12 липня 2007 року) як базова для проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні. На основі даної Моделі був розроблений проект Закону «Про внесення змін до Конституції України», що стосується в основному двох основних розділів Конституції — адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування.

Систему адміністративно-територіального устрою за проектом складатимуть паланки (суто українська назва організованої та керованої території — козацька паланка) та громади, статус яких, а також порядок вирішення питань щодо адміністративно-територіального устрою визначатиметься окремим законом. Замість областей та районів пропонується створити 42 паланки або департаменти. Система місцевого самоврядування в Україні згідно з запропонованою системою АТУ повинна мати цілісну вертикально-горизонтальну структуру і складатися з двох рівнів: територіальних громад та паланок (департаментів).

Цю систему місцевого самоврядування в Україні варто доповнити його особливою формою — містом-агломерацією, якому потрібно надати подвійний статус — громади і паланки. Йдеться про великі міста-мегаполіси з прилеглими до них громадами. В Україні може бути сформовано 33 міста-агломерації, серед яких Київ, Севастополь, 25 нинішніх обласних центрів [1, 25]. Ця модель АТУ, на нашу думку, має ряд позитивних моментів, зокрема, це стосується пріоритетної ролі саме місцевого самоврядування при здійсненні реформи АТУ та обґрунтування доцільності введення адміністративно-територіальної одиниці і основної ланки місцевого самоврядування — громади.

Напередодні останніх президентських виборів тепер вже экс-президент

В. А. Ющенко запропонував власний народний проект Конституції України, а в ньому і нову модель АТУ. Згідно з цією моделлю систему адміністративно-територіального устрою України становлять: громади — міста, містечка, села або об'єднання кількох населених пунктів, райони, області, Автономна Республіка Крим, які є невід'ємними складовими частинами України. Але даний проект так і не знайшов свого логічного продовження через політичне становище тодішнього президента, і оскільки просто встановлював нову систему АТУ, так званий територіальний каркас для місцевого самоврядування.

Активно в законодавчому пошуку регулювання адміністративно-територіального устрою працює сьогодні Міністерство регіонального розвитку та будівництва України. Розроблений Міністерством, на нашу думку, найдосконаліший Проект Концепції реформи адміністративно-територіального устрою України, в якій зазначається поняття «адміністративно-територіальних одиниць», вимоги до них, рівні адміністративно-територіальних одиниць, етапи проведення, фінансове забезпечення тощо [13, 81–90]. Як зазначає А. Ткачук, наша держава повинна мати трирівневий адміністративно-територіальний устрій: регіони (нинішня АРК та області), райони (нові райони, що є значно більшими за нинішні) і громади (як базова основа). Причому адміністративно-територіальні одиниці є територіальною основою для створення органів місцевого самоврядування на всіх трьох рівнях; на рівнях регіонів і районів буде утворено органи виконавчої влади [14, 39].

Отже, з вищевикладеного матеріалу про реформування АТУ можна зробити певні висновки:

— пошук оптимальної моделі адміністративно-територіального устрою України ведеться і до сьогодні. Даний пошук включає в себе великий масив роботи як науковців, так і законодавців, і його можна поділити на етапи, кожен з яких може здійснюватися в певних хронологічних рамках;

— сучасні наукові підходи та напрямки реформування системи АТУ в більшості не зводяться лише до простого нового поділу території держави на окремі одиниці. Як влучно зазначає І. Магновський, іноді до проблеми територіальної організації нашої держави спостерігається односторонній підхід [7, 128–129]. Це в першу чергу і стосується здійснення реформи АТУ шляхом нового простого поділу території держави. Але сьогодні домінуюча роль при реформуванні АТУ належить місцевому самоврядуванню. А тому реформа АТУ і реформа місцевого самоврядування нерозривно пов'язані і повинні проводитись одночасно;

— з аналізу наукових підходів можна вести мову і про те, що реформа АТУ — це складне комплексне явище, яке в своїй основі повинно включати реформу місцевого самоврядування і власне реформу АТУ, а також і адміністративну, бюджетну, податкову, судову, земельну реформи, реформи освіти та охорони здоров'я, без яких неможливе здійснення реформ у сфері АТУ.

Ключові слова: моделі адміністративно-територіального устрою, система адміністративно-територіального устрою, реформа місцевого самоврядування, адміністративно-територіальні одиниці, регіоналізація, регіон, громади.

У статті з позицій конституційної науки та законодавчої і законопроектної роботи розглянуто основні наукові підходи та напрямки вдосконалення існуючої системи адміністративно-територіального устрою України.

В статье с позиций конституционной науки, законодательной и законопроектной работы рассмотрены основные научные подходы и направления совершенствования существующей системы административно-территориального устройства Украины.

In the article from positions of constitutional science and legislative

works are considered basic scientific approaches and directions of perfection of the existent system of administrative-territorial device of Ukraine.

Література

1. *Адміністративно-територіальна реформа в Україні: оптимальна модель / за заг. ред. О. І. Соскіна. — К. : Ін-т трансформації суспільства, 2007. — 288 с.*
2. *Батанов О. Реформа конституційної моделі місцевого самоврядування в Україні // Економічний часопис — XXI. — 2007. — № 9–10. — С. 51–53.*
3. *Гнилорібов В. В. Проблеми правового статусу територіальних утворень в Україні // Вісник державної служби України. — 2005. — № 4. — С. 36–39.*
4. *Зарубіжний досвід організації та роботи місцевої влади / за заг. ред. П. В. Ворони. — Полтава, 2009. — 287 с.*
5. *Керецман В. Ю. Ідея регіоналізації в Україні: основні підходи // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2004. — № 4 (12). — С. 299–306.*
6. *Крот О. М. До питання про державний устрій країни та управління територією // Матеріали науково-практичної конференції «Актуальні проблеми управління територіями в Україні». — К., 1993. — С. 77–78.*
7. *Магновський І. Й. Конституційно-правові аспекти реформування територіального устрою України // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2010. — № 1. — С. 127–135.*
8. *Орзіх М. Концепція правового статусу самоврядних територій і органів місцевого самоврядування в Україні // Місце*
- ве та регіональне самоврядування України. — 1994. — № 4 (9). — С. 67–75.*
9. *Павлюк А. П. Реформування адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перспективи реалізації // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 1 (2). — С. 159–164.*
10. *Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : указ Президента України від 22 лип. 1998 р. № 810 // Урядовий кур'єр. — 1998. — № 141–142.*
11. *Про Положення про Комісію з питань адміністративно-територіального устрою : указ Президента України від 30 жовт. 2000 р. № 1168/2000 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 44. — Ст. 1888.*
12. *Про територіальний устрій України : проект Закону України // Реформа для людини : зб. матеріалів про шляхи реалізації адміністративно-територіальної реформи в Україні. — К. : Секретаріат Кабінету Міністрів України, 2005. — С. 23–46.*
13. *Ткачук А. З історії реформ адміністративно-територіального устрою України, 1907–2009 роки / А. Ткачук, Р. Ткачук, Ю. Гануцак. — К. : Леста, 2009. — 127 с.*
14. *Ткачук А. Приречені на провінційність. Загальмована адміністративно-територіальна реформа підпільно рухається країною, і держава не має іншого виходу, ніж очолити зміни // Народний депутат. — 2009. — № 53. — С. 36–44.*
15. *Яковина М. М. Проблеми вдосконалення територіального устрою та регіонального самоврядування // Матеріали науково-практичної конференції «Актуальні проблеми управління територіями в Україні». — К., 1993. — С. 103–104.*

УДК 341.4+343.9

Н. А. Зелінська,

доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного права та міжнародних відносин
Національного університету «Одеська юридична академія»

В. М. Дрьомін,

доктор юридичних наук, доцент, проректор з наукової роботи, завідувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: ВІД ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО ЗЛОЧИНУ ДО ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Злочин не знає меж, а злочинці мало занепокоєні міркуваннями дотримання державного суверенітету. Тут можна сказати, що злочин, який перетинає кордон, є міжнародним. У той же час можливості примусового застосування внутрішньодержавного права обмежуються територією держави. Як правило, саме національне співтовариство — держава — встановлює перелік діянь, які розглядаються як злочини, і передбачає санкції за їх скоєння. Це — логічний наслідок принципу національного суверенітету. У цьому розумінні міжнародний злочин є національним [1]. Уникнути зовнішньо парадоксального, хоча і вірного за сутністю, словосполучення «міжнародний національний злочин» дозволяє термін «транснаціональний злочин».

Поняття «транснаціональний злочин» не має однозначного тлумачення [2]. Воно є широкою концепцією, що включає різні види злочинів, які в основному може бути віднесено до категорій організованої злочинності, корпоративних злочинів, професійних і політичних злочинів, до того ж деколи до декількох категорій злочинів одночасно [3]. Традиційно фактор перетину кордонів злочинцями чи прояв результатів їх протиправних дій за межами країни — місця їх скоєння — розглядається як

обов'язковий компонент функціонування транснаціональної злочинності, що знаходиться у рухливому динамічному стані [4].

Перетин може полягати у передачі інформації, тобто бути «віртуальним», а не фізичним. Стандартне визначення транснаціонального злочину було надане у доповіді про результати четвертого Огляду ООН з питань щодо тенденцій в галузі злочинності і функціонування систем кримінального правосуддя, містить акцент на транснаціональному характерові злочинної діяльності і полягає у такому: «Правопорушення, що охоплює — в аспектах, пов'язаних з плануванням, скоєнням і/чи прямими чи опосередкованими наслідками — більш ніж одну країну» [5]. Національні за характером кримінально-правової заборони, такі злочини є міжнародними за характеристикою злочинної діяльності і/чи суб'єктів, які беруть в ній участь, через що вони підпадають під юрисдикцію більш ніж однієї держави.

Перше питання, яке виникає при такій інтерпретації поняття «транснаціональний злочин», полягає в тому, чи є достатньою наявності кримінально-правової заборони однієї держави для того, щоб за наявності властивості транснаціональності діяння розглядалось як «транснаціональний злочин». Щодо цьо-

го питання висловлюються різні точки зору. Так, Дж. М. Мартін, Е. Т. Романо вважають, що термін «злочин» у цьому випадку означає, що поведінка винних осіб розглядається як порушення кримінальної заборони, принаймні, однієї із залучених держав [6].

Будь-яке діяння, яке порушує національне кримінальне право, можна розглядати як злочин. Відповідно, якщо діяння, яке має властивість транснаціональності, заборонено кримінальним законом хоча б однієї країни, воно є і «транснаціональним», і «злочином». Незважаючи на те, що це міркування на перший погляд видається бездоганним, воно викликає серйозні заперечення. Їх висловлює, зокрема, колишній Генеральний секретар Інтерполу Андре Боссард, який називає такі риси міжнародного злочину цієї категорії: 1) перетин державних кордонів людьми (злочинцями — в процесі скоєння злочину чи після його скоєння з метою переховування від правосуддя; жертвами — у випадку захоплення заручників, торгівлі людьми і т.д.); переміщення предметів (вогнепальна зброя, наркотики, речі, здобуті злочинним шляхом) чи грошей (відмивання доходів, крадіжка за допомогою комп'ютерного зв'язку) і т.д.; 2) на національному рівні, відповідно до принципу «*nullum crimen, nulla poena sine lege*», антисуспільна поведінка може розглядатися як злочинне правопорушення у законодавствах принаймні двох держав або передбачається як злочинне багатосторонніми міжнародними угодами [1]. Таким чином, на думку А. Боссарда, транснаціональним може бути діяння, заборонене законом не менше ніж двох держав.

Ця точка зору видається більш обґрунтованою. Дійсно, для того, щоб діяння кваліфікувалось як «злочин», достатньо наявності кримінальної заборони однієї держави. Однак для міжнародно-правової характеристики транснаціонального злочину у контексті міжнародного співробітництва у застосуванні кримінальної репресії необхідна, як мінімум, подвійна кримінальність, яка передбачає збіг позицій взаємодію-

чих держав стосовно злочинності такого діяння. Таким чином, поняття «транснаціональний злочин» включає широкий спектр діянь різного ступеня суспільної загрози, які кваліфікуються як злочинні у праві принаймні двох держав, під юрисдикцію яких вони підпадають.

Поєднання множинної (дві і більше) юрисдикції і множинної (дві і більше) «кримінальності» конструє поняття «транснаціональний злочин». Це поняття відображає міжнародний (за поширеністю) характер злочинної діяльності при національному походженні кримінально-правової заборони. Питання про злочинність індивідуальної поведінки та її кваліфікації стосовно даної категорії злочинів вирішується виключно з позиції національного права. Суперечності між інтернаціональним характером злочину і національним характером кримінально-правової заборони є основною проблемою боротьби з транснаціональними злочинами, як на міжнародному, так і на транснаціональному рівні. Внутрішньодержавне право багатьох держав у цілому має значний ступінь подібності до більшості видів транснаціональної злочинності. Разом з тим у законодавствах різних країн існують відмінності, які негативно впливають чи можуть впливати на розвиток міжнародної взаємодії.

Як зазначають І. І. Лукашук і А. В. Наумов, «інтернаціоналізація злочинності, необхідність об'єднання зусиль держав у боротьбі проти неї породили тенденцію до інтернаціоналізації кримінального права. Це є одна з центральних проблем боротьби зі злочинністю, особливо організованою. Інтернаціоналізація означає нарощування кількості загальних елементів у кримінально-правових і процесуальних системах держав, збільшення їх здатності взаємодіяти одна з одною, а також з міжнародним правом» [7].

Термін «транснаціональна організована злочинність» спочатку використовувався переважно у суто кримінологічній інтерпретації [8]. Існують різні його трактування [9]. У широкому розумінні це поняття, безумовно, містить у собі

й політичні, у тому числі терористичні, злочини, і загальнокримінальні транснаціональні злочини. Проте для цілей розмежування ідеологічно мотивованих і загальнокримінальних видів злочинної діяльності термін «транснаціональна організована злочинність» нерідко розглядається як такий, що охоплює переважно загальнокримінальну організовану злочинність. Незважаючи на те, що терористична діяльність найчастіше має і транснаціональний, і організований характер, вона виноситься за межі поняття «транснаціональна організована злочинність». У цьому розумінні говорять про тероризм і «транснаціональну організовану злочинність» як однопорядкові поняття. Таке розмежування має умовний характер і підкреслює специфіку тероризму, його відмінність від тих видів злочинної діяльності, головною метою яких є вилучення прибутку. При такій інтерпретації поняття «організована злочинність» не поглинає тероризм.

«У боротьбі за контроль або розподіл різного роду державних і суспільних ресурсів відбуваються агресивні війни між державами і внутрішні «кримінальні війни» між різними національними та транснаціональними злочинними організаціями (спільнотами) або їх представниками. У сучасних умовах і тим і іншим для досягнення поставлених цілей не заважають національні кордони держав», — відзначає В. В. Колесников [10].

Міжнародна організована злочинність «глобалізувала» свою діяльність із тих же причин, що й законослухняні транснаціональні корпорації, які відкривають свої філії і представництва в усьому світі, щоб отримати користь із привабливих ринків робочої сили або сировини. Те ж роблять і незаконні підприємства. Крім того, міжнародні підприємства, як законні, так і незаконні, також створюють у всьому світі свої підрозділи для задоволення своїх потреб у виробництві, маркетингу та дистрибуції. Незаконні підприємства здатні розширювати географію своєї діяльності, щоб скористатися цими новими економічними умовами, створеними завдяки

революції у сфері зв'язку та міжнародного транспорту. Терористи також «глобалізувалися», використовуючи свою здатність залучати до своїх лав нових членів у міжнародних масштабах, щоб бути ближче до діаспори, які можуть надавати їм технічну та фінансову допомогу і мати доступ до більш багатих громад [11].

Розширення міжнародних кримінальних зв'язків призводить до інституціоналізації транснаціональної злочинності і становлення світового злочинного соціуму. Г. Гевелінг стверджує, що в результаті виникає ситуація панування рівнозначних або близьких за своїм соціальним змістом деструктивних явищ у різних частинах планети. Уявний парадокс цього феномена полягає ще й у тому, що країни, які помітно відстають у своєму економічному розвитку, можуть виявитися продуцентами найбільш витончених і складних у техніко-організаційному відношенні видів злочинної діяльності [12].

Міжнародний тероризм, глобалізація корупції та організованої економічної злочинності, світова торгівля зброєю та наркотиками, мафіозна бандократія, катастрофічне падіння моралі беруть наприкінці ХХ ст. естафету криміналізації суспільства, що почалася світовими війнами і революціями на початку століття. Жодна країна світу не в змозі впоратися самотужки з гігантським цунамі глобальної криміналізації суспільства [13]. «Група високого рівня щодо загроз, викликів та змін», створена ООН, у своїй доповіді під назвою «Більш безпечний світ: наша спільна відповідальність», зазначила, що сьогодні загрози безпеці (включаючи тероризм і організовану злочинність) взаємопов'язані більше, ніж будь-коли раніше [14].

Тим часом на міжнародній сцені з'явилися нові й небезпечні дійові особи. Рівень нестабільності і супутнього такій нестабільності насильства посилюється внаслідок підвищення міжнародної політичної ваги та зростання активності загальнокримінальних злочинних організацій. Організована злочинність (торговці зброєю, наркомафія)

використовує терористичні акти як засіб отримання додаткового прибутку та досягнення політичного впливу. Виявляється зловісна тенденція — зростаюче значення аполітичних груп, що прийшли до тероризму з метою фінансової вигоди і розглядають терористичні дії як частину злочинного бізнесу. Частина таких груп переслідує також і політичні цілі, проте головна мета їхньої політичної діяльності — збільшення прибутку шляхом дестабілізації обстановки в країнах та регіонах, де вони проводять свої операції. Така дестабілізація дозволяє їм здобувати суттєвий (якщо не визначальний) вплив на офіційну владу цих країн. Вести боротьбу з такими злочинними групами особливо важко, тому що вони володіють величезними матеріальними і фінансовими ресурсами, придбаними незаконною торгівлею зброєю і наркотиками, а також через їх здатність контролювати (впливати, управляти або деморалізувати) владу країн, де вони діють. Є серйозні підстави побоюватися, що злочинні режими, організовані ними терористичні групи або незалежні терористичні організації матимуть реальну можливість ядерного тероризму. Крім того, існує небезпека високотехнологічного тероризму з використанням різноманітних способів нападу на тонку і взаємозалежну інфраструктуру сучасного суспільства [15].

«Кримінальне суспільство (середовище) з розвитком його міжнародних зв'язків і новим, транснаціональним полем діяльності, а також дедалі частішим використанням терору, при якому йдуть у хід погрози застосування радіоактивних та інших небезпечних засобів, глобалізується і протистоїть вже не окремій державі і суспільству з існуючим там режимом, але земній цивілізації взагалі з її культурою та іншими цінностями ... Основою кримінальної глобалізації, як мінімум, є, з одного боку, висока організованість злочинців, глобалізація їх кримінального інтересу і поля діяльності, наявність у них масштабних ресурсів, як людських, так фінансових та інших матеріальних (зброї тощо), по-друге, випередження гло-

бальною криміналізацією цивілізованих процесів глобалізації, що включає дієву антикримінальну політику і позитивну співпрацю», — зауважує А. І. Долгова [16].

Цю позицію відомого російського кримінолога повністю поділяє американський кримінолог професор Л. Шеллі, яка стверджує, що «міжнародна організована злочинність стане для політичних діячів однією з найважливіших проблем ХХІ ст. Ця проблема матиме таке ж велике значення, як холодна війна для ХХ ст. і колоніалізм для ХІХ ст. В умовах, коли стан суспільства, а також політичних і фінансових систем багатьох країн погіршується в результаті постійно зростаючої економічної могутності міжнародних організованих злочинних груп, усі аспекти міжнародних відносин виявляться пов'язаними із цією проблемою». З цим висновком можна повністю погодитися [17].

Варто зазначити, що в контексті проблем, що аналізуються, Україна є однією з ключових країн, враховуючи її геополітичне становище. Багато держав уважають наш регіон зоною своїх стратегічних інтересів і проводять у нашому регіоні досить активну політику. Тут зосереджено найважливіші трансконтинентальні комунікаційні коридори, що значно підвищує роль України у світових економічних процесах. З точки зору політичної, наш регіон багатьма розглядається як буферна зона між конфліктними в геополітичному відношенні країнами Азії і Європи. Міждержавні і внутрішньодержавні конфлікти, інші чинники геополітичного характеру створюють значну напруженість і мають далекосяжні криміногенні наслідки. Ці наслідки глобалізаційних процесів вимагають глибокого осмислення. Ескалація тероризму, активізація транснаціональної організованої злочинності істотно позначаються на політичній та економічній стабільності в країні. Виникає потреба у всебічному аналізі та розробленні ефективних заходів із протидії цим загрозам.

Глобалізація, яка охопила всі сфери суспільного життя, безпосереднім чином

позначається на процесах розширеного відтворення організованої злочинності і перетворення її на міжнародний неформальний інститут.

Інституціональний характер організованої транснаціональної злочинності полягає у тому, що учасники міжнародної кримінальної діяльності мають розгалужену злочинну мережу в інших країнах, використовують міжнародні зв'язки для здійснення глобальних незаконних операцій, ухиляються від державного контролю за допомогою корупції, створюють особливі правові та інформаційні умови для злочинної діяльності на міжнародному рівні. Проблеми забезпечення кримінологічної безпеки набули за сучасних умов особливої актуальності. Ескалація тероризму, активізація транснаціональної організованої злочинності, зростаюча напруга в міждержавних відносинах, — ці та інші фактори вимагають всебічного аналізу та ефективних заходів із протидії їм і стримування негативних наслідків.

Ключові слова: транснаціональний злочин, міжнародні злочини, транснаціональна злочинність, кримінально-правова заборона, глобалізація злочинності, інституціоналізація транснаціональної злочинності.

У статті доводиться, що транснаціональним злочином може бути діяння, заборонене законом не менше ніж двох держав. Поеднання множинної (дві і більше) юрисдикції і множинної (дві і більше) «кримінальності» конструює поняття «транснаціональний злочин». Це поняття відображає міжнародний (за поширеністю) характер злочинної діяльності при національному походженні кримінально-правової заборони. Розширення міжнародних кримінальних зв'язків призводить до формування та інституціоналізації транснаціональної злочинності, що потребує відповідної соціальної та правової реакції на рівні світової спільноти.

В статтє обосновывается, что транснациональным преступлением

является деяние, запрещенное законом не менее чем двух государств. Сочетание множественной (две и более) юрисдикции и множественной (две и более) «криминальности» конструирует понятие «транснациональное преступление». Это понятие отражает международный (по распространенности) характер преступной деятельности при национальном происхождении уголовно-правового запрета. Расширение международных криминальных связей приводит к формированию и институционализации транснациональной преступности, что требует соответствующей социальной и правовой реакции на уровне мирового сообщества.

In this article the author states that an act could be transnational if it is prohibited by law in at least two states. The combination of multiple (two or more) jurisdiction and multiple (two or more) «criminality» forms the concept of «transnational crime». This concept reflects the international (based on dissemination) feature of the criminal activity while the criminal prohibition has a national origin. The expansion of international criminal connections leads to transnational crime formation and institutionalization, which requires appropriate social and legal response from the world community.

Література

1. Bossard A. *Transnational Crime and Criminal Law* / A. Bossard. — Chicago : The Office of International Criminal Justice The University of Illinois at Chicago, 1990. — P. 5.
2. Mueller G. O. W. *Transnational crime: Definitions and Concepts // Combating Transnational Crime* / P. Williams, D. Vlassis (eds). — 2001; Albanese J. *Transnational Crime: An Introduction // International Journal of Comparative Criminology*. — 2004. — Vol. 4, N 1. — P. 1–3; Williams P. *Anticipating organized and transnational crime* / P. Williams, R. Godson // *Crime, Law and Social Change*. — 2002. — Vol. 37, N 4. — P. 311–355; Ruggiero V. *Transnational*

- Crime: Official and Alternative Fears // International Journal of the Sociology of Law.* — 2000. — Vol. 28, N 3. — P. 187–199.
3. Десятый Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями Вена, 10–17 апреля 2000 г. «Международное сотрудничество в борьбе с транснациональной преступностью: новые вызовы в XXI веке». Рабочий документ, подготовленный Секретариатом. — UN. Doc. A/CONF. 187/6
4. Уголовная юстиция: проблемы международного сотрудничества: междунар. науч.-исслед. проект. — С. 230.
5. UN. Doc. A/CONF.169/15/Add. 1.
6. Martin J. M. *Multinational Crime. Terrorism, Espionage, Drug & Arms Trafficking* / J. M. Martin, A. T. Romano // *Studies in Crime, Law, and Justice.* — 1992. — Vol. 9. — P. 16.
7. Лукашук М. И. *Международное уголовное право* / М. И. Лукашук, А. В. Наумов. — 1999. — С. 5.
8. *United Nations & Transnational Organized Crime* / Ph. Williams, E. U. Savona (editors). — Frank Cass & Co, 1996; Godson R. *Strengthening cooperation against transnational crime* / R. Godson, P. Williams // *Survival.* — 1998. — Vol. 40, N 3. — P. 66–88; *Combating Transnational Crime: Concepts, Activities and Responses* / Ph. Williams, D. Vlassis (editors). — Frank Cass & Co., 2001; *Transnational Organised Crime: Perspectives on Global Security* / A. Edwards, P. Gill, A. Edwards (editors). — Routledge, 2003; *Albanese J. Organized Crime in Our Times.* — LexisNexis/Anderson, 2004.
9. Транснациональная организованная преступность: дефиниции и реальность / отв. ред. В. А. Номоконов. — Владивосток, 2001; Меркушин В. В. *Борьба с транснациональной организованной преступностью* / В. В. Меркушин. — Минск, 2003; Топильская Е. В. *Организованная преступность* / Е. В. Топильская. — С.Пб., 1999.
10. Колесников В. В. *Экономическое развитие общества и преступность // Современные проблемы и стратегия борьбы с преступностью: монография / науч. ред. В. Н. Бурлаков, Б. В. Волженкин.* — С.Пб.: Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та: Изд-во юрид. фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. — С. 267–350.
11. Shelley L. *The Globalization of Crime and Terrorism // The Challenges of Globalization.* — US State Dept. e-Journal. — February 2006.
12. Гевелинг Л. В. *Деструктивные формы организации власти (клеттократия, лутократия, плутократия в политической жизни африканской страны): курс лекций [Электронный ресурс]* / Л. В. Гевелинг. — М.: ИСАА при МГУ, 2004. — Режим доступа: http://www.iaas.msu.ru/pub_on/geveling/l-1-5.htm
13. Дубнов А. П. *Философия преступности: проблемы криминализации российского общества* / А. П. Дубнов, В. А. Дубовцев. — Екатеринбург: ЯВА, 1999. — 96 с.
14. Документ ООН A/59/565, п. 17.
15. Зелинский С. А. *Международный терроризм: политические источники и движущие силы // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. — О., 2000. — Вип. 8. — С. 134–138.*
16. Долгова А. И. *Преступность, ее организованность и криминальное общество* / А. И. Долгова. — М.: Рос. криминол. асоц., 2003. — С. 427, 431.
17. Шелли Л. *Электронный журнал Государственного департамента США / Л. Шелли.* — Август 2001 г. — Т. 6, № 2. — Режим доступа: <http://usinfo.state.gov/journals/itgic/0801/ijgk/gj06.htm>.

Т. Ківалова,

доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ

Класифікація зобов'язань відшкодування шкоди є важливою, оскільки, дозволяє вирішувати широке коло завдань: від скорочення опису сукупності явищ, які вивчаються, до з'ясування взаємозв'язків між ними.

У зв'язку з тим, що в літературі поряд із терміном «класифікація» використовуються і подібні терміни «типологія», «систематизація», «групування» тощо, тому до початку її проведення доцільно визначитися стосовно змісту цього поняття. На нашу думку, у цьому питанні можна приєднатися до аргументованої позиції В. Ф. Попондопуло, який вважає, що класифікація може бути не пов'язаною зі змістом об'єктів, що групуються, а мати підставою формальні ознаки. Разом із тим класифікація може бути явищем і більш широкооб'ємним, таким, що охоплює як змістовне групування (типологію), так і наступне групування, пов'язане із врахуванням формальних ознак. Таким чином, групування, яке ґрунтується на формальних критеріях, незалежно від відповідного змістовного значення множини об'єктів, називається класифікацією [1].

Керуючись викладеними міркуваннями, у межах кожного типу зобов'язань слід розрізняти види зобов'язань як основну ланку в системі зобов'язань. У свою чергу, в межах видів зобов'язань можуть бути виділені підвиди (різновиди) зобов'язань, які мають деякі внутрішньовидові особливості. У межах права, що регулює даний тип зобов'язань, слід виділяти також систему загальних положень про зобов'язання даного типу, яка є управлюючою стосовно права, що закріплює однотипні види зобов'язань, як системи, стосовно котрої здійснюється управління. У системі цих загальних

положень також має бути відображеним усе те загальне, що властиве правовому регулюванню усіх видів зобов'язань зазначеного типу [1, 124]. Зазначене стосується зобов'язань відшкодування шкоди у широкому значенні, як типу зобов'язань, і зобов'язань відшкодування шкоди, передбачених главою 82 ЦК України, як виду. У свою чергу, останні можуть розглядатися як тип, якщо як визначальний критерій обирається не «відшкодування», а «завдання» шкоди. Таке суміщення двох згаданих типів зобов'язань здається доцільним як особливий (тимчасовий) методологічний прийом у зв'язку з тими трансформаціями концепції зобов'язань відшкодування шкоди, які відбулися і продовжуються у цивільному законодавстві України протягом останнього часу.

При цьому, враховуючи ту обставину, що предметом дослідження у вітчизняній та радянській цивілістиці в цій галузі були, головним чином, деліктні зобов'язання, почати розгляд відповідних питань здається доцільним з огляду класифікацій останніх, які пропонувалися в літературі.

Отже, оскільки підстави виникнення зазначених зобов'язань та їх зміст залежать від обставин завдання шкоди, особи заподіювача шкоди, особливостей завдання шкоди, об'єкта, якому завдано шкоди, тощо, істотне практичне значення має встановлення їх видових особливостей та особливостей їх різновидів.

У юридичній літературі пропонувалися різні класифікації зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди, які проводилися на підґрунті різних критеріїв. Так, свого часу набула поширення класифікація зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди, залежно

від об'єкта, якому завдано шкоди. Відповідно до цього критерію розрізняли зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди особистого характеру (шкода, завдана життю і здоров'ю фізичної особи), і зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди майну фізичної або юридичної особи [2, 11–12]. Проте наведена класифікація вже застаріла концептуально, оскільки згідно з сучасною концепцією вітчизняного права цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини. Отже, розрізнення лише таких об'єктів, як життя і здоров'я фізичної особи та майно фізичної або юридичної особи, що могло вважатися виправданим раніше, тепер є недостатнім. Більше того, при такій класифікації зобов'язань виникає питання, куди мають бути віднесені правовідносини відшкодування шкоди, завданої іншим благам особистого характеру (крім життя і здоров'я) фізичної особи; шкоди, завданої немайновим правам юридичної особи тощо.

Інша класифікація зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди, мала своїм критерієм врахування особливостей суб'єктів, які завдали шкоду. Із врахуванням зазначеного критерію пропонувалося розрізняти: 1) зобов'язання із заподіяння шкоди, завданої неправомірними діями суб'єктів цивільного права; 2) зобов'язання із заподіяння шкоди, завданої неправомірними діями державних органів та їхніх посадових осіб у сфері адміністративного управління, а також незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду [3, 32–34]. Однак така класифікація є неповною, оскільки не враховує всі різновиди суб'єктів цивільних відносин, які можуть виступати в ролі особи, що завдала шкоду, та боржника у зобов'язаннях, які тут розглядаються.

Д. В. Боброва пропонувала більш детальний поділ зазначених зобов'язань на види. Із врахуванням особливостей суб'єктів, які завдали шкоду, вона викремлювала такі види зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди

(називаючи їх «відповідальністю за заподіяну шкоду»): 1) відповідальність організації за шкоду, заподіяну з вини її службових осіб; 2) відповідальність за шкоду, заподіяну діями державних громадських організацій, а також їх службових осіб; 3) відповідальність за шкоду, заподіяну правоохоронними органами; 4) відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки; 5) відповідальність за шкоду, заподіяну неповнолітніми, недієздатними і громадянами, нездатними розуміти значення своїх дій; 6) відповідальність за шкоду, спільно заподіяну кількома особами; 7) зобов'язання відшкодування шкоди потерпілим, які є специфічними суб'єктами (неповнолітнім, громадянам, які не підлягають соціальному страхуванню, тощо) [4, 505–560].

Такий підхід має свої переваги, однак є вразливий місця. Зокрема, не кожен із запропонованих у цій класифікації видів зобов'язань безумовно може бути визнаний «відповідальністю» у точному значенні цього поняття. Наприклад, викликає заперечення кваліфікація як «відповідальності» обов'язку держави відшкодувати шкоду у випадках, встановлених ст. ст. 1170, 1173–1177 ЦК України, або обов'язку відшкодувати шкоду, який покладеться на АРК або органи місцевого самоврядування у випадках, передбачених ст. ст. 1173–1175 ЦК України. Крім того, у запропонованій класифікації немає єдиного критерію або системи критеріїв, які б дозволили визначити достатньо повно і чітко загальну структуру зобов'язань.

Очевидно, більш логічною виглядала б класифікація, де враховуються як критерії, що об'єднують, так і критерії, що диференціюють певні типи правовідносин. Зокрема, мали б братися до уваги особливості підстав виникнення зобов'язань, специфічні властивості їхніх елементів в окремих різновидах зобов'язань тощо.

Із врахуванням цих обставин, прагнучи досягти зазначеної мети і дати більш повну уяву про зобов'язання відшкодування завданої шкоди, деякі вітчизняні та зарубіжні правознавці пропонували

більш складну і розгалужену систему класифікації зобов'язань завдання шкоди. Зокрема, помітного поширення на цьому підґрунті набув «двоступінчатий» поділ, при якому первісним пропонується вважати розрізнення двох груп зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди: 1) загальний або ж генеральний делікт; 2) спеціальні делікти.

Загальний, або ж генеральний делікт визначає загальні засади відповідальності за завдання позадовірної шкоди, до яких, зокрема, належать такі вимоги: 1) шкода, завдана особі або майну, має бути відшкодована у повному обсязі особою, яка цю шкоду заподіяла; 2) сам факт завдання шкоди особі або майну незалежно від того, у сфері яких відносин її було заподіяно, визнається протиправним, якщо особа, котра завдала шкоду, не доведе, що діяла вона правомірно; 3) склад цивільного правопорушення, який слугує підставою деліктного зобов'язання, закріплений у загальній нормі про деліктні зобов'язання. Він містить у собі такі елементи, як шкода, протиправна поведінка, причинний зв'язок, вина заподіювача шкоди. На думку прихильників позиції, яка тут наводиться, загальним поняттям делікту і зобов'язання, що виникає на його підставі, охоплюються різні конкретні види правопорушень. Вони мають відмінні риси, що дає підставу для розрізнення також деліктів спеціальних.

На відміну від загального делікту, у спеціальних деліктах знаходять відображення особливості окремих складів правопорушень. Сфера застосування спеціальних деліктів чітко визначена, вони застосовуються лише у випадках, прямо вказаних у законі. Таким чином, вимоги загальної норми про відшкодування шкоди специфічно інтерпретуються у спеціальних деліктах. Якщо спеціальний делікт відсутній, завжди застосовується загальна норма.

Підтримуючи поділ зобов'язань, що виникають внаслідок заподіяння шкоди, на загальні та спеціальні делікти, О. С. Йоффе та його послідовники у цій галузі розрізняли такі спеціальні види зазначених зобов'язань (відпові-

дальності за заподіяння шкоди): 1) відповідальність за діяльність, пов'язану з підвищеною небезпекою для оточуючих; 2) відповідальність за шкоду, завдану актами органів влади, в яких виражається їхня управлінська функція; 3) відповідальність за шкоду, завдану недієздатними, частково дієздатними і тими, хто не міг розуміти значення своїх дій, тощо [5, 803–819; 6, 23–27].

В. Т. Смирнов та О. А. Собчак називали трохи інші, але загалом такі самі по суті, спеціальні види деліктних зобов'язань: 1) завдання шкоди незаконними діями державних та громадських організацій, а також посадових осіб (актами влади); 2) завдання шкоди діяльністю джерела підвищеної небезпеки; 3) завдання шкоди службовою особою у зв'язку з виконанням нею її трудових (службових) обов'язків; 4) завдання шкоди неповнолітніми особами і особами, які визнані недієздатними [7, 31].

Переосмислюючи результати згаданих та інших досліджень [8] у цій галузі, у контексті аналізу концепції відповідних зобов'язань за ЦК України, деякі вітчизняні автори звертали увагу на те, що практично у всіх класифікаціях більшою чи меншою мірою приймався до уваги такий критерій, як специфіка суб'єкта, діями чи бездіяльністю якого заподіяно шкоду. На розвиток такої позиції була запропонована класифікація зазначених зобов'язань, згідно з якою основою первісної ланки поділу має бути врахування самого характеру завдання шкоди (правопорушення), наявність ознак та обставин, за яких було завдано шкоди і які відповідно до закону мають бути враховані при відшкодуванні шкоди. Залежно від характеру і значення завдання шкоди, пропонувалося спочатку розрізняти: 1) загальні (генеральні) делікти, 2) спеціальні делікти.

Далі за різними підставами проводився досить детальний поділ спеціальних деліктів на окремі види. Так, залежно від суб'єкта, що заподіяв шкоду, розрізняються: 1) делікти із загальним суб'єктом; 2) делікти зі спеціальним суб'єктом (зайняття певної посади, виконання якихось спеціальних функцій

тощо). Залежно від суб'єкта відшкодування: 1) деліктні зобов'язання, в яких боржником є той, хто заподіяв шкоду, 2) деліктні зобов'язання, в яких боржником є інша особа, на яку вказує припис закону (ст. ст. 1172, 1178 ЦК України та ін.). Залежно від об'єкта, котрому завдано шкоди: 1) зобов'язання, які виникають внаслідок завдання шкоди здоров'ю (§2 глави 82 ЦК України), 2) зобов'язання, які виникають внаслідок завдання шкоди майну (ч. 1 ст. 1166, ст. 1191 ЦК України), 3) зобов'язання, які виникають внаслідок завдання шкоди іншим немайновим благам, внаслідок чого у потерпілого виникає право на відшкодування моральної шкоди (ст. 1167 ЦК України) [9–11].

Разом із тим і наведені вище оновлені із врахуванням положень нового вітчизняного цивільного законодавства позиції усе ж таки не повною мірою відповідають концепції ЦК України з цього питання. Так, якщо у раніше чинному цивільному законодавстві йшлося про «відповідальність» за завдання шкоди (ст. ст. 440–443, 445–452, 456, 457, 461 ЦК УРСР 1963 р.), то у ЦК України термін «відповідальність» використовується лише у ст. 1166, 1167, 1194, а в решті норм глави 82 ЦК України йдеться про «відшкодування шкоди» [12].

Звідси випливає той важливий висновок, що норми глави 82 ЦК України, так само як і правовідносини, що виникають на підставі норм глави 82 ЦК України, не можуть класифікуватися, як раніше, лише залежно від видів «правопорушення», тобто поділятися залежно від особливостей останнього на «види відповідальності», на генеральний і спеціальний делікти тощо. Відповідні зобов'язання охоплюють випадки відшкодування і тієї шкоди, яка виникла в результаті правопорушення, і тієї, яка завдана правомірними діями. При цьому визначальним фактором є не характер і вид правопорушення, а сам факт виникнення шкоди у потерпілого, який слугує підставою виникнення у нього права на відшкодування цієї шкоди.

Слід зазначити, що, враховуючи тенденції змін, які відбуваються у ві-

тчизняному цивільному законодавстві, деякі науковці пропонували поділяти зобов'язання завдання шкоди на ті, що виникають внаслідок завдання шкоди протиправними діями, і ті, що виникають внаслідок завдання шкоди правомірними діями [13, 278]. Проте при такому підході, незважаючи на його позитивні якості, не враховується та обставина, що шкода може бути результатом не лише дій суб'єктів права, але й виникати внаслідок подій, впливу складних юридичних фактів тощо. Крім того, тут не враховується й та обставина, що у вітчизняному цивільному законодавстві йдеться не про «зобов'язання завдання шкоди», а про «зобов'язання відшкодування шкоди» (виділено мною. — Т. К.), що також вимагає певного зміщення акцентів у відповідних дослідженнях.

Із врахуванням зроблених уточнень виправданим здається підхід, при якому первісним (основним) піділом зобов'язань відшкодування шкоди має бути розділення їх на: 1) зобов'язання відшкодування шкоди, завданої учаснику цивільних відносин не протиправним поведінням іншої особи. Натомість, шкода може бути результатом події, правомірної поведінки того, хто завдав шкоду, або самого потерпілого. Правовідносини, що виникають при цьому, є відносинами цивільно-правового захисту; 2) зобов'язання відшкодування шкоди, завданої учаснику цивільних відносин внаслідок правопорушення (протиправної поведінки або ж делікту в точному значенні цього терміно-поняття). За своєю сутністю правовідносини, які виникають внаслідок делікту, є цивільно-правовою недоговірною відповідальністю.

Потім, уже з врахуванням такого поділу, може відбуватися подальша диференціація зобов'язань відшкодування шкоди залежно від обрання того чи іншого критерію. Так, з урахуванням чинника виникнення шкоди зобов'язання відшкодування шкоди, завданої не протиправним поведінням, можуть бути підрозділені на: 1) ті, що виникли внаслідок подій (не-

переборна сила); 2) ті, що виникли внаслідок правомірних дій самого потерпілого (рятування здоров'я, життя або майна іншої особи тощо); 3) ті, що виникли внаслідок правомірної поведінки (дії або бездіяльності) інших осіб (внаслідок необхідної оборони, крайньої необхідності тощо).

У свою чергу, зобов'язання відшкодування шкоди, завданої неправомірною поведінкою, можуть поділятися на відповідальність за загальний делікт (генеральний делікт полягає у протиправному завданні шкоди як такої) і відповідальність за спеціальні делікти, тобто за протиправне завдання шкоди, наслідки якої окремо регулюються нормами законодавства.

Загальні підстави відповідальності за завдану майнову або моральну шкоду (генеральний делікт) визначені у ст. ст. 1166 та 1167 ЦК України. Зі змісту згаданих норм випливає, що такими підставами (за загальним правилом, винятки з якого встановлюються у законі) є: 1) наявність шкоди; 2) протиправність поведінки особи, яка завдала шкоду; 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою порушника і шкодою, яка виникла; 4) вина особи, яка завдала шкоду.

Відповідальність за спеціальні делікти також диференціюється за різними критеріями, якими, на нашу думку, зокрема, можуть бути: 1) суб'єкт, що завдав шкоду; 2) об'єкт, котрому завдано шкоди; 3) особливості поведінки, діяльності або об'єктів, якими завдано шкоду; 4) суб'єкт, що відшкодовує шкоду.

З врахуванням названих критеріїв наступна класифікація відповідальності за спеціальні делікти (тобто класифікація зобов'язань відшкодування протиправно завданої шкоди) може виглядати, як видається, таким чином:

1. Залежно від суб'єкта, що завдав шкоду:

1.1. Відшкодування шкоди, завданої деліктоздатною фізичною або юридичною особою (ст. ст. 1166–1169, 1171 ЦК України);

1.2. Відшкодування шкоди, завданої неделіктоздатною фізичною особою

(ст. ст. 1178, 1181, 1184, 1186 ЦК України);

1.3. Відшкодування шкоди, завданої фізичною особою з обмеженою деліктоздатністю (ст. ст. 1179, 1180, 1182, 1183 ЦК України);

1.4. Відшкодування шкоди, завданої державою, органом державної влади, органом влади АРК або органом місцевого самоврядування (ст. ст. 1170, 1173, 1175 ЦК України);

1.5. Відшкодування шкоди, завданої посадовою або службовою особою органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування (ст. 1174 ЦК України);

1.6. Відшкодування шкоди, завданої органом дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду (ст. 1176 ЦК України);

1.7. Відшкодування шкоди, завданої працівником юридичної або фізичної особи тощо (ст. 1172 ЦК України).

2. Залежно від об'єкта, якому завдано шкоди:

2.1. Відшкодування шкоди, завданої життю або здоров'ю фізичної особи (§ 2 глави 82 ЦК України);

2.2. Відшкодування шкоди, завданої іншим немайновим благам (ст. 1167 ЦК України);

2.3. Відшкодування шкоди, завданої майну (ст. 1192 ЦК України).

3. Залежно від особливостей поведінки, діяльності або об'єктів, якими завдано шкоду:

3.1. Відшкодування шкоди, завданої при здійсненні права на самозахист та при діях у стані крайньої необхідності (ст. ст. 1169, 1171 ЦК України);

3.2. Відшкодування шкоди, завданої в результаті нормотворчої діяльності (ст. ст. 1170, 1175 ЦК України); (джерело підвищеної небезпеки, виготовлення або продаж неякісних товарів тощо);

3.3. Відшкодування шкоди, завданої злочином (ст. 1177 ЦК України);

3.4. Відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки (ст. ст. 1187, 1188 ЦК України);

3.5. Відшкодування ядерної шкоди (ст. 1189 ЦК України);

3.6. Відшкодування шкоди, завданої спільно кількома особами (ст. 1190 ЦК України);

3.7. Відшкодування шкоди, завданої особою, яка застрахувала свою цивільну відповідальність (ст. 1194 ЦК України);

3.8. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) (§ 3 глави 82 ЦК України).

4. Залежно від суб'єкта, на якого покладається обов'язок відшкодування шкоди:

4.1. Відшкодування шкоди особою, яка її завдала (ст. 1166 ЦК України);

4.2. Відшкодування шкоди особою, з якою той, хто завдав шкоду, знаходиться у трудових або службових відносинах (ст. ст. 1172, 1174 ЦК України);

4.3. Відшкодування шкоди особою, яка мала здійснювати нагляд за неделіктоздатною особою (ст. ст. 1178, 1181, 1184 ЦК України);

4.4. Відшкодування шкоди батьками, позбавленими батьківських прав (ст. 1183 ЦК України);

4.5. Відшкодування шкоди державою (ст. ст. 1170, 1173–1177 ЦК України);

4.6. Відшкодування шкоди АРК або органом місцевого самоврядування (ст. 1173–1175 ЦК України);

4.7. Відшкодування шкоди володільцем джерела підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України);

4.8. Відшкодування шкоди продавцем або виготовлювачем товару, виконавцем робіт (послуг) (§ 3 глави 82 ЦК України).

При оцінці запропонованого вище підходу може виникнути питання, чи виправдані такі детальні класифікації зобов'язань відшкодування шкоди з точки зору практичної.

На нашу думку, доцільність таких детальних розділень зазначених зобов'язань якраз, у першу чергу, і зумовлена потребами практики. Взаємозв'язок між вказаними групами зобов'язань відшкодування шкоди полягає в тому, що норми цивільного законодавства, які належать до перших трьох з цих груп, виконують своєрідну інформаційно-орієнтаційну функцію: у багатьох випадках саме врахування особливостей

суб'єкта, який завдав шкоди; поведінки чи особливого виду діяльності, якими завдано шкоди, інформують про особливості правовідносин, що виникають у тому чи іншому випадку, і орієнтують на необхідність встановлення спеціального суб'єкта відшкодування (боржника), пошук відповідних норм законодавства тощо.

Отже, запропоновані класифікації та згрупування норм цивільного законодавства стосовно відшкодування шкоди не лише дають змогу всебічної характеристики певного правового інституту та відповідного виду правовідносин, але й дозволяють більш точно з'ясувати характер та обсяг додаткового нормативного матеріалу, який підлягає застосуванню стосовно конкретного випадку завдання шкоди, встановити перелік документів, необхідних для подачі позову, тощо. Іншими словами, метою класифікації в даному випадку є не тільки теоретичний інтерес, але й задоволення потреб законодавців, які працюють над вдосконаленням чинного цивільного законодавства, а також надання науково-методичної допомоги юристам-практикам.

Ключові слова: класифікація зобов'язань відшкодування шкоди, завдання шкоди, загальний делікт, спеціальний делікт.

У статті детально проаналізовані існуючі класифікації зобов'язань відшкодування шкоди залежно від обраного критерію, визначені їх переваги та недоліки, запропоновані шляхи удосконалення з урахуванням змін, які відбуваються у вітчизняному цивільному законодавстві, викладене авторське бачення проблеми системи, поділу та групування зобов'язань відшкодування шкоди.

В статті подробно проаналізовані існуючі класифікації зобов'язань відшкодування шкоди залежно від обраного критерію, визначені їх переваги та недоліки, запропоновані шляхи удосконалення з урахуванням змін, які відбуваються у вітчизняному цивільному законодавстві, викладене авторське бачення проблеми системи, поділу та групування зобов'язань відшкодування шкоди.

данском законодательстве, предложено авторское видение проблемы системы, разделения и группировки обязательств возмещения ущерба.

In the article author analyzes the existing classification of obligations compensation for damage, depending on the chosen criteria, defined by their advantages and disadvantages, suggests ways of the improvement, taking into account changes in domestic civil law, author suggests the own vision of problem system, separation and liabilities for damages classifying.

Література

1. Попондопуло В. Ф. Об объективных границах, правовых формах и критериях классификации обязательств // Проблемы гражданского права : сб. ст. — Ленинград, 1987. — С. 114–124.
2. Малейн Н. С. Возмещение вреда, причиненного личности / Н. С. Малейн. — М. : Юрид. лит., 1965. — 229 с.
3. Загорулько А. И. Обязательства по возмещению вреда, причиненного субъектами гражданского права / А. И. Загорулько. — Х. : Консум, 1996. — 112 с.
4. Цивільне право України : підручник. У 2 кн. Т. 2 / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 640 с.
5. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. — М. : Юрид. лит., 1975. — 880 с.
6. Русу С. Д. Делікти в цивільному праві України : навч. посіб. / С. Д. Русу. — Хмельницький : Вид-во НАПВУ, 2001. — 164 с.
7. Смирнов В. Т. Общее учение о деликтных обязательствах в советском граждан-

ском праве : учеб. пособие / В. Т. Смирнов, А. А. Собчак. — Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1983. — 152 с.

8. Яичков К. К. Система обязательств из причинения вреда в советском гражданском праве // Вопросы гражданского права. — М., 1957. — С. 168–175.

9. Калетнік І. Г. Зобов'язання відшкодування шкоди, завданої працівниками (службовими особами) митних органів, у системі деліктних зобов'язань // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. — О., 2003. — Вип. 18. — С. 555–561.

10. Чернат В. А. Поняття та характерні риси зобов'язань відшкодування шкоди за ЦК 2003 р. // Митна справа. — 2005. — № 2. — С. 94–99.

11. Ківалова Т. С. Концептуальні засади визначення поняття та системи зобов'язань відшкодування шкоди за Цивільним законодавством України // Часопис Київського університету права. — 2008. — № 1. — С. 116–123.

12. Ярошенко К. Б. Обязательства вследствие причинения вреда (глава 59) // Гражданский кодекс Российской Федерации. Ч. 2. Текст, комментарии, алфавитно-предметный указатель / под ред. О. М. Козырь, А. Л. Маковского, С. А. Хохлова. — М. : Междунар. центр финансово-экон. развития, 1996. — С. 579–584.

13. Отраднава О. А. Проблемные вопросы понятия классификации обязательств из нанесения вреда (гл. 82 ГК Украины) // Развитие гражданского законодательства Украины: шляхи подолання кодифікаційних протиріч : міжнар. наук.-практ. конф., 28–29 верес. 2006 р. : тези доп. — К., 2006. — С. 276–279.

С. Мазуренко,

доцент кафедри права інтелектуальної власності і корпоративного права
 Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИП ВИЧЕРПАННЯ ПРАВА ЯК ПІДСТАВА ОБМЕЖЕННЯ ПРАВОМОЧНОСТІ ВЛАСНИКА ОБ'ЄКТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Принцип вичерпання права отримав законодавче застосування в Україні порівняльно недавно і практично відсутня правозастосовча практика по цьому питанню, хоча європейські держави широко використовують його в правовій системі.

В науковій літературі до сих пір немає єдиної думки про визначення його правової природи, також відсутній і єдиний підхід до формулювання цього принципу в законодавстві. Іноді вказується, що відповідні виключні права «не розповсюджуються» на дії, які зв'язані з подальшим обігом матеріальних носіїв об'єктів інтелектуальної власності після їх першого правомірного продажу [1], іноді в літературі зазначається, що виключні права «закінчуються» [2], а також вказується, що це є обмеженням авторського права з метою встановлення балансу інтересів між правовласниками і користувачами [3].

Розглянемо правову природу теорії вичерпання права. Поняття «вичерпання прав» було сформульовано в германському праві на початку ХХ століття. Рішення Імперського суду Німеччини в 1906 г. стало поштовхом для створення єдиного підходу стосовно того, що право на розповсюдження підлягає вичерпанням. Законодавчо цей принцип був закріплений в 1965 році внаслідок запровадження Закону Німеччини про авторське право [4].

Визначення вичерпання прав було запропоноване Дж. Колером в германському патентному праві і почало використовуватися судово-правовою практикою при вирішенні колізій, пов'язаних з інтересами володільців прав інтелектуальної власності і інтересами торгових організацій.

Право інтелектуальної власності існує в межах тільки однієї конкретної держави (на відмінність від права власності на матеріальні об'єкти), тому як за своєю первісною природою є територіально-обмеженим правом, увійшло в протидію з цілями і завданнями, які стоять перед Європейським співтовариством — тобто створення повномасштабно функціонуючого єдиного інтеркомунітарного економічного ринку. Тому був знайдений вихід у розширенні «територіальної обмеженості» права інтелектуальної власності з території однієї конкретної держави — члена ЄС до масштабів всього Європейського Союзу, який був закріплений як принцип «комунітарного вичерпання прав на об'єкти інтелектуальності власності».

Поява даного правового інституту в законодавстві стала результатом компромісу між принципом вільного обігу товарів і послуг у межах європейського економічного простору і наявністю прав на об'єкти інтелектуальної власності. До цього в окремих європейських країнах (доречі, у Франції) на власників торгових знаків розповсюджувалось право слідування, яке полягає в можливості здійснення контролю за використанням власних зазначень впродовж всього часу їх руху до кінцевого споживача.

Вичерпання прав є одним із засобів обмеження виключних прав інтелектуальної власності. Необхідність подібного обмеження прав була визнана розвитком міжнародного товарообігу і виникненням колізій між володільцями прав інтелектуальної власності, з одного боку, і торговими організаціями і дистриб'юторами, з другого. Щоб дійти до балансу інтересів обох сторін, по-

трібно було ввести деякі обмеження дії виключних прав, які в силу своєї природи є перепорою у вільному руху товарів і послуг.

Зміст цього права зводиться до того, що правовласник охоронного результату інтелектуальної діяльності в момент першої ініціації належного йому об'єкта в комерційний (господарський) обіг шляхом продажу будь-де на території ЄС втрачає своє право на контроль за подальшим розповсюдженням вказаного результату інтелектуальної власності в рамках всього Європейського Союзу. Таким чином, охоронний об'єкт інтелектуальної власності вільно циркулює в масштабах ЄС без будь-яких обмежень.

Заслуговує на увагу думка С. Глотова про наявність суспільного інтересу, спрямованого на визначення чітких правовідносин у правовому обігу поряд з ідеєю вільного руху товарів з метою обґрунтування вичерпання права на розповсюдження [3].

В 1957 році Римським договором був введений принцип вільного обігу товарів в межах Європейського Співтовариства (ст. ст. 28–30 Договору). Принцип вичерпання прав, який був визначально введений Судом ЄС на території Співтовариств, а потім закріплений в ряді директив, нерозривно пов'язаний з правом на розповсюдження.

Принцип вичерпання права на розповсюдження виправдовується інтересом користувачів і суспільства щодо вільного і безперешкодного руху товарів. А забезпечення й охорона обігу товарів необхідні, тому що рухомі речі багато разів розповсюджуються повторно.

Якби мало місце необмежене право автора на розповсюдження, то користувач товару повинен був би кожному дію щодо розповсюдження погоджувати з автором, щоб виключити ризик порушення прав інтелектуальної власності.

Право на розповсюдження авторської правомочності, яке закріплене в Директивах ЄС, на комунітарному рівні схоже з українським правом. Згідно зі ст. 4 ч. 1 Директиви 200/29/ЄС «Про гармонізацію деяких аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційно-

му суспільстві», «держави-члени передбачають за авторами виключне право дозволяти або забороняти в будь-якій формі розповсюдження публіці, безпосередньо шляхом продажу або іншим чином, оригіналів або копій їх творів» [5]. Закріплене в Директиві про гармонізацію права на розповсюдження є формою імплементації положень ст. 6 Договору ВОІВ про авторські права 1996 р.

Українським законодавством передбачено, що право на розповсюдження визначено не тільки як «продаж» творів, але і «розповсюдження примірників шляхом першого продажу, здавання в майновий найм чи у прокат або шляхом іншої передачі твору» (ч. 3 ст. 15 Закону України «Про авторське право і суміжні права»).

Стаття 1 Закону визначає, що розповсюдження об'єктів авторського права — це будь-яка дія, за допомогою якої об'єкти авторського права безпосередньо чи опосередковано пропонуються публіці, в тому числі доведення цих об'єктів до відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до цих об'єктів з будь-якого місця і в будь-який час за власним вибором.

Раніше право на розповсюдження стосувалося тільки відчуження твору та здавання його у прокат. З внесенням доповнень в закон в 2001 р. це право охоплює будь-яке пропонування публіці об'єктів авторського права, зокрема доступу до цих об'єктів у мережі Інтернет.

Визначення поняття «перший продаж твору» має важливе значення для розуміння іншого поняття — «вичерпання» права на розповсюдження твору. Іноді таке обмеження називається також «доктрина першого продажу», оскільки права на комерційну експлуатацію закінчується після першого продажу продукту. Як вважає І. Вашинець, в Законі слід визначити поняття «перший продаж твору» як оплатну або безоплатну передачу прав власності на оригінал або примірники твору [6].

Е. П. Гаврилов вказує, що продаж — це будь-який оплатний договір, результатом якого є перехід права власності на примірник твору [7].

Вичерпання прав обмежується тільки правом на розповсюдження і не може застосуватися до інших правомочностей. Так, згідно з українським законодавством і комунітарними нормативними приписами, право здавання в оренду (прокат) і передачі в безоплатне користування не вичерпується у випадках продажу або іншого акту розповсюдження примірників твору або інших об'єктів, що охороняються.

В усіх директивах ЄС просліджується такий підхід: здійснення права на розповсюдження можна вважати вичерпним тільки для того, щоб дозволити вільний рух товарів, в яких втілено твір, який охороняється; якщо право на розповсюдження здійснювалось в одній країні, то потім матеріальні копії цього твору можуть отримати комерційне розповсюдження на території Європейського Союзу. При цьому дане право не вичерпується продажем оригіналу або копії вказаного твору, здійсненим правоволодільцем або з його дозволу за межами Співтовариства.

Слід визнати, що за своєю правовою природою вичерпання прав на об'єкти інтелектуальної власності являє собою межу здійснення виключних прав, які належать правоволодільцю.

Як відмічалося у літературі, крім встановлення меж здійснення прав, які носять загальний характер, у цивільному законодавстві діють також спеціальні заборони і межі, які адресовані визначеним особам і (або) розраховані на визначені правовідносини. Таким чином, норма про вичерпання прав інтелектуальної власності є такою спеціальною нормою, яка конкретизує вимогу здійснення прав відповідно до їх призначення стосовно конкретних правовідносин.

В юридичній літературі визначають національне, регіональне, міжнародне «вичерпання» прав. Вказані принципи мають різні наслідки залежно від того, чи застосовує країна імпорту згідно зі своїм законодавством концепцію національного, регіонального або міжнародного вичерпання.

Концепція національного вичерпання не дозволяє власнику інтелектуальної

власності контролювати комерційну експлуатацію товарів, які запропоновані на внутрішній ринок власником інтелектуальної власності або з його дозволу. Однак власник інтелектуальної власності (або його представник) може заперечувати проти імпорту оригінальних товарів, які збуваються на ринках за кордоном, на основі права на імпорт.

У разі регіонального вичерпання перший продаж продукції, яка охороняється власником інтелектуальної власності або з його дозволу, веде до вичерпання будь-яких прав інтелектуальної власності відносно даних продуктів не тільки у середині країни, але і в усьому регіоні, і проти паралельного імпорту в регіоні більш не можна заперечувати на основі права інтелектуальної власності.

Якщо країна застосовує концепцію міжнародного вичерпання, права інтелектуальної власності вважаються вичерпаними, як тільки продукція буде продана власником інтелектуальної власності або з його дозволу в будь-якій частині світу.

В ст. 6 Договору ВОІВ про авторське право неоднозначно розглядається це питання вичерпання прав. Передбачалося зробити вибір між «міжнародним вичерпанням» права на розповсюдження і національним або регіональним вичерпанням. Однак вирішення вказаного питання залишилось на розсуд держав. В зазначеній статті говориться, що «автори літературних та художніх творів користуються виключним правом дозволити розповсюдження серед широкої публіки оригіналу і примірників своїх творів шляхом продажу або іншої передачі права власності».

Європейське законодавство також дотримується обмежувального тлумачення вичерпання права на розповсюдження. Відповідно до положень ст. 4 ч. 2 Директиви, «право на розповсюдження в Співтоваристві, яке стосується оригіналу або копії твору, вичерпується тільки першим продажем або першою передачею власності на цей об'єкт в Співтоваристві, здійснений правоволодільцем або з його дозволу». Продаж розглядається як один з видів передачі права власності

на твір, однак не протиставляється поняттю «продаж» та «інша передача права власності» з точки зору здійснення автором своїх прав.

Згідно з ст. 7.1 Директиви, яка принципово висловилася проти міжнародного вичерпання права на розповсюдження, межі «вичерпання прав» визначаються територією Європейського Союзу. Однак зробити однозначні висновки стосовно міжнародного вичерпання права, важко, тому що Директива хоча і забороняє національне вичерпання прав, але не містить прямої заборони відносно міжнародного вичерпання права.

Що стосується національного законодавства, то нормами ст. 15 ч. 7 Закону вказується, що вичерпання права розповсюдження обмежується територією України. Крім того, опосередковано про це свідчить також наявність права на імпорт примірників творів, що означає необхідність отримання дозволу автора на розповсюдження твору на території України незалежно від вже здійсненого першого продажу примірників творів в Україні.

В літературі одні автори зазначають, що вичерпання права застосовується лише до примірників твору, що виражені у матеріальній формі [8], інші вважають, що тільки до правомірно опублікованих творів [9].

Прихильники першої позиції вказують, що якщо твір не буде втілений на матеріальний носій, вичерпання права на його поширення не може відбутися. Наприклад, не є вичерпаним право на розповсюдження твору в мережі Інтернет.

В ст. ст. 6–7 Договору ВОІВ про авторське право передбачається право на розповсюдження лише стосовно примірників, які вводяться в цивільний обіг як матеріальні об'єкти. Аналогічні норми передбачені і для розповсюдження фонограм та відеограм Договором ВОІВ про виконання і фонограми.

Згідно з п. 29 Преамбули Директиви, вичерпання права не відбувається стосовно надання послуг «он-лайн». Дане положення поширюється також на ма-

теріальні копії твору або іншого об'єкта, який охороняється, які створені з дозволу правовласника користувачем таких послуг. На відміну від CD-ROM або CD-1, стосовно яких інтелектуальна власність міститься на матеріальному носії, то будь-яка послуга «он-лайн» являє собою акт, який передбачає отримання дозволу відповідно до норм авторського права.

Згідно зі ст. 15 ч. 7 Закону вичерпання прав відбувається, «якщо примірники правомірно опублікованого твору законним чином введені у цивільний обіг шляхом їх першого продажу в Україні». Аналізуючи вказану статтю, слід враховувати, що національний принцип вичерпання прав застосовується за наявності двох умов:

- примірники твору правомірно обнародовані;
- примірники введені у цивільний обіг шляхом їх першого продажу в Україні.

Тобто повинні бути в наявності не одна з вказаних умов, а дві умови одночасно.

На жаль, на сьогодні залишаються труднощі застосування принципу вичерпання права. Причина тому — недостатньо чітке правове регулювання відносин, які виникають у зв'язку із застосуванням вказаного принципу. Все більш виявляється спорів та ситуацій, коли так чи інакше використовується принцип вичерпання права. Уявляється, що в цілях чіткого регулювання відносин, які стосуються вичерпання прав, необхідно керуватися правозастосовною практикою зарубіжних країн. Слід виходити з того положення, що введення товарів в обіг за кордоном має теж правове значення для вичерпання прав, що і в середині країни. Цей підхід є основоположним для міжнародного принципу вичерпання прав.

Ключові слова: вичерпання прав, інтелектуальна власність, обмеження прав власника, перший продаж твору.

Розглянутий принцип вичерпання прав на об'єкти інтелектуальної влас-

ності, який давно застосовується в європейських країнах. Даний принцип був введений в законодавстві багатьох європейських країн для вирішення спору між володільцями прав інтелектуальної власності і торговельними організаціями і дистриб'юторами, який значно обмежив права володільців результатів інтелектуальної діяльності. Суть зазначеного принципу полягає в тому, що після першого правомірного продажу з комерційною метою володільць прав на об'єкт інтелектуальної власності не може контролювати подальше розповсюдження даного результату на території Європейського Союзу. В українському законодавстві діє національний принцип вичерпання прав, тобто вказаний принцип поширюється тільки на територію України. На жаль, в національному законодавстві недостатньо чітко визначено правове регулювання відносин, пов'язаних з застосуванням даного принципу, що визиває труднощі його застосування на практиці.

В статті розглядається принцип исчерпання прав на об'єкти інтелектуальної власності, який давно застосовується в європейських країнах. Даний принцип був введений в законодавстві ряду європейських країн для вирішення спору між володільцями прав інтелектуальної власності і торговельними організаціями і дистриб'юторами, який значно обмежив права володільців результатів інтелектуальної діяльності. Суть зазначеного принципу полягає в тому, що після першого правомірного продажу з комерційною метою володільць прав на об'єкт інтелектуальної власності не може контролювати подальше розповсюдження даного результату на території Європейського Союзу. В українському законодавстві діє національний принцип вичерпання прав, тобто вказаний принцип поширюється тільки на територію України. На жаль, в національному законодавстві недостатньо чітко визначено правове регулювання відносин, пов'язаних з застосуванням даного принципу, що визиває труднощі його застосування на практиці.

статочно четко обозначено правовое регулирование отношений, связанных с применением данного принципа, что вызывает определенные трудности его применения на практике.

In this article a principle of exhausting rights on the objects of intellectual property, which has been used in the European countries, is examined. In the legislation of number of countries for dispute resolution between owners of incorporeal rights and trade organizations and distributors have introduced a principle of exhausting rights on the objects of intellectual property which notably restricts the owner of the result of incorporeal rights. The main point of this principle is that after the first legal sale with the commercial purpose the owner of the intellectual property objects can't control a further dissemination of given result in the European Union. In the Ukrainian legislation the given principle is applied only on the Ukrainian territory. Unfortunately in the national legislation the legal regulation of relations connected with the application of this principle is not clearly defined that it leads to certain difficulties with its practical application.

Література

1. Подшибихин Л. И. Принцип «исчерпания прав» в области охраны интеллектуальной собственности // Вопросы изобретательства. — 1989. — № 8. — С. 15–18.
2. Евков А. Особенности применения принципа исчерпания прав на объекты интеллектуальной собственности, вытекающие из его правовой природы // Підприємництво, господарство і право. Цивільне право. — 2005. — № 1. — С. 29–32.
3. Глотов С. Вичерпання авторського права у цифровому середовищі // Інтелектуальна власність. — 2006. — № 3. — С. 18–24.
4. RGZ (Збірник рішень Імперського суду Німеччини). «Koenigs-Kurbuch», 3 63. — С. 394.
5. Директива ЄС 2001/29/ЄС від 22 травня 1991 р. про гармонізацію деяких аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві.

6. Вишинець І. Проблеми удосконалення права автора на розповсюдження у чинному законодавстві України // *Інтелектуальна власність*. — 2004. — № 1. — С. 11–17.

7. Гаврилов Э. П. *Комментарий к Закону об авторском праве и смежных правах* / Э. П. Гаврилов. — М.: Фонд «Правовая культура», 1996.

8. *Право інтелектуальної власності: підручник* / О. П. Орлюк, Г. О. Андрощук, О. Б. Бутнік-Сіверський [та ін.]; за ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. — К.: Вид. дім «Ін Юре», 2007. — С. 187.

9. Дроб'язко В. С. *Право інтелектуальної власності: навч. посіб.* / В. С. Дроб'язко, Р. В. Дроб'язко. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — С. 190.

УДК 347.78:347.68

В. Володіна,

асистент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Міжнародного гуманітарного університету

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СПАДКУВАННЯ АВТОРСЬКИХ ПРАВ

Перехід України до нової ринкової економіки, розвиток нових економічних відносин, набуття державою статусу незалежної зумовили виникнення нових об'єктів спадкування, в тому числі таких, як авторські та суміжні права.

Все більше людей залучаються до роботи у сферах науки, літератури, мистецтва. І саме тому, спадкування авторських прав набуває важливого значення.

Законодавство України не приділяє належної уваги питанням спадкування цього об'єкта, а саме не встановлені особливості порядку спадкування, не достатньо розкрито питання, які саме авторські права переходять до спадкоємців. Ці та інші прогалини можуть призвести до виникнення порушень під час оформлення свідоцтва про право на спадкування авторських прав, тому це питання потребує ретельного вивчення.

Слід зазначити, що у вітчизняній літературі ці питання ще не були достатньо досліджені, окремі питання права інтелектуальної власності та спадкового права у своїх працях розглядали такі вчені, як О. Підопригора, О. Святоцький, О. Сергеев, Б. Антімонова та ін. Але здебільшого розглядалися загальні

аспекти спадкування авторських прав. Тому цей напрям дослідження є не тільки новим, а й актуальним для сучасної правової науки.

Спадкоємні відносини регулюються Цивільним кодексом України [1] (далі — ЦК). Серед законів про інтелектуальну власність лише Закон України «Про авторське право і суміжні права» [2] (далі — Закон) містить статтю про перехід авторських і суміжних прав у спадщину. Стаття 29 цього Закону «Перехід авторського права у спадщину» проголошує: «Майнові права авторів та інших осіб, які мають виключне авторське право, переходять у спадщину. Не переходять у спадщину особисті немайнові права автора».

Інші закони про інтелектуальну власність не містять норм про перехід майнових прав суб'єктів права інтелектуальної власності у спадщину, проте це зовсім не означає, що майнові права суб'єктів права інтелектуальної власності не можуть передаватися у спадщину.

Отже, авторські права поділяються на майнові та особисті немайнові. Закон чітко встановлює, що в спадщину переходять лише майнові права авторів та інших осіб, які мають виключне ав-

торське право. Однак чи можна так беззастережно стверджувати, що особисті немайнові права автора не можуть переходити в спадщину?

Питанню спадкування авторського права було присвячено досить цікаву статтю професора Н. Райгородського, в якій виявлено певні особливості авторського права. Так, Н. Райгородський розкладає «авторське немайнове право на дві складові:

– позитивну, в силу якої автор вправі здійснювати певні дії, тобто змінювати твір та дозволяти це робити іншим особам;

– негативну, на основі якої автор має право забороняти всім іншим особам здійснювати ці самі дії.

Коли ми говоримо про невідчужуваність особистих прав автора, маємо на увазі невідчужуваність позитивного елемента цих прав».

Наприклад, І. Силонов зазначає, що «не переходить по наследству ряд личных неимущественных (моральных) прав: право авторства, право на имя, право на защиту репутации автора; другие же личные неимущественные права наследуются: право на обнародование произведения в любой форме и любым способом, право на отзыв произведения» [6]. Виникає запитання, чи можна віднести право на оприлюднення до особистих немайнових прав? Однак доки законодавець не дав чіткої відповіді на це запитання.

Серед особистих немайнових прав автора Закон називає право вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора. Разом з тим спадкоємці відповідно до цього Закону наділяються правом захищати авторство на твір, протидіяти перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, а також будь-якому іншому посяганню на твір, що може завдати шкоди честі та репутації автора.

Тому питання, пов'язані з переліком прав автора, які переходять у спадщину, потребують ретельного вивчення.

Двома підставами для спадкування залишаються закон та заповіт. Спадкування за законом виникає лише у разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини.

Не допускається прийняття спадщини під умовами або із застереженнями. Спадкоємець не може які-небудь права або обов'язки прийняти, а від якихось прав або обов'язків відмовитися: він повинен прийняти або всі, або від усього відмовитися. Можна стверджувати, що спадкоємець прийняв спадщину, коли він фактично вступив у володіння спадкоємним майном або коли він подав нотаріальному органу за місцем відкриття спадщини заяву. Зазначені дії повинні бути зроблені протягом 6 місяців від дня смерті. Тому, якщо спадкоємець фактично вступив у володіння спадщиною протягом півроку, то він став і власником авторських прав.

Прийняття спадщини є правочином, тобто актом, що здійснюється у певній формі. Існує два способи прийняття спадщини: 1) шляхом спільного проживання спадкоємця разом із спадкодавцем; 2) шляхом подання заяви про прийняття спадщини [7].

Згідно з ч 3 ст. 1268 ЦК України, спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом встановленого для її прийняття строку він не здійснив відмову від неї. Іншими словами, в даному випадку закон встановлює правову презумпцію прийняття спадщини тією особою, яка постійно проживала в одному житловому приміщенні разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини. Спростувати таку презумпцію спадкодавець може шляхом звернення до нотаріуса із заявою про відмову від прийняття спадщини.

Оформлюючи своє право на спадщину, такий спадкоємець зобов'язаний підтвердити факт постійного проживання разом із спадкодавцем. Доказами можуть бути: довідка житлово-експлуа-

таційної організації, правління житлово-будівельного кооперативу, відповідного органу місцевого самоврядування про те, що спадкоємець безпосередньо перед смертю проживав разом зі спадкодавцем; копія рішення суду, що набрало законної сили, про встановлення факту своєчасного прийняття спадщини; реєстраційний запис у паспорті спадкоємця або в будинковій книзі, який свідчить про те, що спадкоємець постійно проживає разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини, та інші документи, що підтверджують факт постійного проживання разом зі спадкодавцем.

Другим способом прийняття спадщини є подання заяви про її прийняття до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини. Цей спосіб застосовується спадкоємцями, які не проживали із спадкодавцем на час прийняття спадщини. Водночас подання заяви до нотаріуса може бути додатковим доказом прийняття спадщини і тими спадкоємцями, які формально мають право на її прийняття.

Одержання спадкоємцем свідоцтва про право на спадщину за загальним правилом є правом самого спадкоємця. Існують випадки, коли оформлення свідоцтва є обов'язком спадкоємця. Як виняток, ч. 1 ст. 1297 ЦК України закріплює у спадкоємців, чий спадщину складає рухоме майно, обов'язок звернутися до нотаріуса за видачею свідоцтва про право на спадщину на нерухоме майно. І в такому випадку право власності на нерухоме майно виникає у спадкоємця не з часу відкриття спадщини, і навіть не з моменту видачі нотаріусом свідоцтва про право спадкоємця на нерухоме майно, а з моменту державної реєстрації права власності на нерухомість, що практично здійснюється лише тоді, коли спадкоємець зареєстрував у державних органах.

Існують випадки, коли право на спадщину у спадкоємця формально виникає з того моменту, коли він прийняв спадщину, але юридично здійснити повною мірою права, що складають його зміст, неможливо до тих пір, поки не буде оформлено свідоцтво. В таких випадках

оформлювати свідоцтво не обов'язково, адже закон такої вимоги не пред'являє, проте доцільно, адже неодержання свідоцтва буде перешкоджати як самому спадкоємцеві у здійсненні його права, так і його власним спадкоємцям після його смерті, оскільки вони задля належного оформлення свого права на спадщину зобов'язані будуть подати нотаріусу документи, які підтверджують право на майно колишнього носія цього права. Саме до таких випадків, зокрема, можна віднести оформлення свідоцтв про право на спадщину на авторські права.

Для оформлення свідоцтва про право на спадщину нотаріусом перевіряються юридичні факти, які є підставою спадкування в осіб, що подали заяву про його одержання, — факти смерті спадкодавця, наявності родинних зв'язків певного ступеня, перебування у шлюбі зі спадкодавцем або на його утриманні протягом встановленого законом строку при спадкуванні за законом, факту складання заповіту при спадкуванні за заповітом, час і місце відкриття спадщини, склад спадкового майна, на яке видається свідоцтво про право на спадщину. На підтвердження цих обставин нотаріус вимагає від спадкоємців відповідні документи.

За наявності у складі спадщини авторського права, окрім встановлених законом документів, нотаріус, як правило, вимагає від спадкоємця надання довідки, підтверджуючої той факт, що спадкодавець був автором. Таку довідку можна отримати в будь-якому видавництві, що публікувало твори автора. При цьому в довідці зовсім не повинні перераховуватися всі твори, створені автором протягом життя (інколи нотаріуси вимагають надати саме такий документ), оскільки в свідоцтві про право на спадщину вказується лише те, що предметом спадкування є «авторське право», а не конкретні твори. Якщо спадкоємців декілька, то в документах проставляється лише їх доля, а не перераховуються конкретні твори, які інколи нотаріуси пропонують спадкоємцям поділити. Таке можливе лише за наявності заповіту, в якому, наприклад, спадкодавець виділив одно-

му спадкоємцеві права на якийсь конкретний твір.

Документом, підтверджуючим факт прийняття спадщини, є свідоцтво про право на спадщину, що видається нотаріусом у будь-який час після закінчення 6-місячного терміну з дня відкриття спадщини. Згодом даний документ буде підставою для того, щоб користувачі, що бажають використовувати твори спадкодавця, точно знали, хто є правонаступником автора і, відповідно, з ким необхідно укласти договори.

Відповідно до Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2004 року № 20/5, спадкоємцям, які одержали свідоцтво про право на спадщину певної частини спадкового майна, у подальшому видаються наступні свідоцтва про право на спадщину іншого спадкового майна, яке не перераховується в раніше виданому свідоцтві [3].

На жаль, на практиці інколи доводиться стикатися з неправильним оформленням нотаріусами свідоцтв про право на спадкування авторського права: як вже наголошувалося вище, успадковується авторське право в цілому, а в свідоцтвах вказується, наприклад, лише право на здобуття винагороди за використання творів за кордоном та інше.

Такі документи, що завдають шкоди інтересам спадкоємців, необхідно переоформляти.

Порядок державної реєстрації авторського права було встановлено постановою Кабінету Міністрів України від 18.07.1995 року № 532 «Про державну реєстрацію прав автора на твори науки, літератури і мистецтва» [4]. На даний час державна реєстрація здійснюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 року № 1756 «Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір» [5] (далі — Порядок).

Реєстрацію авторського права в Україні здійснює Державний департамент інтелектуальної власності. Заявки на реєстрацію авторського права подають-

ся в Українське агентство по авторських і суміжних правах, що є структурним підрозділом Департаменту.

Відповідно до Порядку, для державної реєстрації авторського права необхідно подати такі документи:

– заявку на реєстрацію авторського права на твір, яка повинна містити:

а) заяву, викладену українською мовою, що складається за формою, затвердженою Державним департаментом;

б) примірник твору (оприлюднений чи неоприлюднений) у матеріальній формі, визначеній пунктом 15 Порядку;

в) документ, що свідчить про факт і дату оприлюднення твору;

г) документ про сплату збору за підготовку до реєстрації авторського права на твір або копія документа, що підтверджує право на звільнення від сплати збору;

г) документ про сплату державного мита за видачу свідоцтва або копія документа, що підтверджує право на звільнення від сплати мита за видачу свідоцтва. Зазначений документ подається до Державного департаменту після одержання заявником рішення про реєстрацію авторського права на твір;

д) довіреність, оформлену в установленому порядку, якщо заявка від імені автора або його спадкоємця подається довіреною особою, або копію довіреності, засвідчену відповідно до законодавства;

е) документ, що засвідчує перехід у спадщину майнового права автора (якщо заявка подається спадкоємцем автора);

є) інші документи згідно з переліком, наведеним у пунктах 8, 9 і 10 цього Порядку.

Отже, подати заявку на реєстрацію авторського права може автор, його спадкоємець або їхній правонаступник, як фізична, так і юридична особа, як самотійно, так і через довірену особу.

Розгляд заявки і прийняття рішення про реєстрацію авторського права на твір або про відмову в реєстрації здійснюються протягом місяця від дати надходження правильно оформлених документів заявки.

Якщо заявка відповідає встановленим вимогам, приймається рішення про

реєстрацію авторського права. В іншому випадку заявнику надсилається обґрунтоване рішення про відмову в реєстрації. При цьому документи, подані заявником на реєстрацію, йому не повертаються.

Заявник у тримісячний термін від дати одержання рішення про реєстрацію авторського права на твір повинен подати документ про сплату збору за оформлення і видачу свідоцтва.

На підставі рішення про реєстрацію та за наявності документа про сплату збору за оформлення і видачу свідоцтва до Державного реєстру свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір заносяться відомості про реєстрацію авторського права на твір.

Датою реєстрації авторського права на твір є дата занесення відомостей про реєстрацію до Державного реєстру свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір.

Видача свідоцтва здійснюється Державним департаментом інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки України в місячний строк від дати реєстрації. Свідоцтво видається безпосередньо заявнику, його довіреній особі або надсилається на адресу, зазначену в заяві.

Таким чином, підсумовуючи, можна зробити висновки, що, по-перше, при спадкуванні авторських прав у спадщину можуть переходити не лише майнові права автора, по-друге, законодавство встановлює лише загальний порядок спадкування такого об'єкта, не враховуючи його специфічні особливості. Отже, було б доцільно внести певні зміни в ЦК України та Закон України «Про авторське право і суміжні права» і встановити, які саме права автора можуть переходити у спадщину.

Ключові слова: авторські права, спадкування, свідоцтво про право на спадщину, автор, реєстрація, заявка.

У статті розглядається загальний порядок переходу прав автора у спадщину, встановлюються особливості такого специфічного об'єкта, як майнові та особисті немайнові

права автора, пропонується внести деякі зміни в законодавство.

В статті рассматривается общий порядок перехода прав автора по наследству, устанавливаются особенности такого специфического объекта, как имущественные и личные неимущественные права автора, предлагается внести некоторые изменения в законодательство.

An article deals with a general procedure of succession of copyright. There are also prescribed peculiarities of such a specific object as property and personal nonproperty rights of an author. And it is offered to make some changes to the legislation.

Література

1. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.
2. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 11.07.2001 року № 2627-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 43. — Ст. 214.
3. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2004 року № 20/5 // Офіційний вісник України. — 2004. — № 10. — Ст. 639.
4. Про державну реєстрацію прав автора на твори науки, літератури і мистецтва: постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.1995 року // Офіційний вісник України. — 1998. — № 47. — Ст. 1727.
5. Про державну реєстрацію авторського права і договорів, які стосуються права автора на твір: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 року № 1756 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 52. — Ст. 2369.
6. Силонов И. О наследовании авторских прав и случаях прекращения авторских прав до истечения срока их действия (охрана) // Интеллектуальная собственность. — 2000. — № 2. — С. 45–47.
7. Яровий Я. Відкриття і прийняття спадщини та здійснення спадкових прав // Юридичний журнал. Аналітичні матеріали. Коментарі. Судова практики. — 2005. — № 10. — С. 88–93.

Ю. Самборська,

аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін економіко-правового факультету
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ НЕПОВНОЛІТНІХ У СПРАВАХ ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

Сім'я є і залишається природним середовищем для фізичного, психічного, духовного розвитку дитини, її матеріального забезпечення і соціального росту. Саме сім'я повинна виступати основним джерелом матеріальної та емоційної підтримки, психологічного захисту, засобом збереження і передачі національно-культурних і загальнолюдських цінностей.

Право на сім'ю є одним з природних прав людини. Відповідно до п. 6 Конвенції ООН про права дитини, ратифікованої Верховною Радою Української РСР 27 лютого 1991 року, «дитині для повного і гармонійного розвитку необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння» [1].

Сучасне правове становище дітей в суспільстві вимагає нових підходів до аналізу і вирішення проблеми судового захисту прав та інтересів неповнолітніх, які позбавлені батьківського піклування.

З прийняттям Сімейного кодексу України [2] неповнолітні особи одержали змогу самостійно звертатися до суду з позовом щодо позбавлення батьківських прав у відношенні до батьків, які не виконують свій обов'язок стосовно їх виховання. У зв'язку з цим актуальною залишається проблема процесуального становища неповнолітніх у справах щодо позбавлення батьківських прав.

Науковим дослідженням процесуальних особливостей розгляду справ про позбавлення батьківських прав через призму судового захисту прав неповнолітніх займалися багато вчених як радянського, так і сучасного періоду: Ж. К. Ананьева, М. А. Вікут, О. В. Гетманцев, Т. П. Євдокимова, С. А. Іванова, Л. А. Кондрат'єва, Н. М. Кострова, Л. В. Мороз, Н. Н. Тарусіна та ін.

Однак до теперішнього часу не існує єдиного визначення процесуального становища неповнолітніх у справах про позбавлення батьківських прав.

Правильне визначення процесуального становища основних учасників процесу у справах щодо позбавлення батьківських прав має велике теоретичне і практичне значення, оскільки від цього буде залежати обсяг їх процесуальних прав та обов'язків.

Основною метою та завданням даної статті є виявлення, постановка та вирішення проблем щодо процесуального становища неповнолітніх у справах про позбавлення батьківських прав, виходячи із досягнень науки цивільного процесуального права та вивчення судової практики, застосування матеріально-правових норм.

Справи про позбавлення батьківських прав розглядаються в цивільному судочинстві на підставі пред'явлення позову до суду.

Статтею 165 СК України визначено перелік осіб, які мають право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав. Такими особами є один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Отже, як вбачається з норм даної статті дитина, яка досягла чотирнадцяти років, має право на звернення до суду з заявою про позбавлення батьківських прав та займає процесуальне становище позивача.

Однак у сучасній літературі та на практиці не існує єдиного погляду щодо

визначення процесуального становища дитини, яка не досягла зазначеного вище віку та яка не звертається до суду з заявою про позбавлення батьківських прав.

Так, одні науковці, такі як Ж. К. Ананьєва, М. А. Вікут, Т. П. Євдокимова, вважають, що неповнолітні не можуть виступати позивачами у справах про позбавлення батьківських прав, так як вони недієздатні за віком [3, 136; 4, 107–108; 5, 20].

Н. Н. Тарусіна у своїй роботі зазначає, що «неповнолітні не можуть самостійно брати участь у цивільному процесі у справах про позбавлення батьківських прав, оскільки юридична рівність сторін регулятивних сімейних правовідносин принципово виключає можливість застосування примусу самими учасниками процесу, тому структура охоронюваних правовідносин змінюється у зв'язку з необхідністю вступу в цей юридичний зв'язок держави в особі компетентних органів (прокурора, органів опіки та піклування)» [6, 22].

Протилежну точку зору висловлює Л. В. Мороз, який зазначає, що неповнолітні повинні виступати позивачами, незважаючи на те, що в процесі буде брати участь інша особа (мати або батько, орган опіки та піклування, прокурор та інші) [7, 10].

Таку ж думку підтримує Т. В. Санжаровська та зазначає, що позивачем у справах про позбавлення батьківських прав є сам неповнолітній. Пояснює це тим, що при розгляді справи про позбавлення батьківських прав мова йде про захист прав дитини на належне виховання й розвиток [8, 45].

Вбачається достатньо обґрунтованою точка зору Л. А. Кондрат'євої, яка вважає, що «в цивільному процесі позивачем завжди є особа, права та інтереси якої порушуються (суб'єкт спірного права) незалежно від того, ким пред'являється позов і порушується справа. Юридично заінтересованою особою в даній категорії справ є неповнолітній, адже саме він заінтересований в отриманні позитивного рішення у справі (матеріально-правова спрямованість) і у можли-

вості взяти участь у процесі стороною (процесуально-правова спрямованість). І тому саме неповнолітній як суб'єкт спірних матеріальних правовідносин є потенційним позивачем у справі. Інше визначення процесуального становища неповнолітнього у справах про позбавлення батьківських прав може привести до порушення суб'єктивних прав неповнолітніх» [9, 72–73].

Необхідно зазначити, що у справах про позбавлення батьківських прав позов подається з метою встановлення, припинення або зміни правовідносин між особою, яка звертається з таким позовом чи до якої подається такий позов, та дитиною. У цих випадках позов подається на захист інтересів дитини і в силу закону дитина виступає особою, яка бере участь у справі та займає юридичне становище позивача та є суб'єктом спірних матеріальних правовідносин. Так, Н. М. Кострова вважає, що для того, щоб стати стороною процесу, необхідно бути стороною в спірних матеріальних правовідносинах [10, 25].

Оскільки позивач — це особа, яка ймовірно має спірне право і звертається до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Головною ознакою позивача в цивільному процесі є наявність особистої заінтересованості, саме ця ознака і визначає їх зацікавленість в одержанні сприятливого судового рішення. Так, позивач вважає, що його права порушені або оспорюються і тому домагається задоволення позову. Однак позивач може й не бути ініціатором процесу, оскільки у випадках, встановлених законом, прокурор, органи місцевого самоврядування, фізичні особи можуть звертатися до суду з заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб (ст. 45 ЦПК України [11]). Тому позивачем визнається також особа, в інтересах якої пред'явлено позов. З цього приводу В. І. Тертишніков зазначає, що процес за конкретною справою ведесться від імені та в інтересах сторін навіть тоді, коли позивач особисто не порушує справу або сторони особисто не беруть участь у процесі [12, 87].

Незважаючи на те, що законодавством визначено склад осіб, які беруть участь у справі, це не вирішує правових колізій, що виникають на практиці. Так, наприклад, є випадки, коли один з батьків подає позов про позбавлення батьківських прав іншого з батьків від свого імені, а не від імені дитини. Однак в даному випадку, як справедливо зазначає С. А. Іванова, один з батьків повинен подавати позов як законний представник інтересів дитини. Оскільки вирішуються не спірні правовідносини між батьками, а правовідносини між дитиною та тим з батьків, який порушує свої обов'язки щодо виховання дитини [13, 64]. Законний же представник дитини або орган опіки та піклування захищає не свої суб'єктивні права, а суб'єктивне право дитини [14, 44]. О. В. Гетманцев зазначає, що законне представництво не виключає можливості для неповнолітніх бути суб'єктами цивільних процесуальних відносин, оскільки саме вони, а не представник, є суб'єктами спору з протилежною стороною. Саме на них поширюються правові наслідки, що визначені у судовому рішенні [15, 43].

Право громадян на захист та охорону в судовому порядку закріплено в Конституції України (ст. 55), ЦПК України (ст. 3), СК України (ст. 18) та інших законах. Право на судовий захист належить кожній фізичній особі, в тому числі і неповнолітній, яка може захищати в суді свої права за допомогою батьків та інших законних представників. Відповідно до положень ч. 2 ст. 29 ЦПК України неповнолітні особи віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь. Однак суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи.

Права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, неповнолітніх осіб віком до вісімнадцяти років у суді захищають відповідно їх батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші

особи, визначені законом (ст. 39 ЦПК України).

Незважаючи на те, чи бере дитина участь у процесі самостійно, чи її інтереси захищає законний представник, при розгляді справ щодо позбавлення батьківських прав суду необхідно враховувати думку самої дитини.

Згідно з міжнародними та національними правовими нормами до прав дитини належить право на врахування її думки щодо питань, що стосуються її життя. Відповідно до положень ст. 12 ч I Конвенції ООН від 20 листопада 1989 р. «Про права дитини» (ратифікована Україною 27 лютого 1991 р.) [1], держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

У вітчизняному законодавстві також закріплено відповідні положення, зокрема, відповідно до положень ст. 171 СК України думка дитини має бути врахована при вирішенні питань, що стосуються її життя. ЦПК України в ст. 27-1 передбачає, що під час розгляду справи, крім прав та обов'язків, визначених ст. 27 ЦПК України, малолітня або неповнолітня особа має також такі процесуальні права: безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки; отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд; здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Проаналізувавши вище зазначені норми СК України та ЦПК України, за-

конодавець не встановлює мінімального віку дитини, з якого її думка повинна бути обов'язково врахована у справах про позбавлення батьківських прав, та зазначає, що дитина повинна бути вислухана, якщо вона досягла віку, в якому вона здатна висловити свою думку. Однак на практиці зустрічаються випадки, коли дитина вже здатна сформулювати свою думку, проте ще не володіє здатністю усвідомлювати свої власні інтереси. Тому, відповідно до ч. 3 ст. 171 СК України, суд має право ухвалити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси.

Суд роз'яснює малолітній або неповнолітній особі її права та можливі наслідки дій її представника чи законного представника, у разі якщо цього потребують інтереси цієї особи і за віком та станом здоров'я вона може усвідомити їх значення. Також суд сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньої або неповнолітньої особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (ч. 2, 3 ст. 27-1 ЦПК України).

Проведений аналіз дає змогу дійти висновку, що у справах щодо позбавлення батьківських прав позивачем може бути сама дитина, оскільки вона є суб'єктом спірних правовідносин і її права та законні інтереси захищаються в суді.

Ключові слова: позбавлення батьківських прав, захист прав, дитина, неповнолітня особа, позивач, цивільне судочинство.

У статті висвітлюється питання визначення правового становища дитини як самостійного суб'єкта спірних правовідносин та можливості її участі у справі про позбавлення батьківських прав в ролі позивача.

В статті освещаются вопросы установления правового положения ребёнка как самостоятельного субъекта спорных правоотношений и возможности его участия в деле о ли-

шении родительских прав в качестве истца.

The article highlights the issue of defining the legal status of a child as an independent subject of legal disputes and the possibility of its participation in the case of parental rights deprivation as a plaintiff.

Література

1. Конвенція ООН про права людини: Ратифікована постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 р. № 789-XII // Збірник нормативно-правових актів у сфері функціонування дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей / упоряд.: О. В. Ляковська, Л. М. Палій. — К., 2004.
2. Сімейний кодекс України. — Х. : ТОВ «Одіссей», 2010. — Ст. 292.
3. Ананьева Ж. К. Судебные споры о воспитании детей / Ж. К. Ананьева. — Л., 1954. — 196 с.
4. Викут М. А. Судопроизводство по делам о лишении родительских прав // Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье в правонарушительной практике. — Саратов, 1978. — С. 105–107.
5. Евдокимова Т. П. Судебные споры о детях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. П. Евдокимова ; Моск. ВНИИСЗ. — М., 1977. — С. 119–123.
6. Тарусина Н. Н. Спор о праве семейном в советском гражданском процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. Н. Тарусина ; Ленингр. гос. ун-т. — Ленинград, 1983. — 30 с.
7. Мороз Л. В. Процессуальные особенности судебного рассмотрения дел о лишении родительских прав, отобрании детей и о восстановлении в родительских правах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Л. В. Мороз. — М., 1983. — 25 с.
8. Санжаровська Т. В. Правове становище осіб, які беруть участь у справах про позбавлення батьківських прав // Правничий часопис Донецького університету. — 1999. — № 1. — С. 45–46.
9. Кондрат'єва Л. А. Процесуально-правове становище неповнолітніх у справах про позбавлення батьківських прав // Науковий вісник Чернівецького університету.

Правознавство : зб. наук. пр. — Чернівці : Рута, 2004. — Вип. 212. — С. 70–73.

10. Кострова Н. М. Теория и практика взаимодействия гражданского процессуального и семейного права / Н. М. Кострова. — Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1988. — 272 с.

11. Цивільний процесуальний кодекс України. — Х. : ТОВ «Одіссей», 2010. — Ст. 419.

12. Тертишніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / В. І. Тертишніков. — Х. : Консул, 2002. — 408 с.

13. Иванова С. А. Судебные споры о праве на воспитание детей / С. А. Иванова. — М. : Юрид. лит., 1974. — 168 с.

14. Якименко О. Підготовка аліментних справ до судового розгляду (судово-теоретичні аспекти) // Право України. — 1999. — № 8. — С. 41–47.

15. Гетманцев О. В. Співвідношення понять «цивільна процесуальна правоздатність» і «цивільна процесуальна правосуб'єктність» // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство : зб. наук. пр. — 2002. — Вип. 131. — С. 42–46.

УДК 340.132.001.36: (340+341)

О. Іванченко,асистент кафедри теорії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Початок ХХІ століття характеризується складними та суперечливими процесами суспільного розвитку, що носять комплексний характер та охоплюють майже всі сторони життя держав та світового співтовариства у цілому. Це обумовлює інтенсифікацію процесів взаємодії національної правової системи з міжнародною. Найголовніші характеристики сучасного міжнародного права — загальновизнані принципи і норми міжнародного права, що становлять основу системи міжнародних відносин. Необхідність самозбереження цивілізації, забезпечення міжнародної безпеки об'єктивно примушує народи і держави шукати шляхи зближення в різних сферах, створювати єдиний економічний, політичний, культурний, правовий простір, зберігаючи самобутність, менталітет, захищаючи національні інтереси.

На те, що суттєве зростання ролі права є закономірністю «глобального світопорядку», справедливо зауважує і І. І. Лукашук [1]. Об'єктивна тенденція зростаючого впливу міжнародного права на систему і галузі національного права [2] і гармонізації внутрішнього та міжнародного законодавства в результаті процесу глобалізації цілком очевидна. Як зазначається в науковій літературі, стримування цього процесу фактично неможливе [3]. У той же час важливе значення має встановлення оптимальних форм і способів вирішення цієї проблеми, що дозволяють забезпечити розумне поєднання національних і міжнародних інтересів.

У науковій літературі все частіше висловлюється думка про пріоритетність міжнародної правової системи, яка визначається розвитком сучасного світу і більш високою значимістю такої цінності, як людська особистість, її права і свободи, в порівнянні з національними інтересами [4]. У зв'язку з цим уявляється доцільним навести думку С. С. Алексєєва, який вважає, що «основні, фундаментальні людські права, визнані світовим співтовариством, причому незалежно від відтворення або згадки про них у національних законодавчих документах (і в умовах верховенства закону, і в розвиненому прецедентному праві), безпосередньо входять у зміст національної юридичної системи та мають у країні силу безпосередньої юридичної дії» [5].

Розглядаючи проблеми взаємодії норм міжнародного і національного права, необхідно зазначити, що міжнародне право і національне право є самостійними, автономними відносно одна до одної і в той же час взаємодіючими і взаємозв'язаними правовими системами. Співвідношення і зв'язок між нормами національного і міжнародного права характеризуються, на думку багатьох науковців, їх постійною координацією, взаємоузгодженістю і взаємодоповнюваністю.

Визначаючи правове становище особи у національному законодавстві, кожна держава не може не враховувати загальновизнані принципи і норми міжнародного права, а також узяті на себе міжнародні зобов'язання із закріплення, забезпечення і охорони загаль-

них для світової спільноти прав і свобод людини.

У міжнародному праві відсутній юридичний документ, що містить повний і вичерпний перелік вказаних принципів і норм. Більшість норм діючого міжнародного права є локальними або регіональними. У сучасному міжнародному праві паралельно діє значна кількість принципів і норм, які визнані усіма державами. Тому вони вважаються загальними, універсальними принципами і нормами міжнародного права. Вони є ядром системи міжнародного права, являють собою основоположні норми даної галузі, імперативні за природою. Згідно зі ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. [6], «імперативна норма загального міжнародного права є нормою, яка приймається і визнається міжнародним співтовариством держав в цілому як норма, відхилення від якої неприпустимо і яка може бути змінена тільки наступною нормою загального міжнародного права, що носить такий же характер».

Загальновизнаними є ті норми і принципи, які визнаються обов'язковими усіма або практично усіма державами. По-друге, не диспозитивна, а загально-визнана норма повинна відповідати імперативним нормам. Диспозитивна норма може не збігатися з вимогами імперативної норми.

Загальновизнано, що загальні принципи міжнародного права — це джерело міжнародного права в юридичному сенсі, оскільки це не форми норм, а самі норми, само міжнародне право.

У сучасний період основні загально-визнані принципи зафіксовані перш за все в таких фундаментальних міжнародно-правових актах, як Статут ООН; Декларація 1970 р. ООН про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН; Декларація принципів, якими держави-учасниці будуть керуватися у взаємних відносинах, затверджена Заключним актом НБСЕ 1975 р.; Загальна декларація прав людини ООН 1948 р., міжнародні пакти про права людини 1966 р.; Віденська

конвенція про право міжнародних договорів 1969 р.; Віденська конвенція про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р. та ін.

На міжнародному та регіональному рівні також відбувається процес формування і вироблення основоположних принципів. Зокрема, в рамках права ЄС та діяльності Ради Європи вироблені основні принципи, якими керуються держави-учасниці даних організацій.

Виходячи зі змісту ст. ст. 1 і 2 Статуту ООН [7], основними принципами взаємовідносин держав визнано: 1) підтримання міжнародного миру та безпеки; 2) колективне співробітництво щодо запобігання та усунення загрози миру і придушення актів агресії або інших порушень світу; 3) залагодження і дозвіл мирними засобами міжнародних спорів або ситуацій, які можуть призвести до порушення миру; 4) розвиток дружніх відносин між націями на основі поваги принципу рівноправності і самовизначення народів; 5) утримання в міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування; 6) територіальна недоторканність або політична незалежність держав; 7) невтручання у внутрішні справи держав; 8) утримання від надання допомоги будь-якій державі, проти якої ООН робить дії превентивного або примусового характеру.

Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН [8] від 24 жовтня 1970 р., проголошує такі принципи: 1) держави утримуються в їхніх міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим способом, не сумісним з цілями Організації Об'єднаних Націй; 2) держави вирішують свої міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир, безпеку та справедливість; 3) обов'язки держав відповідно до Статуту ООН не втручати у справи, що входять у внутрішню компетенцію

будь-якої держави; 4) обов'язки держав співпрацювати між собою відповідно до Статуту ООН; 5) рівноправність і самовизначення народів; 6) суверенна рівність держав; 7) держави сумлінно виконують зобов'язання, прийняті ними відповідно до Статуту ООН.

Дещо інша, хоча і багато в чому подібна система принципів представлена в Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. [9]. Він визначає такі принципи взаємовідносин: 1) суверенна рівність, повага прав, властивих суверенітету; 2) незастосування сили або загрози силою; 3) непорушність кордонів; 4) територіальна цілісність держави; 5) мирне врегулювання спорів; 6) невтручання у внутрішні справи; 7) рівноправність і право народів розпоряджатися своєю долею; 8) співробітництво між державами; 9) сумлінне виконання зобов'язань за міжнародним правом.

Встановлений міжнародно-правовими актами перелік доповнюється міжнародно-правовою практикою і отримує своє уточнення у рішеннях судових і квазісудового органів міжнародного рівня. Так, характер загальноновизнаних набули деякі принципи правосуддя, до яких, насамперед, належать доступ до правосуддя та незалежність судової влади. Про принципі доступу до правосуддя йдеться в спеціальному розділі Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою, затвердженій резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 40/34 від 29 листопада 1985 р. Одним із перших документів, що розкрили зміст принципу незалежності судової влади, слід назвати «Основні принципи, що стосуються незалежності судових органів», прийняті в 1985 р. в Мілані VII Конгресом ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками. Важливу роль у конкретизації даного принципу відіграли і «Основні принципи, що стосуються незалежності судових органів», прийняті ЕКОСОП в 1990 р. Необхідно зауважити, що багато держав ще до прийняття міжнародно-правових актів закріпили і прагнули

гарантувати дані принципи в своїх конституціях та законодавстві.

Аналіз міжнародно-правових актів, що визначають загальноновизнані принципи, дозволяє їх класифікувати за трьома основними групами. Це принципи зовнішньополітичної діяльності, державності, гуманізму та демократії.

До основоположних принципів зовнішньополітичної діяльності належать, зокрема, незастосування сили і погрози силою; мирне вирішення спорів; сумлінне виконання зобов'язань з міжнародного права; співпраця між державами.

Досить різноманітна система основних принципів державності. Ними є: державний суверенітет; суверенна рівність; невтручання у внутрішні справи; територіальна цілісність і недоторканність; непорушність кордонів; рівноправність і самовизначення народів.

У стадії інтенсивного розвитку знаходиться система універсальних принципів гуманізму та демократії. Вже сьогодні багато з них одночасно зафіксовані в провідних міжнародно-правових актах і в національному законодавстві держав. Це принципи: поваги прав людини; визнання рівності прав кожного; верховенство права; вільних, демократичних і справедливих виборів; доступу до правосуддя; незалежності судової влади; справедливості.

Про це, зокрема, йдеться у п. «з» ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН: «Суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовує ... загальні принципи права, визнані цивілізованими націями» [10].

Визнаючи, що такі принципи повинні бути загальними для міжнародного та національного права, деякі вчені вважають, що вони «не можуть носити правового характеру, тобто бути правовими нормами, оскільки правових норм, загальних і для міжнародного, і для національного права, немає» [11]. Такий підхід не відповідає сучасним тенденціям світового розвитку: сучасне національне право держав буквально пронизане принципами загального характеру, закріпленими в міжнародно-правових документах.

Чинне законодавство і юридична практика багатьох демократичних країн визнають можливість прямої дії норм міжнародного права у національній юрисдикції, у тому числі — застосування таких норм судами і іншими державними органами.

Враховуючи усе вищенаведене, необхідно зробити такий висновок. Сучасне міжнародне право і національне право закріплюють досить різноманітну систему принципів, що визначають взаємовідносини між державами, характер державної діяльності, взаємовідносини держави з особою і суспільством. Принципи міжнародного і відповідно національного права поділяються на основні (основні) і додаткові; загальні (закріплені в багатосторонніх конвенціях світового значення) та регіональні (зафіксовані в регіональних конвенціях); універсальні та галузеві. Важливе місце в системі таких принципів займають основні загальновизнані принципи, які являють собою фундаментальні ідеї формування, функціонування та розвитку громадських, міжнародних та державно-політичних відносин. Критеріями віднесення принципів до основних загальновизнаних є їх універсальність і визнання більшістю держав (націями) світового співтовариства.

Поняття, система та механізм взаємодії загальновизнаних принципів права повинні досліджуватися сьогодні не тільки на базі міжнародного, але й національного права. Це обумовлено широкою практикою закріплення загальновизнаних принципів міжнародного права в нормах національного права, прямим застосуванням їх не тільки в рішеннях міжнародних, а й національних судів.

Ключові слова: міжнародна права система, національна правова система, принципи міжнародного права, принципи національного права, співвідношення.

Розглянуто системи принципів міжнародного та національного права, їх класифікацію та механізм їх взаємодії.

Рассмотрены системы принципов международного и национального права, их классификация и механизм их взаимодействия.

The systems of principles of international law and national law, its classification and correlation are analyzed.

Література

1. Лукашук И. И. Глобализация и право // Государство и право. — 2005. — № 12. — С. 113.
2. Тихомиров Ю. А. Глобализация: взаимовлияние внутреннего и международного права // Журнал российского права. — 2002. — № 11. — С. 3–12.
3. Любашиц В. Я. Современное государство в глобализирующем мире: проблемы теории // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 2004. — № 4. — С. 203–221.
4. Пчелинцев С. В. Проблема соотношения норм международного права и национального законодательства в области обеспечения прав и свобод граждан в условиях глобализации: теоретические аспекты // Международное право XXI века. К 80-летию И. И. Лукашук: сб. науч. ст. — К., 2010. — С. 294–327.
5. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. — М.: Норма, 2001. — С. 644.
6. Венская конвенция о праве международных договоров (Вена, 23 мая 1969 г.) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_118
7. Устав Организации Объединенных Наций (Сан-Франциско, 26 июня 1945 г.) // Международное право в документах: учеб. пособие / сост.: Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. — М.: Норма-Инфа-М, 2000.
8. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом ООН: Утвержденная резолюцией 2625 (XXVI) Генеральной Ассамблеи ООН от 24 октября 1970 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.un.org/russian/document/gadocs/conpres/r25-2625.pdf>
9. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе

(Хельсинки, 1 августа 1975 г.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.2521.0>

10. Римський Статут (Устав) Міжнародного уголовного суду : прийнят 17 юля 1998 г. [Електронний ресурс]. — Режим до-

ступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU98119.html

11. Левин Д. Б. Ответственность государств в современном международном праве / Д. Б. Левин. — М. : Международ. отн., 1966. — 152 с.

УДК 342:340.137:341.174(4)

Я. Чернопищук,

аспірант кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

УНІФІКАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРАВОВОМУ ПРОСТОРІ: ГЕРМЕНЕВТИКА ТА АКсіОЛОГІЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ

Створення, сучасне функціонування Європейського Союзу та особливості розвитку правової системи ЄС з притаманними їй наднаціональними рисами потребують однакового сприйняття та застосування норм права ЄС його державами-членами. Згідно з Копенгагенськими критеріями вступ до Європейського Союзу країн Центральної та Східної Європи буде можливим тільки у випадку визнання та дотримання країнами-кандидатами основоположних принципів ЄС, а також обов'язкового прийняття *acquis communautaire* — сукупності цілей, принципів і норм спільної політики та законодавства ЄС, а також юридичних та інституційних механізмів їхнього впровадження [2].

Оскільки держави-члени несуть відповідальність за імплементацію законодавства Союзу та стандартів внутрішнього ринку, підготовка до прийняття *acquis* у країнах Центральної та Східної Європи повинна включати створення в кожній з них національного механізму імплементації цих норм. Поширення *acquis* зсередини ЄС на країни, що

висловили намір вступити до нього, є провідним засобом формування єдиного європейського правового простору, тобто приведення до одноманітного правопорядку країн — членів ЄС.

Розроблення єдиних правових норм дозволяє після ухвалення їх зацікавленими державами-членами замінити різнопорядкові положення національного права і тим самим усунути необхідність використання колізійно-правового методу. Ці однакові норми в зарубіжній та вітчизняній літературі дістали назву «уніфіковані», а процес їх вироблення — уніфікація законодавства. Під правовою уніфікацією слід розуміти процес розроблення однакових (уніфікованих) правових норм, де результатом будуть уже уніфіковані правові норми.

Р. Давід писав, що під уніфікацією права ми звичайно розуміємо не тільки процеси, які мають на меті вплив на окремі норми, а ті процеси, які впливають на цілі правової системи в спрямованості їх зближення між собою [11, 52]. Подібного розуміння уніфікації дотримуються й деякі інші автори. Зокре-

ма, відзначається, що уніфікація права — це є не що інше, як процес зближення двох або більше правових систем, процес, спрямований на «заміну двох або більше правових систем однією єдиною правовою системою». В той же час «гармонізація права» розуміється у вигляді процесу координації або зближення окремих правових положень різних правових систем, що досягаються шляхом усунення основних суперечностей або відмінностей, а також формування хоч би мінімальних загальних вимог та стандартів [6, 23]. Останнє слугує відправною точкою здійснення стандартизації норм права, що також виступає способом уніфікації.

Щодо правової матерії — правових систем, норм і інститутів права — «уніфікація» є створенням однакових, загальнообов'язкових норм у внутрішньодержавному праві різних держав. Гармонізація ж уявляється як узгодження загальних підходів, концепцій розвитку національних законодавчих систем, а також процес вироблення загальних правових принципів і окремих рішень [15, 132]. Саме однакове застосування уніфікованих норм у різних державах-членах є ключовою характеристикою уніфікації, і саме в цьому полягає її відмінність від гармонізації, яка спрямована на встановлення єдиного результату регулювання.

У документах та матеріалах Європейського Союзу дані поняття нерідко застосовуються як рівнозначні. В контексті Договору про заснування Європейського Співтовариства термін «гармонізація» застосовується для позначення спеціального правового інституту, який являє собою інструмент досягнення цілей установчих договорів через прийняття за допомогою директив інтеграційного законодавства. Необхідність у гармонізації виникає при існуванні суттєвих відмінностей в законодавствах держав щодо регулювання певних питань, коли органи ЄС не мають повноважень скасувати ці відмінності шляхом уніфікації правового регулювання у державах-членах, а потреби спільного ринку вимагають їх усунення.

В таких випадках органи ЄС в силу делегованих їм повноважень приймають «гармонізоване законодавство», яким впроваджують єдині для держав-членів цілі та результати правового регулювання відповідних питань. Проведення гармонізації законодавства держав-членів ЄС стало можливим, з одного боку, внаслідок передачі інституціям ЄС державами-членами своїх суверенних прав у прийнятті загальнообов'язкових приписів законодавчого характеру, якими встановлюються основні, спільні для всіх держав-членів принципи регулювання певної галузі, а з іншого — внаслідок збереження за державами-членами права самостійно конкретизувати правила регулювання на національному рівні.

Слід зазначити, що жодне зближення законодавства неможливе без вивчення особливостей правової системи в тій або іншій країні. Тільки на основі отриманих результатів, що свідчать про розбіжності національних законодавств з певних питань, про їх характер і причини, можуть бути вироблені практичні заходи з уніфікації внутрішньодержавних норм права та принципів. Для того щоб здійснити уніфікацію необхідно погодити підходи, виробити єдину концепцію, сформувані єдиний правовий погляд на загальноєвропейські механізми регулювання певних відносин.

Уніфікація права здійснюється за певних умов, однією з яких є «уніфікабельність», тобто схильність конкретних правових норм і принципів до уніфікації [12, 89]. Так, окремі норми не можуть бути уніфіковані, зважаючи на їх певні національно-правові особливості. Навпаки, в цілому ряду законів є норми і навіть галузі, які якби об'єктивно прагнуть до уніфікації з економічних, соціальних, політичних причин. Процеси запозичення, взаємовплив правових систем світу неминуче веде до зближення останніх, до певної їх уніфікації.

Вбачається, що передумовами уніфікації норм права є права інтеграція та інтернаціоналізація права. У результаті тенденцій правової інтеграції, інтернаціоналізації права в європейському просторі, наднаціональної природи пра-

ва ЄС посилюється роль міжнародного права та, зокрема, права ЄС в національних конституціях, що поступово та досить активно отримують статус процесів «конституціоналізації». З іншого боку, конституція інтернаціоналізується і стає невід'ємною частиною міжнародного співробітництва [10, 48].

Європейська інтеграція поки знаходиться у пошуку свого власного конституційного правопорядку [14, 22]. Влада закону і взаємодія європейських стандартів із захисту прав людини, організації функціонування владного механізму, громадянства та міграції, зовнішньої політики безпеки з національними конституційними порядками ґрунтується на обов'язковості відповідності та виконанні права ЄС, як було раніше зазначено в рішеннях Суду ЄС. У цих умовах зростає значення уніфікації положень національних конституцій відповідно до європейських стандартів та вимог.

Уніфікації потребують насамперед галузі й інститути, пов'язані з регулюванням міжнародних зв'язків, а також із станом прав і свобод громадян. Уніфікація права — це не самоціль, а швидше засіб вирішення економічних, соціальних та інших проблем, що стоять перед тим або іншим співтовариством. У політико-правовому розумінні мета уніфікації — прагнути, порівнюючи бажане з можливим, до усунення відмінностей в національних правових системах на основі загально визнаних принципів права. Якщо вона може здійснюватися практичним шляхом і за посередництвом професійних організацій, вона знаходить вираження в міждержавних угодах [8, 133]. Російський дослідник С. В. Бахін у даному контексті оперує поняттям «міждержавна координація у сфері правової політики», яка відповідно до його думки, «в залежності від потреб і готовності держав до подібної координації може простягатися від узгодження окремих правових рішень аж до формування єдиного правового простору» [9, 66].

Видається, що уніфікація норм права здійснюється у двох таких якостях:

1) формальна (за джерелами — уніфікуються самі норми права та принципи,

які оформлюються у певні нормотворчі конструкції);

2) предметна (змістовна — уніфікація здійснюється за певними галузями правовідносин).

Так, джерелом уніфікованих норм є завжди двосторонній або багатосторонній міжнародно-правовий акт універсального або регіонального характеру: конвенція, угода, типовий закон [17, 99]. Уніфіковані норми, що містяться в таких міжнародно-правових актах, спрямовані на їх однакове застосування в державах-учасниках таких угод. Дослідниками при цьому зазначається, що уніфікація — це встановлення єдиної норми, яка однаково діє щонайменше у двох державах [7, 67].

Проявом формальної уніфікації виступають установчі договори з наступних причин. За способом вироблення, укладення і введення в дію вони відтворюють відповідні порядок та процедури укладення міжнародно-правових договорів та угод. Вироблення усіх засновницьких договорів має місце в результаті перемовин між зацікавленими сторонами, що проводяться в межах міждержавних конференцій. Узгоджений текст скріплюється підписами уповноваженими офіційними представниками. Засновницькі договори вводяться в дію за умови одноголосної ратифікації такого договору усіма країнами-членами.

Звичайно, що з точки зору процедури укладення та виконання засновницькі договори нагадують міжнародний договір, але досліджуючи зміст такого роду правових документів та суб'єктів, яким вони адресовані, а також предписаної процедури виконання, вони більше схильні до найвищого за юридичною силою джерела національного права — конституції [3]. Таким міждержавним договором, що має вищу юридичну силу відносно інших засновницьких договорів та правових актів ЄС для держав-членів, постає Лісабонський договір — Консолідована версія Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу. Назва акта, що замінив собою Конституцію Європейського Союзу, виражає надна-

ціональну (квазіконституційну) природу права ЄС та вказує на його уніфікований характер, що склався під впливом процесів систематизації основоположних норм установчих договорів ЄС (наднаціональних інтересів) та протоколів країн-членів (національних інтересів). Оскільки Лісабонський договір містить керівні ідеї та принципи права, спільні правові цінності, загальнообов'язкові норми-концепції, європейські правові стандарти чотирьох свобод, можна зробити висновок, що його нормотворчі на основі системного методу та за допомогою комплексного підходу до аналізу та синтезу загальноєвропейських та окремих національних норм права здійснили систематизацію правових традицій та ментальних особливостей. При цьому комплексність зовсім не зводиться до елементарного поєднання теорій усіх галузей знань до сумарного цілого, так само, як і до простого складення методів різних наук в історичний конгломерат, а постає власне органічним злиттям наук в системну єдність при вивченні загального для них об'єкта [13, 54].

Уніфіковані норми можуть міститися у регламентах Ради і Комісії, які посідають найвище місце в ієрархії актів вторинного законодавства ЄС, а за формою та змістом прирівнюються до законів у національному праві. Регламенти застосовуються для правового регулювання у найбільш складних сферах інтеграції, як митний союз, транспорт, сільське господарство, валютна політика та ін. Регламенти не вимагають ратифікації державами-членами або інкорпорації до національних законодавств: вони діють безпосередньо, не можуть бути змінені з боку держав-членів і підлягають однаковому застосуванню у всіх державах-членах. Оскільки регламент є нормативним актом загальнообов'язкового характеру, який обов'язковий для усіх суб'єктів права ЄС та є актом прямої дії, що знов-таки обумовлює висновок про регламенти як інструменти уніфікації законодавства країн-членів до права Європейського Союзу. Подібно до уніфікованих норм міжнародного права норми вторинного права ЄС в результаті

принципу верховенства права ЄС мають переважну силу над нормами національного права держав-членів. Обґрунтування поширення принципу верховенства права ЄС на вторинне право ЄС надається у справі *Politi s.a.s. v. Ministry for Finance of the Italian Republic*, де у своєму рішенні Суд ЄС постановляє, що юридична сила регламенту виключає застосування будь-якого, навіть наступного національного акта, несумісного з положенням регламенту [5].

Інший вид похідного нормативно-правового акта — директива вказує на цілі та результати, які мають бути досягнуті, однак національним органам влади надано право самим визначати форми та механізми досягнення встановлених цілей. Саме директиви застосовуються для гармонізації національного законодавства. В такому випадку вказується, які саме цілі та результати повинні бути досягнені для того, щоб усунути колізію (зіткнення) норм національного права різних країн-членів у тій або іншій галузі, але при цьому не вказується, яким чином має бути досягнута ціль державами. Гармонізовані норми директив підлягають трансформації або інкорпорації до національних законодавств держав-членів. Так як у самих директивах спосіб їх імплементації не вказується, оскільки це не має значення для права ЄС, то важливою вимогою є повне відтворення змісту положень директив у внутрішньому праві. Основною умовою згуртування та єдності в процесі європейського будівництва є повна та точна інкорпорація до національного законодавства адресованих йому директив Союзу протягом встановлених ними строків. Прикладом реалізації цієї норми може слугувати рішення Суду ЄС по справі *Theresa Emmott v Minister for Social Welfare and Attorney General*, де встановлюється таке: «Неналежне впровадження положень директиви до національного права унеможливило визначення повною мірою юридичними та фізичними особами своїх прав. Така невизначеність для цих осіб продовжує мати місце навіть після визначення Судом факту того, що відповід-

на держава — член ЄС не виконала своїх зобов'язань згідно з директивою, а окремі положення директиви є точно і безумовно визначеними і можуть застосовуватися у національних судах. Тільки належне впровадження положень директиви може припинити цю невизначеність та встановити юридичну чіткість, яка необхідна юридичним та фізичним особам при обстоюванні ними своїх прав» [4].

Можна зробити висновок, що вторинні джерела права ЄС виступають як модельні законодавчі акти, які слугують своєрідними нормативно-орієнтуючими стандартами для законодавчих органів різних країн. Вони безпосередньо «імплантують» в себе принципи, норми права ЄС, які в такому нормативно-визначеному вигляді трансформуються до національних законодавчих актів. Вони відіграють незамінну роль у процесі зближення національного та європейського законодавства, а також національних законодавств.

Таким чином, можемо заключити, що уніфікація проводиться внаслідок узгодження волевиявлень держав як суб'єктів міжнародного права, які самостійно спершу беруть участь у створенні цих норм, а потім наділяють їх обов'язковою силою та інкорпують або трансформують до власного правопорядку.

Уніфікація конституцій держав Європейського Союзу відбувається за допомогою європейських спільних цінностей та визнання загальних принципів права. Вченими стверджується, що Європейський Союз найкраще розуміється як основна організація Європейської міжнародної спільноти, яка заснована на «тонкій» постнаціональній колективній ідентичності, визначеній ліберальними цінностями та нормами національного та міжнародного права [8, 176].

Згідно зі ст. 2 Консолідованої версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу основоположними цінностями Європейського Союзу визнаються повага людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права

та повага прав людини, включаючи повагу до прав меншин. Вказані цінності є спільними для усіх держав-членів у суспільстві, де переважають плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність прав чоловіка та жінки [1].

Іншим інструментом уніфікації конституційно-правових норм постають загальні принципи права, визначені в ст. ст. 164, 173, 215 Договору про застосування Європейського Союзу та у рішеннях Суду ЄС (принцип прямої дії, принцип першочерговості права ЄС, принцип відшкодування шкоди та ін.).

Отже, уніфікація здійснюється шляхом застосування гармонізації, стандартизації, адаптації, конвергенції норм права. Визначення конституційної уніфікації, на думку автора, в даному випадку полягає у приведенні вищих законів держав до єдиного знаменника сприйняття, усвідомлення, розуміння права Європейського Союзу з метою його одноманітного закріплення та застосування у національних правових системах.

Уніфікацію норм національного законодавства до права європейського Союзу може бути проведено відповідно до Концепції державно-правової реформи при створенні необхідного наукового обґрунтування і визначення орієнтирів для професійного і методичного керівництва апроксимацією права відповідно науковими установами і органами виконавчої влади. В результаті колишнім міністром юстиції України ще задовго до початку актуалізації процесів євроінтеграції України прогнозувалась доцільність запровадження інституційного проекту, який передбачав би створення ради при уряді з питань апроксимації законодавства України до права Європейського Союзу, а також організації в системі Академії правових наук України Інституту з питань апроксимації права, що визначалося не тільки теоретично вагомим заходом в нинішніх умовах європейської інтеграції України, але й практично необхідним напрямом організації нормотворчої діяльності в Україні [16, 30].

Враховуючи наведене вище, керівництвом держави було розпочато роботу з метою систематизації заходів щодо інтеграції України в європейський правовий простір і виконання нею зобов'язань, взятих у рамках Угоди про партнерство та співробітництво. Президентом України затверджено низку указів, зокрема: «Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством від 24 лютого 1998 р. № 148/98; «Про затвердження Стратегії інтеграції України до ЄС» від 11 червня 1998 р. № 615/98; «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади» від 9 лютого 1999 р. № 145/99 та «Про Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС» від 30 серпня 2000 р. № 1033/2000. Серед інших заходів — постанови Кабінету Міністрів України «Про запровадження механізму адаптації законодавства України до законодавства ЄС» від 12 червня 1998 р. № 852; «Про затвердження Положення про Міжвідомчу координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства ЄС» від 12 листопада 1998 р. № 1773 та «Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства ЄС» від 16 серпня 1999 р. № 1496. В процесі підготовки Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, за результатами якого складено вже 3 звіти про виконані зобов'язання.

На виконання загальнодержавних спрямувань інтеграції України до Європейського Союзу було створено такі інститути з питань європейської інтеграції в системі органів державної влади та місцевого самоврядування:

– Президент України здійснює загальне представництво держави Україна з органами Європейського Союзу;

– Комітет Верховної Ради України з питань європейської інтеграції, Комітет з парламентського співробітництва між Україною та ЄС;

– при Секретаріаті Кабінету Міністрів України функціонує Координаційне бюро європейської та євроатлантичної інтеграції;

– Інститут нормотворчої діяльності при Кабінеті Міністрів України;

– Державний департамент з питань адаптації законодавства в структурі Міністерства юстиції України;

– управління з питань європейської інтеграції та зовнішньоекономічних відносин при місцевих державних адміністраціях та місцевих радах.

Серед спеціалізованих органів дорадчого характеру функціонують Представництво Європейської комісії в Україні, Українсько-Європейський консультативний центр з питань законодавства, Представництво України при Європейському Союзі, Фонд «Європа ХХІ», Громадська організація «Європейський діалог», Фонд «Демократичні ініціативи», ПроЕUROPA, Європейські студії.

Таким чином, створюється такий європоцентричний підхід правотворчості в Україні, який забезпечуватиме розробку і прийняття всіх без виключення нормативно-правових актів у відповідності до стандартів права ЄС.

Ключові слова: конституційно-правові норми, уніфікація, право ЄС, гармонізація, стандартизація.

Уніфікація законодавства є однією з умов інтеграції країн та їх народів. У статті це явище розглядається як основний напрям узгодженого правового розвитку європейських держав. Тенденції, пов'язані з уніфікацією конституційного законодавства, виявляються у сприйнятті країнами-членами ЄС правових інститутів, впровадження яких дозволяє поступово змінити характер національного законодавства і правової системи в цілому.

Унификация законодательства является одним из условий интеграций стран и их народов. В статье это явление рассматривается как основное направление согласованного правового развития европейских стран. Тенденции, связанные с унификацией конституционного законодательства, проявляются в восприятии странами — членами ЕС правовых институтов,

внедрение которых позволяет постепенно изменить характер национального законодательства и правовой системы в целом.

Legislation unification is the one of the condition of countries' integration and their population. In the article this phenomenon is regarding as main direction of concerted legal development in European countries. The tendencies connected with unification of constitutional legislation prove themselves in deeming of EU member-states legal institutes. Implementation of last ones makes possible the changing of national legislation nature and nature of legal system in general.

Література

1. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union // Official Journal of European Union. — 2008. — Vol. 51 [Electronic source]. — Access mode : <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm>

2. European Council in Copenhagen 1993 // European Commission enlargement [Electronic source]. — Access mode : <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=DOC>

3. International Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel: Judgment of the Court of 17 December 1970. Case 11/70 [Electronic source]. — Access mode : <http://www.ena.lu/>

4. Theresa Emmott v Minister for Social Welfare and Attorney General: Judgment of the Court of 25 July 1991. Case № C-208/90 // European Court Reports. — P. 1-4269 [Electronic source]. — Access mode : <http://eur-lex.europa.eu/>

5. Politi s.a.s. v. Ministry for Finance of the Italian Republic: Judgment of the Court of 14 December 1997. Case № 43/71 // European Court Reports. — P. 1039 [Electronic source]. — Access mode : <http://eur-lex.europa.eu/>

6. Deutch K. W. The Impact of Communications upon International Relations Theory // Theory of International Relations :

the crisis of relevance / A. Said. — Prentice-Hall, 1968.

7. Kropholler J. *Interationales Einheitrecht / J. Kropholler. — Tubingen, 1975. — 567 p.*

8. Schimmelfennig F. *Liberal identity and postnationalist inclusion: the Eastern enlargement of the European Union // Constructing Europe's identity. The external dimension / L. Cademan.*

9. Бахин С. В. Понятие и механизмы международно-правового сближения правовых систем // Российский ежегодник международного права. 2001. — С.Пб., 2001. — С. 63–70.

10. Венізелос Е. Стабільність конституційного феномену в постновітній час // Порівняльно-правові дослідження. — 2005. — № 1. — С. 45–53.

11. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Ж. Спинози ; пер. с фр. В. А. Туманова. — М. : Междунар. отношения, 1997. — 512 с.

12. Егоров А. В. Основы сравнительного правоведения : учеб. пособие для студентов / А. В. Егоров. — Новополюцк : ПГУ, 1999. — 497 с.

13. Зиманов С. З. Правовая наука: сфера и предмет // Советское государство и право. — М., 1982. — № 10.

14. Кашкин С. Ю. Комментарии к проекту Конституции Европейского Союза / С. Ю. Кашкин, А. О. Четвериков // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. — 2005. — № 1. — С. 18–25.

15. Кравченко Т. До питання про уніфікацію законодавства // Право України. — 2006. — № 4. — С. 131–133.

16. Станік С. Р. Деякі проблеми запровадження апроксимації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом : матеріали наук.-практ. конф. Жовтень 1998 р. — 1998. — С. 27–34.

17. Яценко К. Уніфікація правових норм та гармонізація національних законодавств як способи наближення правового регулювання в державах — членах Європейського Співтовариства // Український часопис міжнародного права. — 2002. — № 3. — С. 97–104.

УДК 342+340.12

А. Погосян,

студент 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

СПІВВІДНОШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ І ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Наприкінці 80-х років минулого століття однією з найбільш актуальних проблем вітчизняного державознавства і юридичної науки в цілому стала проблема правової держави [1, 39]. Ця проблема сьогодні переросла у проблему співвідношення понять конституційної і правової держави.

Поняття правової держави згадувалося ще у 1813 р. в роботах Карла Велькера. Карл Велькер розумів її як форму держави, що змінює на певному історичному етапі «деспотію» і «теократію». І в 1832 р. це поняття з'являється в роботах Роберта фон Моля, проте на час панування ідеології диктатури пролетаріату розвиток даного поняття було зупинено [1, 40]. Відродження його припало на період повного розчарування в марксистсько-ленінській ідеології і радянському ладі.

Завданням цього дослідження є визначення обсягу понять «конституційна держава» і «правова держава», їх співвідношення між собою за обсягом, змістом і часом виникнення, а також визначення умов, за яких та чи інша держава зможе називатись конституційною чи правовою державою.

Після проголошення Декларації про державний суверенітет, в преамбулі якої вже говорилося про необхідність створення правової держави, і особливо після прийняття Конституції 1996 року, в ст. 1 якої говориться, що Україна є суверенна і незалежна демократична, соціальна, правова держава, обговорення

проблеми створення правової держави переходить від прихованого стану на загальнодержавний рівень. Дана проблема залишатиметься актуальною, поки Україна не стане правовою державою не формально — на основі ст. 1 Конституції України, а в реальному житті, житті кожного її громадянина [1, 40]. Конституція являє собою своєрідний генетичний код держави і таким чином визначає напрямки шляху, яким йде країна. Але, на жаль, хоча Конституція України юридично визнала нашу державу правовою, в наш час кожен може зіткнутися з такими реаліями: масовий правовий нігілізм, прояви якого можна зустріти не лише серед громадян, а й серед державних службовців; відсутність реального механізму реалізації прав і свобод людини, що зумовлено недосконалим законодавством і недостатнім рівнем компетентності правоохоронних органів, суддів та інших державних і недержавних органів; масові порушення прав людини; наявність «п'ятої суспільної влади» — тіньових мафіозних структур, що, маючи неабиякий вплив на політику уряду, гальмують розвиток демократії; недовіра людини до держави; відсутність необхідної активності у політичному житті; корупція державних службовців.

Питання співвідношення конституційної і правової держав не знайшло однозначного тлумачення у науці. Деякі науковці, передусім дореволюційні, вважали, що категорії «конституційна»

і «правова держава» є ідентичними і однакові за об'ємом (М. М. Ковалевський, С. А. Муромцев), інші визначали конституційну державу як практичне втілення ідеї правової держави (Ф. Кокошкін). В. М. Гессен говорив, що лише конституційна держава є правовою. Вона, на його переконання, може бути більш чи менш правовою; антитезою абсолютної монархії є не права, а конституційна держава [2, 249]. Інші вважали, що права держава є поняттям метаюридичним та його неможна ототожнювати з поняттям конституційної держави, що є за об'ємом вужчим, ніж перше (С. А. Котляревський).

Конституційна держава — тип держави, основним законом якої є конституція, а закріплення і юридична гарантія основних прав і свобод людини і громадянина займають в ній найголовніше місце. Саме Конституція встановлює ті основні гарантії прав і свобод людини, на досягнення яких держава має спрямувати свою діяльність. Конституційною також є держава, в якій народне представництво відіграє вирішальну роль у здійсненні законодавчої і виконавчої влади. Наявністю представницьких установ, наділених законодавчою владою, конституційна держава відрізняється, по-перше, від абсолютної монархії, в якій всі органи верховного управління, за виключенням монарха, мають дорадчий, а не законодавчий характер, і, по-друге, від станової монархії, в якій не народне представництво, а представництво окремих станів або чинів бере участь у здійсненні законодавчої влади [2, 234]. Підзаконність влади є необхідною умовою правового характеру відносин між владою і громадянином. У конституційній державі ці відносини є правовідносинами — тобто ставленням правового суб'єкта до правового суб'єкта, а не владовідносини як не ставлення суб'єкта до об'єкта. В абсолютній монархії індивід — об'єкт влади; в конституційній державі — суб'єкт прав. Там він — підданий, тут — громадянин [2, 245].

Правова держава — тип держави з розвинутим громадянським суспіль-

ством, у якій організація і діяльність влади засновані на принципі верховенства права, визнанні та забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, взаємній відповідальності держави і особи, дотриманні реального поділу влади. В такій державі юридичними засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорона і захист основних прав людини, які визнаються найвищою соціальною цінністю. Основою правової держави має стати конституційна, і всі ознаки, названі при характеристиці конституційної держави, цілком характерні правовій державі. Однак до ознак правової держави також обов'язково відносять сформоване громадянське суспільство, високу правосвідомість і правову культуру громадян тощо.

Правова держава має властивості і характеристики, без яких цивілізоване суспільство не може існувати: гуманізм, демократизм (подолання відчуження особи від держави), моральність (рівноправність і справедливість), обмеження всевладдя і свавілля держави (поділ влад, створення заходів стримувань і противаг) [3, 267]. Правовою державою називають державу, яка у своїй діяльності певним чином обмежена правом, а не функціонує поза чи над ним. Необхідною вимогою правової держави є розподіл влади, який здійснюється в умовах представницької демократії. Тому тільки конституційна держава може бути правовою державою.

Отже, категорії «конституційна держава» і «правова держава» не можна ототожнювати, адже перше поняття є вужчим за обсягом і входить до поняття правової держави. Розбіжності між ними можна провести за такими трьома критеріями: за часом виникнення, за обсягом та за змістом.

Якщо повернутись до історії, то можна побачити, що перші буржуазні конституції з'являються у 1787 р. в США і в 1791 р. у Франції. Тобто раніше з'являється поняття конституційної держави, близьке до того, що ми тепер використовуємо. Тому вже із появою концепції правової держави можна вважати відкритим новий етап розвитку

демократичної держави. А оскільки без попереднього етапу не може утворитись наступний, то висновком буде те, що конституційна держава — це надійний «фундамент» для будівництва правової держави.

За обсягом права держава охоплює конституційну, і перша формується за існування і на підґрунті другої. Тому і за змістом категорія правової держави ширша, адже вона включає, крім ознак конституційної, ще додатково ті, які характерні лише ній.

Правова держава — це приклад ідеальної організації суспільства з високою правовою культурою і правосвідомістю, заснованого на принципі справедливості, якого мають прагнути і держава, і суспільство.

Тому, наприклад, наявність надзаконних повноважень у глави держави — права диспенсації (право, що звільняє від обов'язку в окремих випадках підкорятися загальним вимогам закону), права видання виключних указів — суперечить суті правової держави, а з іншого боку, для того, щоб держава могла бути визнана цілком і безумовно правовою, потрібна не лише конституційна, а й адміністративна реформа. Необхідне таке законодавство, яке, накладаючи на владу обов'язки, надавало б громадянам відповідні цим обов'язкам суб'єктивні публічні права. Нарешті, без наявності системи правових гарантій, що забезпечують недоторканність публічних прав, немає і не може бути правової держави. Зокрема, адміністративна юстиція — своєрідна організація судової (а не адміністративної) влади, призначенням якої є захист суб'єктивних публічних прав шляхом скасування незаконних розпоряджень адміністративної влади.

В реальному житті правова держава є ціллю, якої одні держави досягли більшою мірою, а інші — меншою, і поки що не існує держави, яка стала б «цілком» правовою. Зараз вже є держави, які можна назвати конституційними, такими стали демократичні держави Франція, Швейцарія, США тощо.

Основний Закон визначив Україну правовою державою (ст. 1) на основі

визнання принципу поділу влади (ст. 6), ідеологічного, економічного і політичного плюралізму (ст. 15), а також дії принципу верховенства права (ст. 8). Проте, якщо брати теперішній рівень реалізації закріплених конституційних цінностей, то нашу державу поки що важко назвати конституційною.

Конституційна і правова держави мають деякі спільні ознаки: в них мають забезпечуватись права і свободи людини; їх соціальною базою є суспільство з розвинутою правосвідомістю і правовою культурою. Але для того, щоб держава стала правовою, вона спочатку має стати конституційною.

Отже, якщо для формування правової держави необхідна правова Конституція, то Україні залишилось лише правильно організувати роботу органів публічної влади, надати владу тим, хто справді буде спрямовувати свою діяльність на реалізацію положень Конституції, на досягнення такої правосвідомості населення, яка сприятиме становленню громадянського суспільства, яке у свою чергу зуміє обмежувати свавілля влади, стояти на сторожі своїх прав, зможе самостійно їх захистити. Лише за такої ситуації держава зможе називатись правовою державою.

Отже поняття «правова держава» і «конституційна держава» не можна отожднювати. Вони є водночас близькими, але і різними. Будь-яка правова держава є конституційною, але не будь-яка конституційна держава є правовою.

Ключові слова: конституційна держава, правова держава, громадянське суспільство, права і свободи.

У статті наведений аналіз змісту понять «правова держава» та «конституційна держава», виявлені їх загальні риси та розбіжності за такими критеріями, як момент виникнення, обсяг та зміст. У статті робиться висновок про те, що ці поняття є різними. Правова держава характеризується сукупністю ознак, що включають ознаки конституційної держави, а також окремі ознаки,

що характеризують лише правову державу. Тому поняття правової держави за обсягом є ширшим, воно є ідеалом, до якого прагнуть всі цивілізовані країни світу.

В статті проведено аналіз змісту понять «правовое государство» і «конституционное государство», виявлені їх загальні риси і відмінності за такими критеріями, як момент виникнення, обсяг і зміст. В статті робиться висновок про те, що ці поняття є різними. Правовое государство характеризується сукупністю ознак, включаючи в себе ознаки конституционного государства, а також окремі ознаки, що характеризують лише правовое государство. Тому поняття правового государства за обсягом є ширшим, воно є ідеалом, до якого прагнуть всі цивілізовані країни світу.

In article the analysis of the maintenance of concepts «lawful

state» and «the constitutional state» is carried out, and also it is revealed their general and distinctive lines, by such criteria as occurrence time, volume and the maintenance. The author proves, that concepts a «lawful state» and the «constitutional state» are different. The lawful state is characterized by set of signs which include all signs of the constitutional state and also some signs, characteristic only to a lawful state. Therefore the lawful state is concept more widely on volume, it is an ideal to which should aspire all countries of the world.

Література

1. Правовое и конституционное государство: соотношение понятий / Ю. Н. Тодыка // Проблемы законности. — 2005. — Вып. 73.
2. Гессен В. М. Конституционное государство // Закон. — 2009. — № 9.
3. Співак В. М. Концепція правової держави в історії політичної думки // Актуальні проблеми політики. — 2000. — Вып. 9.

УДК 342.51+342.553

І. Дробінова,

студентка 3-го курсу факультету цивільної та господарської юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИКОНАВЧА ВЛАДА І МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ: ПРОБЛЕМА РОЗМЕЖУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ

Визначити шляхи розвитку місцевого самоврядування науковці намагаються з перших років незалежності України. Проте проблема в тому, що Конституція України 1996 р. передбачила існування на місцях двох публічно-владних структур — місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування. У цих двох самостійних системах місцевої публічної влади є деякі спільні завдан-

ня — вони так чи інакше торкаються вирішення місцевих проблем, проте у них різна правова природа, а отже — їм притаманні специфічні форми реалізації повноважень, контролю за їх здійсненням, відповідальності. Та незважаючи на те, що це різні за юридичною природою ланки місцевої влади, обидві репрезентують публічну владу і покликані забезпечити збалансований розви-

ток відповідних територій та вирішення проблем як місцевого, так і загальнодержавного значення. Тож органи місцевого самоврядування і місцеві державні адміністрації повинні розглядатися не як конкуруючі інституції, а як складові злагодженого механізму управління на місцях. Вони різні за юридичною природою, насамперед за функціями і повноваженнями системи владних органів. Однак абсолютний розподіл, повне відокремлення державних владних структур від самоврядних є неможливим, оскільки у них єдине джерело влади та у кінцевому підсумку майже єдина мета діяльності [1]. Відтак, значної ваги набуває питання взаємовідносин органів виконавчої влади з органами місцевого самоврядування, визначення організаційно-правових форм їх співпраці.

Закон України «Про місцеве самоврядування», який визначає систему і гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правовий статус і відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування, на жаль, не повною мірою розкрив питання розмежування функцій і повноважень місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів місцевих рад. Це є певним недоліком, який стає на заваді подальшому розвитку інституту місцевого самоврядування. Питання щодо розмежування функцій місцевих держадміністрацій і органів місцевого самоврядування виникають тому, що нерідко між цими суб'єктами виникають конфліктні ситуації саме через різне розуміння меж здійснення ними їх функцій та повноважень. Причиною цього є те, що в законодавстві України залишається ще один рудимент радянського типу влади — повна тотожність функцій і повноважень органів різного рівня.

Здійснення місцевого самоврядування в Україні регламентують закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. [2] та «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. [3]. Зазначені закони мають досить суттєві недоліки та суперечності, в них не досить чітко ви-

сані повноваження як органів місцевого самоврядування, так і місцевих державних адміністрацій.

Частина повноважень, якими мають бути наділені органи місцевої влади, зокрема органи місцевого самоврядування, залишається в межах компетенції виключно органів влади центрального рівня. Ті ж повноваження, що належать до компетенції органів місцевої влади (органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій), чітко між ними не розмежовані.

Також одним із найнагальніших питань організації місцевого самоврядування є розмежування обов'язків і відповідальності з органами виконавчої влади. Не зрозуміло, хто чим займається, хто кому підзвітний і підконтрольний, де закінчується компетенція одного органу і починається компетенція іншого, хто кому делегує які повноваження і хто відповідальний за їхнє виконання. Оскільки повноваження двох різних структур дублюються, це призводить до низької ефективності їх діяльності, а іноді навіть до протистояння у вирішенні тих чи інших питань.

У такій ситуації представники місцевої влади не в змозі чітко визначити мету своєї компетенції, повноважень та відповідальності. Зрозуміло, що це справляє негативний вплив на розвиток регіонів та удосконалення системи надання послуг населенню з боку органів місцевої влади. Якщо для самих представників місцевої влади незрозуміло, хто і які завдання має виконувати та за які напрями діяльності відповідати, то тим більше це незрозуміло для населення, яке не в змозі проконтролювати виконання [4].

Була спроба розв'язати дане питання на конституційному рівні, коли були внесені зміни до Конституції у 2004 році — прийняття закону щодо удосконалення системи місцевого самоврядування стало однією з умов для набуття чинності внесеними змінами. Проте такий закон так і не був прийнятий. До Верховної Ради постійно вносяться законопроекти, де декларується необхідність обов'язково ліквідувати державні ад-

міністрації в тому вигляді, в якому вони існують, і передати функції виконавчим органам рад, які вибираються громадянами. Доля таких проектів завжди однакова: вони проходять кілька етапів, часом доходять до висновків Конституційного суду, а далі повертаються і залишаються в кулуарах Верховної Ради. Отже сьогодні, перш ніж вносити якісь хаотичні поодинокі зміни, потрібно розробити Концепцію розвитку місцевого самоврядування. Перерозподілити повноваження між державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування в районах і областях, змінити природу місцевих державних адміністрацій, провести територіальну реструктуризацію адміністративних одиниць — ось пріоритетні завдання для нової влади.

Тому що не можна, скажімо, ліквідувати державні адміністрації і створювати виконавчі комітети рад, поки не проведено адміністративно-територіальну реформу. І чи взагалі потрібна ліквідація держадміністрацій? Щодо даного питання існує три точки зору. Перша полягає в тому, що інститут місцевих державних адміністрацій — це видозмінені залишки радянської влади, побудованої за принципом підконтрольності центру, що вичерпав себе як елемент виконавчої влади. Друга позиція утворює вирішення даного питання чітким розмежуванням на законодавчому рівні усіх повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій. Третя теорія пропонує наділити місцеві державні адміністрації виключно контрольними повноваженнями.

Місцева держадміністрація має виконувати відмінну роль від тієї, яку виконує зараз. Здійснюючи представництво центральної влади в регіоні, вона виступатиме лише як охоронець законності дій органів регіонального самоврядування. Стосовно її ролі в розподілі бюджетних коштів, як максимум, вона буде сполучною ланкою між органами регіонального самоврядування та центральними міністерствами, відповідальними за розробку загального бюджету.

Саме ця теорія є найоптимальнішою для України на даний момент, тому що

до ліквідації наша держава просто не готова, оскільки це призведе до переважання принципу децентралізації, що може негативно відзначитись на розвитку регіонів, а щодо розмежування, то це просто не можливо в силу величезної кількості повноважень.

Таким чином, уряд та центральні органи виконавчої влади мають звільнитись від виконання невластивих їм функцій шляхом децентралізації державного управління, деконцентрації управлінських повноважень, делегування відповідних функцій на рівні управління, наближені до населення. Має відбутись розмежування функцій і повноважень щодо надання державних і громадських послуг на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Таким чином, місцеві державні адміністрації мають поступово трансформуватись з органів державного господарського управління в органи, в яких головними будуть контрольно-наглядові функції. Поступово місцеве самоврядування перетвориться на автономну гілку публічної влади. На сьогодні для цього є всі підстави, оскільки місцеве самоврядування є специфічним рівнем місцевої влади, а функції його органів є особливими та відмінними від інших органів влади.

Ключові слова: місцеве самоврядування, виконавча влада, державні адміністрації, розмежування повноважень.

Стаття присвячена проблемним питанням розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади, надані практичні рекомендації щодо вирішення існуючих проблем.

Стаття посвящена проблемним вопросам размежевания полномочий между органами местного самоуправления и местными органами исполнительной власти, даны практические рекомендации по разрешению существующих проблем.

Article is devoted problem questions of delimitation of powers between local governments and local enforcement authorities, practical recommendations about the permission of existing problems are made.

Література

1. Щодо правомірності встановлення органами місцевого самоврядування додаткових пільг щодо загальнодержавних податків і зборів в межах сум, що надходять до місцевих бюджетів : лист Комітету ВРУ з питань фінансів і банківської діяльності від 29 берез. 1999 р. № 06-10/197 // Юри-

дичний вісник України. — 1999. — № 19. — С. 24.

2. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР // Офіційний вісник України. — 1997. — № 20.

3. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9 верес. 1999 р. № 586-XIV // Офіційний вісник України. — 1999. — № 18. — Ст. 774.

4. Дробуш І. Розмежування функцій органів місцевого самоврядування та органів державної виконавчої влади // Право України. — 2001. — № 10. — С. 134–135.

УДК 342.26(477).001.11

М. Павлова,

студентка 4-го курсу соціально-правового факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНЦЕПЦІЯ «НОВОЇ МОДЕЛІ» АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ

Останнім часом спеціалісти з державотворення та інші науковці все частіше підіймають питання про реформування адміністративно-територіального устрою України, а саме реформування структури адміністративного управління в Україні, яке потребує створення якісно нової моделі реконструювання територіального устрою держави. Такою для українського конституціоналізму є політика регіоналізації держави, основною ідеєю якої є створення адміністративно-територіальної одиниці під назвою «регіон».

Реалізація запропонованих змін ускладнюється рядом невіршених питань: по-перше, це пов'язано з тим, що досі у науковому середовищі не існує однозначного тлумачення поняття «регіон», по-друге, той факт, що безпосереднє відношення до регіону має поняття «автономія» як одна з найважливіших ознак у конституційній дійсності зарубіжних країн, констатує можливість модифіка-

ції державного устрою в цілому як наслідок адміністративно-територіальної реформи.

У регіонаознавчій літературі найчастіше зустрічаються два підходи до розуміння даного поняття. В широкому розумінні регіон визначається як частина території, яка відрізняється від інших територій за низкою ознак. У вузькому розумінні, регіон визначається як адміністративно-територіальна одиниця поділу країни, яка повинна забезпечувати ефективність надання адміністративних послуг та повну доступність для населення всіх видів управлінських послуг своєї території. Тобто регіоналізація взаємопов'язана з особливостями системи влади та адміністративно-територіального устрою.

Найбільш обґрунтованим в даному випадку є визначення, запропоноване видатним конституціоналістом М. П. Орзіхом, відповідно до якого «регіон — це основна складова частина територіаль-

ної організації державного устрою, яка визначена єдиною політикою державного регіоналізму та характеризується організаційною відокремленістю, цілісністю, економічною та демографічною самодостатністю, системою державних органів, які є елементами (підсистемою) державної (влади та управління) структури» [1].

Теперішній адміністративно-територіальний устрій, на думку вченого, створений примусово, без урахування історичних, економічних, географічних та інших особливостей для досягнення ефективності централізованого партійно-бюрократичного управління, вважається застарілим та таким, що не відповідає політичним та соціально-економічним реаліям в Україні.

Проте з аналізу Концепції державної регіональної політики [2] та ряду проєктів стосовно реформування адміністративно-територіального устрою держави, запропонованих Міністерством регіонального розвитку та будівництва України [3–5], виходить, що «якісно нове» реформування адміністративно-територіального устрою України зводиться до того, що по суті майже нічого не змінюється, окрім назви адміністративно-територіальних одиниць.

Законом України «Про стимулювання розвитку регіонів» [6] визначені правові, економічні та організаційні засади реалізації державної регіональної політики щодо стимулювання розвитку регіонів. Згідно з його положеннями поняття «регіон» вживається в значенні території Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя. В даному випадку використовується широке розуміння сутності цієї одиниці, але її межі прирівнюються до обласного рівня, що позбавляє можливості повного, всебічного та об'єктивного бачення проблемних аспектів регіонального значення (виходити з поділу території України на області). До того ж АРК, область, міста Київ та Севастополь на даний момент відрізняються між собою за конституційно-правовим статусом, тому об'єднання цих адміністративно-територіальних одиниць єдиним поняттям

без внесення відповідних змін є теоретичною помилкою.

Незрозумілим залишається те, яким чином введення нового терміна у конституційне законодавство вирішує проблему дублювання повноважень органів публічної влади різних рівнів адміністративно-територіального устрою, що породжує неузгодженість компетенції органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади. Така реформа долає лише невідповідність рівнів адміністративно-територіальних одиниць України рекомендаціям Європейського Союзу. Виходить, одним із найважливіших завдань на шляху до досягнення головної мети державної регіональної політики, як визначає Концепція, дійсно є «наближення національного законодавства з цього питання до норм і стандартів Європейського Союзу».

Якщо звернутися до змісту Декларації щодо регіоналізму в Європі (1996 р.), виявляється, регіон за статусом прирівнюється до національно-державної автономії, тобто немає стовідсоткової впевненості в тому, що через деякий проміжок часу кожна область України не матиме статус, аналогічний до теперішнього статусу Автономної Республіки Крим, крім того, регіон автоматично набуває статусу актора міжнародних відносин (у питаннях, що віднесені законодавством держави до його компетенції). За умови втілення цієї ситуації в життя спеціалісти з державотворення отримують таке явище, як регіоналістська держава, або держава автономій, що призведе до перетворення державного устрою України на федеративний. Таким чином децентралізація влади може стати початком федералізації держави.

Вважається, що виділення регіону в адміністративно-територіальному устрої дозволить оптимізувати територіальну організацію державної влади та місцевого самоврядування шляхом децентралізації та деконцентрації повноважень центральних органів виконавчої влади (частина повноважень центральних органів виконавчої влади поетапно передаватиметься спеціалізованим державним установам, територіальним підрозділам

центральных органів виконавчої влади та регіональним державним адміністраціям), а також шляхом удосконалення розподілу повноважень та функцій між територіальними підрозділами центральних і місцевих органів виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з метою уникнення дублювання; спрощення системи управління, її фінансового забезпечення та економії бюджетних коштів. Серед основних завдань регіоналізації можна виділити також збільшення території областей, районів областей, міст, сіл, селищ; вирішення проблеми знаходження на території багатьох міст України інших міст, сіл, селищ зі своїми органами місцевого самоврядування, не підпорядкованими загальноміським органам, шляхом об'єднання відповідних територіальних громад в одну громаду або відокремлення їх територій від загальної території міста; об'єднання малочисельних громад сіл, селищ з єдиними загальними органами місцевого самоврядування для забезпечення організаційно-правової, матеріально-фінансової та кадрової спроможності здійснення ними своїх повноважень.

Надалі, у разі підтримки державотворцями регіональної політики, особливої уваги, детальної розробки, вивчення, конструювання та апробації заслуговує концепція реформування адміністративно-територіального устрою, запропонована М. Орзіхом як складова моделі державного устрою України [6, 96–100].

В запропонованому ним адміністративному устрої як самостійні підсистеми існують система місцевих самоврядних органів, яка вирішує всі питання, що відносяться до місцевих інтересів та потреб населення, та система органів місцевої державної адміністрації, яка буде діяти на території через місцеві державні органи.

Відповідно до складу адміністративно-територіального устрою входять:

1) адміністративно-територіальні одиниці, які централізовано управляються державою. Ця група територіальних одиниць створюється як основа для формування ланки органів виконавчої

влади на місцевому рівні. У кожному регіоні діятиме місцева державна адміністрація, яка наділяється повноваженнями контролю за законністю актів органів місцевого самоврядування на відповідній території, координує діяльність територіальних органів виконавчої влади та здійснює інші функції, надані законом, та представництва центральних органів виконавчої влади, визначені законодавством України. На рівні округу та факультативних адміністративно-територіальних одиниць діють управління, департаменти, підвідомчі організації та інші структурні елементи центральних органів виконавчої влади, визначені відповідними законами України;

2) самоврядні території зі своїм територіальним колективом (громадою — люди, що постійно проживають або працюють на території). Дана система територіальних одиниць є базисом для організації місцевого самоврядування, практично відокремленого від системи місцевих органів виконавчої влади, що дозволяє уникнути проблеми дублювання повноважень. Але представлена модель системи самоврядних територій є досить подрібненою та розгалуженою, що може призвести до перенавантаження визначених територій органами самоврядування, тобто у межах однієї територіальної одиниці створюватимуться органи самоврядування різних самоврядних територій. Наприклад, місто має одночасно статуси: 1) міста з районом поділом територій, які є частиною самоврядної території міста (міста з населенням понад 250 тисяч чоловік); 2) міста обласного значення; 3) міста-курорту, кожен з яких передбачає свої органи самоврядування. В результаті виникне проблема розмежування повноважень скупчених на одній території органів самоврядування, що належать різним самоврядним територіям.

Тому пропонується внести деякі корективи, запозичивши ідею впорядкування місцевого самоврядування, закладену в Проекті Закону України «Про адміністративно-територіальний устрій» [3]. Визначимо три рівні самоврядних територій: область, район та громада

(селищна та міська). Громада — це самоврядна територіальна одиниця, яка є первинним та основним елементом системи місцевого самоврядування. Громада формується, як правило, шляхом об'єднання поселень разом з прилеглими до них територіями навколо поселення (місто, селище) — центру економічної активності, де розміщені основні місця працевлаштування мешканців навколишніх поселень та наявні кращі, ніж у найближчих поселеннях, елементи бюджетної та інженерної інфраструктури та транспортної доступності. При цьому однозначно центрами громад визначаються існуючі міста обласного значення, міста районного значення та селища — районні центри. У кожному окремому поселенні, що є складовою частиною громади, мешканцями обирається староста, що входить до ради старост міської (селищної) громади при голові громади, яка знаходиться у центрі громади. Тож, у центрі громади обирається не староста, а голова громади. У містах із районним поділом в кожному районі обирається староста, який входить до складу ради старост міської громади. Район — це самоврядна територіальна одиниця, яка складається з декількох громад, які географічно розташовані поряд одна до одної. На базі району створюється районна рада громад до складу якої входять голови громад, голова ради обирається з-поміж членів ради. Область — це самоврядна територіальна одиниця, що складається з районів, на основі якої створюється обласна рада громад.

3) Автономна Республіка Крим. Це територіальна одиниця адміністративно-територіального устрою України зі статусом адміністративно-територіальної автономії, яка має повноваження з кола питань і у межах, встановлених згідно з Конституцією України та чинним законодавством України, в тому числі має право приймати Конституцію АРК, яка не може суперечити Конституції та законам України.

Важливо відзначити те, що будь-яка державна реформа суспільно-політичного, економічного та соціального життя

повинна ґрунтуватись на чіткому науково визначеному категоріальному апараті, законодавчо регламентованих засадах, що передбачають поступове втілення в життя раціональних, доцільних та ефективних заходів щодо зміни віджилих норм суспільного буття. В основу розвитку державного устрою України в умовах тенденцій регіоналізації країни необхідно покласти науково обґрунтоване поняття «регіон», сутність якого не буде суперечити положенням Конституції України та нормам діючого законодавства, а тлумачення та місце у системі інших адміністративно-територіальних одиниць буде чітко та однозначно визначене державною політикою територіального управління.

З урахуванням стану законодавства та законопроектних робіт в Україні напрацювання можуть бути використані як матеріал для вивчення, формування нормативних положень регіональної політики держави, конструювання нової моделі реформування адміністративно-територіального устрою України, їх конституювання.

Ключові слова: регіон, автономія, адміністративно-територіальний устрій, державний устрій, адміністративно-територіальна одиниця, регіональна політика, децентралізація та деконцентрація повноважень центральних органів виконавчої влади, самоврядні території.

В основу розвитку державного устрою України в умовах тенденцій регіоналізації країни необхідно покласти науково обґрунтоване поняття «регіон», сутність якого не буде суперечити положенням Конституції України та нормам діючого законодавства, а тлумачення та місце у системі інших адміністративно-територіальних одиниць буде чітко та однозначно визначене державною політикою територіального управління. Підтримуючи дану позицію, автор поставив за мету визначити поняття «регіон» у співвідношенні із поняттям «автономія» та їхню роль в державному устрої України, син-

тезовані в моделі реконструювання адміністративно-територіального устрою.

В основу розвитку державного строю України в умовах тенденцій регіоналізації країни необхідно покласти науково обґрунтоване поняття «регіон», сутність якого не буде суперечити положенням Конституції України і нормам діючого законодавства, а його місце в системі інших адміністративно-територіальних одиниць буде однозначно визначено державною політикою територіального управління. Слідуючи цій позиції, автор поставив за мету визначити поняття «регіон» в співвідношенні з поняттям «автономія» і їх роль в державному устрою України в контексті моделі реконструювання адміністративно-територіального устрою.

The development of the political system of Ukraine in terms of trends of the state regionalization should be based on the concept of region, which has concrete scientific explanation and shouldn't contradict the Constitution of Ukraine and other laws of Ukraine. The interpretation and the place in the system of other administrative and territorial units of the region should be clearly and explicitly defined by the state

policy of the territorial administration. Supporting to this position, author try to define the concept of region relating to the concept of autonomy and their part in the political system of Ukraine. The results of this research were implemented to the model of the administrative-territorial system.

Література

1. Орзих М. Государственное устройство Украины в условиях государственно-правовой реформы // Юридический вестник. — 1999. — № 2. — С. 97.
2. Про Концепцію державної регіональної політики : указ Президента України від 25.05.2001 № 341/2001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
3. Про адміністративно-територіальний устрій України : проект Закону України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minregionbud.gov.ua>.
4. Про засади державної регіональної політики : проект Закону України (редакція станом на 21.09.2009) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minregionbud.gov.ua>.
5. Концепція реформи адміністративно-територіального устрою України : проект [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minregionbud.gov.ua>.
6. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08.09.2005 // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 51. — Ст. 548.

Б. Пережняк,

кандидат юридических наук, доцент, профессор кафедры конституционного права
Национального университета «Одесская юридическая академия»

В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ УЧЕНЫХ СОВЕТАХ НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА «ОДЕССКАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ АКАДЕМИЯ»

11 декабря 2010 года состоялись заседания специализированного ученого совета Д.41.086.01 Национального университета «Одесская юридическая академия», на которых были защищены 1 докторская и 4 кандидатские диссертации.

Доцент кафедры конституционного права НУ ОЮА кандидат юридических наук, доцент Анжелика Романовна КРУСЯН защитила докторскую диссертацию на тему «Современный украинский конституционализм: теория и практика» (специальность 12.00.02 — конституционное право; муниципальное право). Научный консультант — зав.кафедрой конституционного права НУ ОЮА доктор юридических наук, профессор М. Ф. Орзих. Официальные оппоненты — директор Института государства и права имени В. М. Корецкого НАН Украины доктор юридических наук, профессор академии НАН Украины и академик НАПрН Украины Ю. С. Шемшученко, зав. кафедрой международного права Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича А. З. Георгица и начальник учебно-научного института подготовки специалистов милиции общественной безопасности Харьковского национального университета внутренних дел доктор юридических наук, профессор О. В. Марцеляк.

Диссертация посвящена формированию теории современного украинского конституционализма с учетом конституционно-правовых реалий отечественной практики. Исследованы проблемы ста-

новления и развития современного украинского конституционализма. С использованием исторического подхода раскрыт генезис научно-практической парадигмы конституционализма.

Обоснована демократично-правовая сущность современного украинского конституционализма.

На основе анализа конституционного законодательства Украины, судебной и административной практики, научно-теоретических и прикладных работ раскрыто содержание современного украинского конституционализма и дана его системно-структурная характеристика. С использованием системного методологического подхода конституционализм представлен как структурированная система, в которой выделено два уровня: институциональный и функциональный.

В работе обосновано, что система конституционализма наполняется содержанием, которое обусловлено его сущностью и состоит из совокупности взаимосвязанных элементов: Конституции и конституционного законодательства, конституционных правоотношений, конституционного правосознания и конституционного правопорядка. Эти элементы, находясь в системе, взаимодействуют друг с другом и в результате приобретают качественно новые характеристики, свойственные им непосредственно как элементам содержания конституционализма.

По мнению автора, система современного украинского конституционализ-

ма основывается на взаимосвязанных и взаимообусловленных принципах: верховенства права, верховенства Конституции и законов Украины; приоритета прав человека перед иными социальными ценностями и интересами; конституционной законности (конституционности); конституционного демократизма.

Определены и исследованы социально-правовые предпосылки современного украинского конституционализма.

На основании раскрытия сущности конституционализма, а также изложения его содержательной и системно-структурной характеристик конституционализм определен как публично-правовая система конституционной организации современного общества на основе права демократии и утверждения конституционно-правовой свободы человека, содержанием которой (этой системы) является конституция и конституционное законодательство, конституционные правоотношения, конституционное правосознание, конституционный правовой порядок, функционирование ее направлено на ограничение (самоограничение) публичной власти в интересах гражданского общества, прав и свобод человека.

Особое внимание уделено раскрытию роли и значения Конституции и законов в институционально-нормативной системе современного украинского конституционализма. Предложено ввести в законотворческую практику Украины такой вид законов, как конституционные законы. С этой целью сформулированы соответствующие изменения в Конституцию Украины и действующие нормативно-правовые акты, а также разработан проект Закона Украины «О конституционных законах Украины».

Изложен механизм ограничения (самоограничения) публичной власти в системе современного украинского конституционализма, который включает правовой, социальный и организационно-функциональные способы (механизмы) ограничения государственной и публично-самоуправленческой власти в Украине.

Определены основные направления конституционной реформы в Украине

и, в частности, конституционно-правового обеспечения политической реформы в условиях становления и развития современного украинского конституционализма.

Аспирант Международного гуманитарного университета (г. Одесса) Анатолий Михайлович ПРИТУЛА защитил кандидатскую диссертацию на тему «Уголовно-правовая охрана исключительной (морской) экономической зоны Украины» (специальность 12.00.08 — уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право). Научный руководитель — проректор по международным связям, завкафедрой уголовного права НУ ОЮА доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАПрН Украины В. А. Туляков. Официальные оппоненты — зам. директора по научной работе Государственного научно-исследовательского института таможенного дела доктор юридических наук, профессор А. А. Музыка и доцент кафедры уголовного права и криминологии Одесского государственного университета внутренних дел кандидат юридических наук, доцент С. О. Загороднюк.

Диссертация является первым в Украине комплексным монографическим исследованием вопросов обоснования уголовно-правового запрета в условиях ограниченного суверенитета государства в исключительной (морской) экономической зоне. На основе методологии теории международного и уголовного права с использованием диалектического и иных научных методов исследовано определение характеристик и пределов уголовно-правовой охраны исключительной (морской) экономической зоны, процессов криминализации деяний в ней.

Предложено рассматривать безопасность зоны как состояние экономической, экологической, социокультурной защищенности ресурсов исключительной (морской) экономической зоны и подводного культурного наследия от транснациональных посягательств.

По мнению автора, ограниченность уголовно-правовой юрисдикции защиты от посягательств в исключительной (морской) экономической зоне опреде-

ляет необходимость диверсификации форм и методов уголовно-правового воздействия в современных условиях посредством выделения отдельных видов и групп преступлений, которые могут быть совершены в исключительной (морской) экономической зоне.

Сделан вывод о необходимости перехода от единичных фактов криминализации к более расширенным вариантам привлечения виновных к ответственности за транснациональные преступления. Внесены предложения о введении соответствующих изменений в национальное законодательство.

Аспирант кафедры административного и финансового права НУ ОЮА Валерий Сергеевич КИЦЕНКО защитил кандидатскую диссертацию на тему «Правовая природа налоговых споров в Украине» (специальность 12.00.02 — административное право и процесс; финансовое право; информационное право). Научный руководитель — профессор кафедры административного и финансового права НУ ОЮА кандидат юридических наук, доцент Л. К. Царева. Официальные оппоненты — профессор-консультант Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, доктор юридических наук, профессор, академик НАПрН Украины Л. К. Воронова и доцент кафедры финансового права Национальной юридической академии Украины имени Ярослава мудрого кандидат юридических наук, доцент А. А. Лукашев.

Диссертация является первым комплексным исследованием правовой природы налоговых споров в Украине. Налоговый спор рассматривается как материальное охранительное правоотношение, которое возникает между субъектами налоговых правоотношений.

Исследованы особенности налогового спора как вида публично-правового спора и формы юридического конфликта. Особое внимание уделено установлению момента возникновения налогового спора. Сформулировано авторское определение налогового спора.

Проанализирована структура (юридический состав) налогового спора,

выделены такие структурные элементы налогового спора: стороны, предмет, основание.

Обосновывается, что характерной особенностью налоговых правоотношений является обязательное участие в них не только государства в лице уполномоченных контролирующих органов, но и налогоплательщика, без которого существование налоговых правоотношений утрачивает смысл. Аргументируется тезис о многостороннем характере некоторых видов налоговых правоотношений.

В качестве возможного предмета налогового спора, кроме субъективных прав и юридических обязанностей субъектов налоговых правоотношений, рассматривается также законность правовых актов контролирующих органов.

Исследование налогового спора в динамике позволило выделить стадии налогового спора. Проанализированы функции, которые выполняет налоговый спор в механизме правового регулирования налоговых отношений.

Охарактеризован организационно-правовой механизм разрешения налоговых споров в Украине.

Исследованы отдельные проблемы разрешения налоговых споров в Украине. В частности, рассматривается вопрос о целесообразности создания специализированных налоговых судов в Украине. Принимая во внимание значительные объемы финансовых ресурсов, которые потребуются на создание таких судов, более целесообразным представляется углубление внутрисудебной специализации административных судов, включая введение соответствующей специализации при отборе и профессиональной подготовке кандидатов на должность судьи административного суда.

Уделено внимание информационно-ценностному аспекту разрешения налоговых споров.

Проанализированы некоторые методологические проблемы применения норм налогового законодательства в процессе разрешения налоговых споров; сформулировано понятие коллизионных норм финансового права, с методологи-

ческой точки зрения выделены стадии разрешения налоговых споров. В форме постановки проблемы предложено разработать специальные методики разрешения отдельных категорий налоговых споров.

Обоснованы практические рекомендации по усовершенствованию правового регулирования разрешения налоговых споров в Украине. Содержится комплексный анализ норм налогового законодательства по обозначенной предметом исследования проблематике, а также анализ практики их применения.

Аспирант кафедры административного и финансового права НУ ОЮА Анна Викторовна ФОМИЧ защитила кандидатскую диссертацию на тему «Административные процедуры на публичной службе в Украине» (специальность 12.00.07 — административное право и процесс; финансовое право; информационное право). Научный руководитель — ректор Национального университета «Одесская юридическая академия» доктор юридических наук, профессор, академик НАПрН Украины С. В. Кивалов. Официальные оппоненты — зав. кафедрой уголовного и административного права Одесского национального морского университета доктор юридических наук, профессор Д. М. Калайнов и доцент кафедры морского и таможенного права НУ ОЮА кандидат юридических наук В. В. Прокопенко.

В диссертации осуществлено комплексное исследование административных процедур на публичной службе в Украине, рассматриваются виды административных процедур и порядок их прохождения. Внимание уделяется сущности публичной службы, ее структурным элементам, а также понятию административной процедуры и её правовой природе. Рассматриваются нормативно-правовые акты, которые регулируют правовые основы проведения административных процедур. Сделаны выводы о необходимости принятия единого нормативного акта, который регулировал бы порядок прохождения служащими публичной службы со всеми присущими ей процедурами.

Содержится характеристика классификации административных процедур, характерной для публичной службы. Анализируются организационные процедуры на публичной службе, которые состоят из процедур поступления на службу, процедур продвижения по службе, процедур оценивания деятельности публичных служащих, поощрительных административных процедур для публичных служащих, и юрисдикционные административные процедуры на публичной службе, которые состоят из административных процедур общего и специального характера и процедуры служебного расследования. Осуществлен анализ их стадий, проблем законодательного урегулирования, особенностей дисциплинарной ответственности специального характера.

Указано на наличие спорных моментов в процедуре проведения служебного расследования в отношении государственных служащих и предложены пути их решения. Проанализированы дисциплинарные взыскания относительно публичных служащих, которые содержатся в различных нормативно-правовых актах: в Кодексе законов о труде — выговор и увольнение; Законе Украины «О государственной службе» предупреждение о неполном служебном соответствии и задержание в присвоении до одного года очередного ранга либо в назначении на высшую должность, которые именуются как способы дисциплинарного влияния. Акцентируется внимание на том, что Закон Украины «О службе в органах местного самоуправления» не предусматривает дисциплинарной ответственности служащих органов местного самоуправления, что приводит к выводу об обязательном усовершенствовании соответствующего законодательства. Проанализированы дисциплинарные взыскания, установленные дисциплинарными уставами и применяющиеся к специальным категориям публичных служащих, которые также содержат различные виды дисциплинарных взысканий за дисциплинарные нарушения.

На основании анализа действующего законодательства Украины разработаны конкретные предложения относительно усовершенствования действующего законодательства, которое регулирует порядок прохождения административных процедур государственными служащими и служащими органов местного самоуправления на публичной службе.

Ассистент кафедры административного и финансового права НУ ОЮА Диана Анатольевна КОЗАЧУК защитила кандидатскую диссертацию на тему «Поощрительные административные процедуры» (специальность 12.00.07 — административное право и процесс; финансовое право; информационное право). Научный руководитель — профессор кафедры административного и финансового права НУ ОЮА кандидат юридических наук, доцент Л. Р. Била-Тиунова. Официальные оппоненты — профессор кафедры административного права и административной деятельности Одесского государственного университета внутренних дел доктор юридических наук, профессор Х. П. Ярмаки и директор Криворожского учебного центра НУ ОЮА кандидат юридических наук, доцент В. Р. Кравец.

В диссертации исследуются научно-теоретический и практический вопросы административно-правового регулирования поощрительных процедур в разных сферах публичного управления.

Рассмотрены теоретические положения, связанные с определением места и роли поощрений среди методов го-

сударственного управления, определен характер взаимодействия поощрения, убеждения и принуждения, проведен анализ целей, задач, функций и принципов поощрений, которые применяются в сфере государственного управления.

В результате исследования сделан вывод о том, что метод поощрения предусматривает совокупность способов властного воздействия органов государственной власти, направленных на создание благоприятных условий, которые активизируют побуждение субъектов административно-правовых отношений к осуществлению определенных действий, полезных с точки зрения общества и государства, путем создания заинтересованности в получении дополнительных благ, которые одновременно являются стимулом для активного правового поведения.

Осуществлен научно-теоретический анализ административных поощрительных процедур в контексте соотношения материальных и процедурных начал института поощрения, а также определены виды и субъектный состав указанных процедур.

Осуществлен анализ элементов механизма правового регулирования административных поощрительных процедур и законодательной базы такого регулирования. На основании указанного анализа осуществлена научная разработка теоретических предложений, направленных на повышение эффективности применения административных процедур в управленческой деятельности.

К. Горобець,

студент 5-го курсу Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ ПАМ'ЯТІ П. О. НЕДБАЙЛА, О. В. СУРІЛОВА ТА В. В. КОПЕЙЧИКОВА — ЗНАКОВА ПОДІЯ У СТУДЕНТСЬКОМУ ЖИТТІ

З-поміж безлічі студентських наукових заходів, що організуються в різних містах України, досить важко обрати конференцію, після якої відчуваєш задоволення від спілкування та обміну думками. Часто студентські наукові конференції відрізняються одноманітністю, браком цікавих ідей, нових поглядів, свіжих думок.

Приємним винятком серед різноманіття наукових заходів є конференція, що давно закріпилася у свідомості студентства як конференція «Львів — Одеса». Така назва Міжнародної щорічної наукової конференції молодих вчених, аспірантів і студентів, присвяченої пам'яті видатних вчених-юристів П. О. Недбайла, О. В. Сурілова, В. В. Копейчикова «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави», не є випадковою. З іменами цих видатних вчених-юристів пов'язано не тільки становлення вітчизняної традиції історико-правової та теоретико-правової науки, вони зробили значний внесок у розбудову демократії, захисту прав та свобод людини. Починаючи з 2001 року цей неординарний науковий форум організовується спільно Національним університетом «Одеська юридична академія» та юридичним факультетом Львівського національного університету імені Івана Франка, відповідно, два університети чередують організацію конференції. 2010 року конференція відбувалася на базі нашого вузу.

Слід зазначити, що конференція «Львів — Одеса» вже давно цікавить не лише представників цих двох центрів юридичної науки та освіти України. Цього разу на конференцію приїхали студенти та молоді вчені з Києва, Харкова, Сімферополя, Запоріжжя, Донець-

ка, а також з Кубані та Мінська. Такий широкий контингент учасників неабияк сприяє конструктивній дискусії. Окрім цього, неординарний підхід до організації конференції дозволив залучити до її участі представників юридичної науки різного віку — від студентів-першокурсників до кандидатів юридичних наук.

Уже традиційно, конференція є вузько спрямованою, в її рамках діє лише чотири секції: «Історичні дослідження держави і права», «Теоретичні дослідження держави і права», «Дослідження у загальній теорії прав людини» та «Філософські основи права». Такий підхід дозволяє учасникам безперешкодно обмінюватися думками щодо генези права і держави, становлення інститутів громадянського суспільства, захисту прав людини.

Фахівці з історії держави і права цього року зверталися до проблематики кримінального права та процесу у Великому князівстві Литовському (В. Мишко, В. Грачов), становлення судового процесу в УРСР (М. Буга, В. Шершенькова, А. Кобець, В. Кедик), розвитку цивільного права (Р. Еннан, О. Мащевич, І. Розуменко) тощо. Особливу цікавість учасників конференції викликала доповідь М. Кожухаренка «Поняття репарацій та контрибуцій в міжнародному праві на початку ХХ століття».

Найбільша за кількістю учасників теоретична секція присвятила свою увагу питанням теорії сучасної держави (О. Джураєва, Н. Павловська, Д. Савенко, О. Вознесенська, В. Унгурян), методологічним аспектам тлумачення права (С. Цебенко, Л. Цвігун, А. Улашевич, О. Луців, Т. Полянський, В. Гончаров, Є. Зверев, О. Ковалишин), категоріальній проблематиці теорії права

(А. Битов, О. Джабурия, Ю. Коробко, В. Личко, В. Кубинець, Р. Авдюгін, М. Лоджук, А. Денисова, О. Сібірцева, К. Горобець, О. Лавренова). Найбільш активно обговорювався виступ Ю. Кругляк «Юридический аспект «Пилатова греха»: между властью и правом (по роману М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита»)», у якому було розкрито значення художньої літератури у дослідженні правової культури суспільства, запропоновано оригінальну концепцію тлумачення процесуальних норм судочинства у Римській імперії.

Об'єднані секції з досліджень у загальній теорії прав людини та філософії права своє засідання присвятили міжнародному аспекту захисту прав людини (Ю. Матвеева, К. Лапутько, Ю. Зайченко), проблематиці природно-правової

теорії (В. Підпалій, Т. Краснопольська, Ю. Чистякова, А. Деменко, М. Марчук), а також окремим напрямом захисту прав людини в Україні та світі (І. Сахарук, Є. Данильченко, О. Чугуєнко, С. Берко, О. Хлопчик, Н. Богаченко).

Приємно констатувати, що конференція «Львів — Одеса» сьогодні стала знаковою подією у студентському житті, а її рівень зростає кожного року. Об'єднання зусиль двох університетів — центрів юридичної освіти у справі пропаганди новітніх правових ідей серед студентства та наукової молоді, безумовно, стане зразком для майбутніх наукових заходів по всій Україні, а львівська та одеська школи права надовго зарекомендують себе як провідні, зі своїми традиціями, поглядами та міцними зв'язками.

ЗАКОНОДАВСТВО І ДОКУМЕНТИ

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 1085/2010

ПРО ОПТИМІЗАЦІЮ СИСТЕМИ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

З метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, усунення дублювання їх повноважень, забезпечення скорочення чисельності управлінського апарату та витрат на його утримання, підвищення ефективності державного управління та відповідно до пункту 15 частини першої статті 106 Конституції України **постановляю:**

1. Утворити:

Міністерство аграрної політики та продовольства України та Державну інспекцію сільського господарства України, реорганізувавши Міністерство аграрної політики України;

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, реорганізувавши Міністерство економіки України, а також поклавши на Міністерство, що утворюється, функції у сфері реалізації державної регуляторної політики, державної політики з питань розвитку підприємництва, регулювання цінової політики (крім питань реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців);

Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, реорганізувавши Міністерство палива та енергетики України, Міністерство вугільної промисловості України;

Міністерство інфраструктури України, Державну автотранспортну службу України, Державну авіаційну службу України, Державну службу зв'язку України, Державну службу морського та річкового транспорту України, реорганізувавши Міністерство транспорту та зв'язку України, а також поклавши на Міністерство, що утворюється, функції з реалізації державної політики у сфері туризму;

Міністерство культури України та Державне агентство України з питань кіно, реорганізувавши Міністерство культури і туризму України, а також поклавши на Міністерство, що утворюється, функції з реалізації державної

політики у сферах міжнаціональних відносин, захисту прав національних меншин України, релігії;

Міністерство надзвичайних ситуацій України, Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України, Державне агентство України з управління зоною відчуження, Державну інспекцію техногенної безпеки України, реорганізувавши Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи;

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Державну службу інтелектуальної власності України, Державну службу молоді та спорту України, реорганізувавши Міністерство освіти і науки України, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту;

Міністерство екології та природних ресурсів України, Державну екологічну інспекцію України, Державну службу геології та надр України, реорганізувавши Міністерство охорони навколишнього природного середовища України;

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, реорганізувавши Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, Міністерство з питань житлово-комунального господарства України;

Міністерство соціальної політики України, Державну інспекцію України з питань праці, реорганізувавши Міністерство праці та соціальної політики України;

Державну архівну службу України, реорганізувавши Державний комітет архівів України, а також поклавши на цю Службу функції з реалізації державної політики у сфері створення та забезпечення функціонування системи страхового фонду документації;

Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України, реорганізувавши Державний комітет ветеринарної медицини України, а також поклавши на цю Службу функції з реалізації державної політики у сфері охорони прав на сорти рослин;

Державну виконавчу службу України, поклавши на цю Службу функції з реалізації державної політики у сфері організації виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) відповідно до законів;

Державну казначейську службу України, поклавши на цю Службу функції у сфері казначейського обслуговування державного бюджету;

Державну міграційну службу України, поклавши на цю Службу функції з реалізації державної політики з питань громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб, а також у справах міграції в межах, визначених законодавством про біженців;

Державну пенітенціарну службу України, реорганізувавши Державний департамент України з питань виконання покарань;

Державну податкову службу України, реорганізувавши Державну податкову адміністрацію України;

Державну пробірну службу України, поклавши на цю Службу функції з реалізації державної політики у сфері державного пробірного контролю;

Державну реєстраційну службу України, поклавши на цю Службу функції з реалізації державної політики у сфері реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців, у сфері реєстрації релігійних організацій, а також функції Міністерства юстиції України з реалізації державної політики у сфері реєстрації;

Державну санітарно-епідеміологічну службу України, поклавши на цю Службу функції з реалізації державної політи-

ки у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення;

Державну службу з питань інвалідів та ветеранів України, реорганізувавши Державний комітет України у справах ветеранів, а також поклавши на цю Службу функції з реалізації державної політики у сфері соціального захисту інвалідів;

Державну службу статистики України, реорганізувавши Державний комітет статистики України;

Державну службу технічного регулювання України, реорганізувавши Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики;

Державну службу України з лікарських препаратів і контролю за наркотиками, реорганізувавши Державну інспекцію з контролю якості лікарських засобів Міністерства охорони здоров'я України та Державний комітет України з питань контролю за наркотиками;

Державну службу України з питань захисту персональних даних;

Державну службу України з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань;

Державну службу фінансового моніторингу України, реорганізувавши Державний комітет фінансового моніторингу України;

Державне агентство водних ресурсів України, реорганізувавши Державний комітет України по водному господарству;

Державне агентство екологічних інвестицій України, реорганізувавши Національне агентство екологічних інвестицій України;

Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України, реорганізувавши Національне агентство України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів;

Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України, реорганізувавши Державне агентство України з управління національними проектами та Державне агентство України з інвестицій та розвитку;

Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації України, реорганізувавши Державний комітет України з питань науки, інновацій та інформатизації;

Державне агентство земельних ресурсів України, реорганізувавши Державний комітет України із земельних ресурсів;

Державне агентство лісових ресурсів України, реорганізувавши Державний комітет лісового господарства України;

Державне агентство резерву України, реорганізувавши Державний комітет України з державного матеріального резерву;

Державне агентство рибного господарства України, реорганізувавши Державний комітет рибного господарства України;

Державне агентство України з управління державними корпоративними правами та майном, реорганізувавши Міністерство промислової політики України;

Державну архітектурно-будівельну інспекцію України, поклавши на цю Інспекцію функції з реалізації державної політики з питань державного архітектурно-будівельного контролю;

Державну фінансову інспекцію України, реорганізувавши Головне контрольно-ревізійне управління України.

2. Ліквідувати:

Державний комітет України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду, поклавши його функції на Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України та Державну інспекцію техногенної безпеки України;

Вищу атестаційну комісію України, поклавши її функції на Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України;

Український інститут національної пам'яті;

Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва;

Державний комітет України у справах національностей та релігій.

3. Перейменувати:

Державний комітет ядерного регулювання України на Державну інспекцію ядерного регулювання України;

Національне космічне агентство України на Державне космічне агентство України.

4. Затвердити Схему організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади (додається).

5. Установити, що міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, що утворюються шляхом реорганізації інших центральних органів виконавчої влади, є правонаступниками органів, які реорганізуються.

Центральні органи виконавчої влади, на які цим Указом покладені функції з реалізації державної політики у відповідній сфері, виконують повноваження у визначених сферах компетенції відповідних органів, що ліквідуються згідно з цим Указом.

6. Визнати такими, що втратили чинність:

Указ Президента України від 15 грудня 1999 року № 1573 «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади»;

Указ Президента України від 3 квітня 2000 року № 556 «Про внесення зміни до Указу Президента України від 15 грудня 1999 року № 1573»;

Указ Президента України від 27 червня 2000 року № 827 «Про внесення змін до Указу Президента України від 15 грудня 1999 року № 1573»;

Указ Президента України від 14 липня 2000 року № 902 «Про внесення зміни до Указу Президента України від 15 грудня 1999 року № 1573»;

Указ Президента України від 27 серпня 2000 року № 1031 «Про заходи щодо підвищення ефективності контрольно-ревізійної роботи»;

статтю 4 Указу Президента України від 23 жовтня 2000 року № 1159 «Про Міністерство економіки України»;

статтю 2 Указу Президента України від 5 грудня 2000 року № 1303 «Про державне регулювання ядерної та радіаційної безпеки»;

пункт «а» статті 2 Указу Президента України від 5 червня 2001 року № 405 «Про Міністерство промислової політики України»;

статтю 2 Указу Президента України

від 7 серпня 2001 року № 603 «Про Державний комітет України з державного матеріального резерву»;

абзац другий статті 3 Указу Президента України від 21 серпня 2001 року № 724 «Про перейменування Міністерства економіки України»;

частину другу статті 1 Указу Президента України від 13 вересня 2001 року № 836 «Про Державний комітет України у справах національностей та міграції»;

частину другу статті 1 Указу Президента України від 8 листопада 2001 року № 1056 «Про заходи щодо підвищення ефективності управління дорожнім господарством України»;

статтю 4 Указу Президента України від 22 листопада 2001 року № 1132 «Про реорганізацію Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України»;

пункт 1 статті 3 Указу Президента України від 14 грудня 2001 року № 1213 «Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму»;

статтю 3 Указу Президента України від 27 грудня 2001 року № 1265 «Про Державну службу експортного контролю України»;

Указ Президента України від 3 січня 2002 року № 10 «Про внесення змін до Указів Президента України від 15 грудня 1999 року № 1573 та від 5 квітня 2001 року № 233»;

Указ Президента України від 5 березня 2002 року № 212 «Про внесення зміни до Указу Президента України від 15 грудня 1999 року № 1573»;

статтю 3 Указу Президента України від 16 березня 2002 року № 259 «Про реорганізацію Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України»;

статтю 2 Указу Президента України від 18 вересня 2002 року № 834 «Про Державний комітет України з нагляду за охороною праці»;

статтю 3 Указу Президента України від 1 жовтня 2002 року № 887 «Про Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики»;

статтю 3 Указу Президента України від 11 грудня 2002 року № 1153 «Про Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України»;

статтю 3 Указу Президента України від 31 січня 2003 року № 54 «Про перейменування Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України»;

статтю 3 Указу Президента України від 15 липня 2003 року № 700 «Про заходи щодо забезпечення реалізації українсько-бразильського проекту створення космічного ракетного комплексу «Циклон-4»;

статтю 2 Указу Президента України від 31 липня 2003 року № 772 «Про реорганізацію Державного комітету у справах охорони державного кордону України»;

статтю 3 Указу Президента України від 19 січня 2004 року № 60 «Про Державний комітет статистики України»;

пункт «а» статті 2 Указу Президента України від 6 лютого 2004 року № 166 «Про Міністерство України у справах сім'ї, дітей та молоді»;

статтю 4 Указу Президента України від 15 липня 2004 року № 803 «Про Державну службу України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації»;

пункт 1 статті 4 Указу Президента України від 16 липня 2004 року № 811 «Про утворення Міністерства транспорту та зв'язку України»;

статтю 2 Указу Президента України від 28 вересня 2004 року № 1144 «Про Державний комітет фінансового моніторингу України»;

пункт «а» статті 3 Указу Президента України від 26 лютого 2005 року № 381 «Про Міністерство України у справах молоді та спорту»;

пункт 1 змін, що вносяться до деяких указів Президента України, затверджених Указом Президента України від 10 жовтня 2005 року № 1430 «Про Положення про Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи»;

Указ Президента України від 19 грудня 2005 року № 1784 «Про внесення

змін до Схеми організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади»;

статтю 5 Указу Президента України від 30 грудня 2005 року № 1873 «Про утворення Державного агентства України з інвестицій та інновацій»;

частини другу та третю статті 1 Указу Президента України від 31 грудня 2005 року № 1900 «Про утворення Національного агентства України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів»;

пункт 2 статті 1 Указу Президента України від 13 березня 2006 року № 216 «Про внесення змін до деяких указів Президента України та визнання таким, що втратив чинність, Указу Президента України від 21 серпня 2004 року № 964»;

статтю 5 Указу Президента України від 30 січня 2007 року № 56 «Питання Фонду державного майна України»;

Указ Президента України від 28 квітня 2007 року № 365 «Про внесення змін до Указу Президента України від 15 грудня 1999 року № 1573».

7. Кабінету Міністрів України:

1) до завершення реформування системи центральних органів виконавчої влади забезпечувати належне виконання функцій центральних органів виконавчої влади, що ліквіднуються, реорганізуються;

2) забезпечити в процесі ліквідації, реорганізації центральних органів виконавчої влади скорочення чисельності державних службовців, які працюють у центральних органах виконавчої влади, не менше, ніж на 30 відсотків;

3) подати у двомісячний строк проекти положень про центральні органи виконавчої влади;

4) вжити заходів щодо ліквідації урядових органів в системі центральних органів виконавчої влади;

5) опрацювати питання оптимізації механізму реалізації державної політики на місцевому рівні, в тому числі щодо функціонування територіальних органів центральних органів виконавчої влади;

6) вжити заходів щодо скорочення штатної чисельності працівників Секретаріату Кабінету Міністрів України не менше, ніж на 50 відсотків;

7) вирішити в установленому порядку питання щодо ліквідації Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі;

8) здійснити у місячний строк заходи щодо створення державного господарського об'єднання «Укроборонекспорт» з державних підприємств, які здійснюють господарську діяльність у сфері розроблення, виготовлення, реалізації, ремонту, модернізації та утилізації озброєння, військової і спеціальної техніки та боєприпасів, беруть участь у військово-технічному співробітництві з іноземними державами;

9) подати у двомісячний строк в установленому порядку пропозиції про внесення змін до актів законодавства, що впливають із цього Указу;

10) привести в місячний строк свої рішення у відповідність із цим Указом.

8. Цей Указ набирає чинності з дня його опублікування.

*Президент України
Віктор ЯНУКОВИЧ*

9 грудня 2010 року

ЗАТВЕРДЖЕНО
Указом Президента України
від 9 грудня 2010 року №1085/2010

СХЕМА
організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади

I. Міністерства:

Міністерство аграрної політики та продовольства України

Міністерство внутрішніх справ України

Міністерство екології та природних ресурсів України

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України

Міністерство енергетики та вугільної промисловості України

Міністерство закордонних справ України

Міністерство інфраструктури України

Міністерство культури України

Міністерство надзвичайних ситуацій України

Міністерство оборони України

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Міністерство охорони здоров'я України

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України

Міністерство соціальної політики України

Міністерство фінансів України

Міністерство юстиції України

II. Центральні органи виконавчої влади:

Державна авіаційна служба України

Державна автотранспортна служба України

Державна архівна служба України

Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України

Державна виконавча служба України

Державна казначейська служба України

Державна митна служба України

Державна міграційна служба України

Державна пенітенціарна служба України

Державна податкова служба України

Державна пробірна служба України

Державна реєстраційна служба України

Державна санітарно-епідеміологічна служба України

Державна служба автомобільних доріг України

Державна служба геології та надр України

Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України

Державна служба експортного контролю України

Державна служба з питань інвалідів та ветеранів України

Державна служба зв'язку України

Державна служба інтелектуальної власності України

Державна служба молоді та спорту України

Державна служба морського та річкового транспорту України

Державна служба статистики України

Державна служба технічного регулювання України

Державна служба України з лікарських препаратів і контролю за наркотиками

Державна служба України з питань захисту персональних даних

Державна служба України з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань

Державна служба фінансового моніторингу України

Державне агентство водних ресурсів України

Державне агентство екологічних інвестицій України

Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України

Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України

Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації України

Державне агентство земельних ресурсів України

Державне агентство лісових ресурсів України

Державне агентство резерву України

Державне агентство рибного господарства України

Державне агентство України з питань кіно

Державне агентство України з управління державними корпоративними правами та майном

Державне агентство України з управління зоною відчуження

Державне космічне агентство України

Державна архітектурно-будівельна інспекція України

Державна екологічна інспекція України

Державна інспекція сільського господарства України

Державна інспекція техногенної безпеки України

Державна інспекція України з питань праці

Державна інспекція ядерного регулювання України

Державна фінансова інспекція України

Адміністрація Державної прикордонної служби України

Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації

Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України

Національне агентство з питань підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу та реалізації інфраструктурних проектів

Пенсійний фонд України

III. Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом:

Антимонопольний комітет України

Державний комітет телебачення і радіомовлення України

Фонд державного майна України

IV. Центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України:

1) *через Першого віце-прем'єр-міністра України — Міністра економічного розвитку і торгівлі України:*

Державна служба експортного контролю України

Державна служба статистики України

Державна служба технічного регулювання України

Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України

Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України

Державне агентство резерву України

Державне агентство України з управління державними корпоративними правами та майном

2) *через Віце-прем'єр-міністра України — Міністра інфраструктури України:*

Державна авіаційна служба України

Державна автотранспортна служба України

Державна служба автомобільних доріг України

Державна служба зв'язку України

Державна служба морського та річкового транспорту України

Національне агентство з питань підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу та реалізації інфраструктурних проектів

3) *через Віце-прем'єр-міністра України — Міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України:*

Державна архітектурно-будівельна інспекція України

4) *через Віце-прем'єр-міністра України — Міністра соціальної політики України:*

Державна служба з питань інвалідів та ветеранів України

Державна інспекція України з питань праці

Пенсійний фонд України
5) *через Міністра аграрної політики та продовольства України:*

Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України

Державне агентство земельних ресурсів України

Державне агентство лісових ресурсів України

Державне агентство рибного господарства України

Державна інспекція сільського господарства України

6) *через Міністра внутрішніх справ України:*

Державна міграційна служба України

7) *через Міністра культури України:*

Державне агентство України з питань кіно

8) *через Міністра надзвичайних ситуацій України:*

Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України

Державне агентство України з управління зоною відчуження

Державна інспекція техногенної безпеки України

9) *через Міністра освіти і науки, молоді та спорту України:*

Державна служба інтелектуальної власності України

Державна служба молоді та спорту України

Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації України

10) *через Міністра охорони здоров'я України:*

Державна санітарно-епідеміологічна служба України

Державна служба України з лікарських препаратів і контролю за наркотиками

Державна служба України з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань

11) *через Міністра екології та природних ресурсів України:*

Державна служба геології та надр України

Державне агентство водних ресурсів України

Державне агентство екологічних інвестицій України

Державна екологічна інспекція України

12) *через Міністра фінансів України:*

Державна казначейська служба України

Державна митна служба України

Державна податкова служба України

Державна пробірна служба України

Державна служба фінансового моніторингу України

Державна фінансова інспекція України

13) *через Міністра юстиції України:*

Державна архівна служба України

Державна виконавча служба України

Державна пенітенціарна служба України

Державна реєстраційна служба України

Державна служба України з питань захисту персональних даних.

*Глава Адміністрації
Президента України
С. ЛЬОВОЧКІН*

ЕВГЕНИЮ ВАСИЛЬЕВИЧУ ДОДИНУ — 80

Исполнилось 80 лет заведующему кафедрой морского и таможенного права Национального университета «Одесская юридическая академия» доктору юридических наук, профессору Евгению Васильевичу Додину.

Е. В. Додин родился в городе Томске 27 января 1931 г.

После окончания средней школы в 1948 г. поступил в Харьковский юридический институт, окончил первый курс и был переведен в Одесский государственный университет (юридический факультет), который окончил с отличием. Был направлен в Одесскую областную прокуратуру следователем. В 1956 г. перешел на работу в Одесскую научно-исследовательскую криминалистическую лабораторию экспертом-криминалистом. Работа в должности следователя и эксперта-криминалиста позволила овладеть методикой, тактикой и техникой расследования уголовных дел.

В 1958 г. переходит на работу в Одесскую школу милиции МВД СССР, вначале преподавателем, затем назначается начальником цикла юридических дисциплин. Связь с практикой позволила раскрыть всю многогранность пытливого ума молодого следователя-криминалиста. В конце 1958 г. появляются его первые публикации. Учитывая специфику учебного заведения, они были посвящены анализу административной деятельности милиции и опубликованы в бюллетенях по обмену опытом оперативной работы.

В 1960 г. увидело свет его первое в открытой печати издание «Административное принуждение в СССР», что свидетельствовало о формировании направлений его научного интереса. В 1961 г. он поступает в заочную аспирантуру Всесоюзного юридического института. В 1961–1962 гг. в научных

трудах этого института появляются статьи «Основания административной ответственности», «Субъект административного проступка» и другие, в содержании которых четко прослеживается влияние опыта практической работы. Его обращение к анализу состава административного проступка как к юридическому основанию административной ответственности послужило началом формирования нового направления в административно-правовой науке — административно-деликтного права.

Первые научные апробации дали результат, и в 1965 г. на заседании ученого совета Всесоюзного научно-исследовательского института Евгений Васильевич защитил кандидатскую диссертацию «Основания административной ответственности». Оппонировали известные в тот период ученые — профессор А. Е. Лунев и Ю. М. Козлов.

В июне 1965 г. командирован в ГДР на три месяца для чтения лекций в Высшей полицейской школе ГДР и в том же году избран доцентом Одесского государственного университета.

Научная активность юбиляра выразилась в издании фундаментальных работ по административному праву. В 1971 г. под руководством профессора И. Н. Пахомова выходит учебник «Радянське адміністративне право». В Москве выходит в свет учебник «Административное право» (под редакцией профессора В. М. Манохина), в котором несколько разделов были подготовлены Е. В. Додиним. Однако наиболее оригинальное исследование он выполнил по поручению профессора Ц. А. Ямпольской, возглавлявшей в тот период один из ведущих отделов Института государства и права АН СССР, — раздел «Административно-правовой статус профсоюзов СССР» в монографии, получившей первую пре-

мию Совета Министров СССР, а ее авторы — Почетные грамоты ВЦСПС.

В 1973 г. в издательстве «Юридическая литература» (г. Москва, СССР) и в 1974 г. в г. Киеве (УССР) выходят две монографии, в которых автор обосновывает свой подход к пониманию сущности административного процесса.

Необходимость обоснования новых направлений правовой науки стали причиной дальнейшего развития научных интересов юбиляра. В качестве темы докторской диссертации им избрана тема «Доказательства в административном процессе». В 1973 г. защищена в КГУ докторская диссертация «Доказывание и доказательства в правоприменительной деятельности органов советского государственного управления».

В 1975 г. Е. В. Додин избирается на должность заведующего кафедрой криминалистики, уголовного права и процесса ОГУ им. И. И. Мечникова. В тот период это была многопрофильная кафедра, обеспечивающая чтение предметов не только криминалистического цикла, но и ряда иных.

Важным направлением деятельности стало повышение уровня материально-технического обеспечения кафедры. За счет средств, полученных от выполнения хозяйственных работ, был создан музей криминалистики и учебный криминалистический полигон, на базе которых в 1978 и 1979 гг. проведены всесоюзные семинары следственных работников.

В 1980 г. Е. В. Додин был приглашен на работу в Киевскую высшую школу МВД СССР (ныне — Киевский национальный университет внутренних дел) на должность начальника кафедры административного права и управления в органах внутренних дел. За короткий срок кафедра стала одним из ведущих центров по подготовке не только высокопрофессиональных сотрудников для органов милиции, но и научных кадров. За период работы в этой должности под руководством юбиляра защитилось более 30 адъюнктов и соискателей, многие из которых ныне занимают руководящие должности в системе МВД Украины и учебных заведениях. В период работы

в КВШ с 1980 по 1990 г. основной научный интерес ориентирован на решение проблем организации деятельности милиции, в связи с чем готовится ряд учебных пособий для сотрудников этих органов. Одновременно с работой по обеспечению сотрудников милиции необходимой вспомогательной литературой осуществляется разработка нового направления в административно-правовой науке — административной деликтологии — отрасли знаний о причинах и условиях совершения административных проступков и их профилактике. В журналах «Советское государство и право», «Правоведение» и других периодических изданиях публикуются статьи о причинности административных деликтов и приемах их профилактики.

За подготовку сотрудников милиции Болгарии в КВШ Евгений Васильевич был награжден медалью МВД Болгарии «За отличие в охране общественного порядка», а за подготовку сотрудников царандоя (милиции) Афганистана — грамотой МВД СССР.

В 1990 г. Е. В. Додин возвращается в Одессу и занимает должность профессора кафедры административного права юридического факультета ОГУ. В 1997 г. при преобразовании этого структурного подразделения ОГУ в самостоятельное учебное заведение — Юридическую академию — назначается заведующим кафедрой морского и таможенного права.

Главной задачей руководителя кафедры была подготовка квалифицированных преподавателей, обладающих опытом практической деятельности в таможенных органах и юридических структурах водного транспорта.

Высокий уровень квалификации сотрудников кафедры обусловил обращения Верховной Рады Украины, Верховного Суда Украины, Генеральной прокуратуры и иных органов государства с просьбой о толковании целого ряда законов морского и таможенного права. При кафедре, по инициативе ее руководителя, была создана лаборатория, организован учебный процесс студентов на учебно-тренажерном судне «Лесозаводск».

Работа на кафедре обусловила новые направления научной работы юбиляра. Под его научным руководством кафедрa организует выпуск двух журналов — «Митна справа» и «Торговое мореплавание». Первый из них Президиумом ВАК Украины включен в перечень «специализированных» изданий. При участии кафедры издаются две газеты — «Митна газета» и «Таможенная газета», имеющие подписчиков в ряде стран СНГ и ближнего зарубежья. В 2000 г. было опубликовано учебное пособие «Таможенные операции на морском транспорте». В соавторстве с В. В. Серафимовым в 2001 г. выходит монография «Санкционированное вмешательство в сферу торгового мореплавания».

Авторитет Е. В. Додина в административно-правовой науке обусловил включение его в состав ряда спецсоветов, в том числе зарубежных (Российской Федерации, Республики Молдова и Республики Румыния), а работы в области морского права predeterminedли избрание его судьей Международного морского суда, вице-президентом Международной ассоциации украинских мореплавателей, членом редколлегии международного научно-публицистического журнала «Закон и жизнь» (Республика Молдова). Его организаторские способности оценены Союзом юристов Украины вручением ему диплома «Юрист года» в номинации юрист — организа-

тор высшего юридического образования за 1999 г.

В 2000 г. присвоено звание заслуженного деятеля науки и техники Украины, в 2002 г. звание «Почетный профессор ОНЮА».

По-новому подходит юбиляр к подготовке разделов учебника «Адміністративне право України» (под общей редакцией академика С. В. Кивалова), отмеченного Первой премией Союза юристов Украины как лучший учебник в 2003 г.

Таким мы знаем нашего всегда приветливого, готового прийти на помощь лидера, прекрасного организатора, сильного и доброго человека, который создал не только новые направления в различных сферах правовой науки, школу учеников различных отраслей юридической науки, мыслящих прогрессивно, независимо, имеющих благодаря его поддержке возможность и право на собственное суждение и многообещающие перспективы служения науке и Отечеству.

Редакционная коллегия журнала поздравляет Евгения Васильевича Додина со славным юбилеем и желает ему крепкого здоровья, долгих лет жизни, благополучия и дальнейших творческих успехов на благо Украины и Национального университета «Одесская юридическая академия».

ПУБЛІКАЦІЇ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК» ЗА 2010 РІК

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Л. Яровенко. Становлення політичного права: загальнотеоретичний аналіз. — № 1, с. 4.

В. Дудченко. Право як предмет нормативної етики. — № 2, с. 4.

Л. Трофимова. Финансовая политика: проблемы категориального определения и практической реализации. — № 2, с. 11.

О. Ноздрін. До визначення понятійно-категоріального апарату у загальній теорії права і держави. — № 2, с. 17.

І. Жаровська. Роль особистості у державно-владних відносинах. — № 4, с. 4.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

Н. Батанова. Конституційно-правова відповідальність: концептуальні проблеми теорії. — № 2, с. 24.

В. Авер'янов. Взаємостосунки Президента і уряду у змішаній формі державного правління в Україні. — № 3, с. 4.

Г. Дрок. Сучасний стан судової реформи в Україні. — № 3, с. 11.

М. Орзіх. Рестарт політичної реформи в Україні: науково-прикладні підстави та конституційно-правові наслідки. — № 4, с. 9.

В. Федоренко. Внутрішня побудова інституту конституційного права: проблеми теорії та практики. — № 4, с. 14.

В. Григор'єв. Современное развитие конституционной юстиции в Украине. — № 4, с. 21.

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Р. Авдюгін. Правові засоби як гарантії забезпечення прав людини. — № 1, с. 8.

К. Вітман. Становлення міжнародно-правової системи захисту прав національних меншин у країнах Східної Європи (після Другої світової війни). — № 2, с. 30.

В. Крижановський. Конституційно-правові засади діяльності органів судової влади у забезпеченні захисту прав людини на сучасному етапі державотворення в Україні. — № 4, с. 25.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

О. Орловський. Нормативно-правова регламентація загальних зборів членів територіальної громади на локальному рівні (на матеріалах міста Суми). — № 1, с. 13.

О. Олькіна-Даб'я. Дострокове припинення повноважень вищих посадових осіб як елемент

стримувань та протипаг у системі державної влади України. — № 1, с. 18.

О. Батанов. Муніципальна влада у системі сучасного муніципалізму: концептуальні проблеми теорії. — № 3, с. 16.

Ю. Бальцій. Проблемні питання визначення системи місцевого самоврядування. — № 3, с. 22.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Н. Мішина. Громадські організації і неурядові організації: термінологічне порівняння. — № 4, с. 32.

І. Бондаренко. До визначення конституційно-правового статусу спільної власності територіальних громад. — № 4, с. 36.

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

А. Дашковська. Сучасні тенденції вдосконалення правового регулювання діяльності засобів масової інформації під час виборів в Україні. — № 1, с. 25.

Ю. Цал-Цалко. Передумови та умови відкриття провадження у справах щодо поділу спільного майна подружжя. — № 1, с. 29.

С. Мазуренко. Підстави виникнення правової охорони на торговельні марки. — № 2, с. 37.

О. Кізлова. Застава у системі способів забезпечення зобов'язань. — № 2, с. 43.

В. Режун. Концептуальні аспекти формування нормативної бази організації і діяльності третейських судів в Україні. — № 2, с. 48.

О. Погібко. Актуальні правові проблеми воєнної реформи в Україні. — № 2, с. 54.

К. Глиняна. Договірне регулювання майнових правовідносин подружжя. — № 3, с. 29.

С. Донін. Специфіка проваджень у справах про адміністративні правопорушення на морському транспорті — № 3, с. 36.

С. Зицук. Особливості адміністративно-правового статусу платників податків. — № 3, с. 41.

А. Майдебура. Державна нагородна політика на сучасному етапі державотворення в Україні. — № 3, с. 45.

Л. Кравець. Об'єкт злочину розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску. — № 3, с. 52.

М. Афанасьєва. Виборча інженерія: до постановки питання. — № 4, с. 43.

О. Чепель. Професійна підготовка парламентаріїв України та зарубіжних країн: порівняльно-правове дослідження. — № 4, с. 49.

Т. Ківалова. Субсидіарне застосування зобов'язань відшкодування шкоди. — № 4, с. 58.

Р. Мінченко. Деякі питання апеляційного провадження в цивільному судочинстві України. — № 4, с. 65.

О. Волощук. Міжнародний комерційний арбітраж: причини популярності. — № 4, с. 69.

В. Кіценко. Теоретичні питання визначення податкового спору як однієї із форм юридичного конфлікту. — № 4, с. 75.

Л. Романадзе. Зміст та строк чинності прав суб'єктів права інтелектуальної власності на торговельну марку. — № 4, с. 79.

УКРАЇНА І СВІТ

Р. Бирюков. Право и глобализация. — № 1, с. 36.

О. Алікова. Конституційно-правові аспекти розвитку фізичної культури та спорту в Україні та зарубіжних країнах. — № 1, с. 41.

С. Войченко. Договори Ради Європи у кримінально-правовій сфері: поняття та особливості класифікації. — № 1, с. 47.

І. Кривцова. Європейські стандарти судочинства: деякі теоретико-методологічні зауваження. — № 1, с. 53.

М. Пашковський. Уроки Нюрнберзького процесу. — № 2, с. 72.

Л. Романадзе. Міжнародний досвід правової охорони нетрадиційних торговельних марок. — № 3, с. 64.

О. Скрипник. К вопросу об объекте наследственного правоотношения в Германии, Франции и Украине. — № 3, с. 68.

Н. Мельниченко. Конституційно-правові засади регулювання культурної політики країн Європейського Союзу (на прикладі Фінляндії та Швеції). — № 4, с. 86.

ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРИЧНІ ІСТОРІЇ

О. Медведько. Історичний розвиток правового статусу Генерального прокурора України. — № 2, с. 61.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

М. Василенко. Наукові парки: порівняльно-правовий погляд на закон інноваційного розвитку за участю університетів (академій). — № 3, с. 57.

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

К. Горобець. Метафора правової цінності. — № 1, с. 59.

Ю. Унгурян. Виконання рішень Конституційного Суду України. — № 3, с. 75.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Б. Пережняк. В специализированных ученых советах Одесской национальной юридической академии. — № 1, с. 63.

В. Туляков. Механизм уголовно-правового воздействия: эффективность определяется в Одессе. — № 2, с. 77.

Б. Пережняк. В специализированных ученых советах Одесской национальной юридической академии. — № 2, с. 78.

В. Тищенко, О. Хлопчик. Перші Всеукраїнські наукові читання з кримінальної юстиції пам'яті професора В. П. Колмакова. — № 3, с. 79.

Д. Касілова. V Міжнародна цивілістична наукова конференція студентів та аспірантів. — № 3, с. 82.

Б. Пережняк. В специализированных ученых советах Одесской юридической академии. — № 4, с. 91.

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

С. Саханенко. Перше комплексне порівняльно-правове дослідження органів самоорганізації населення. — № 1, с. 73.

В. Меркулова. Новые подходы к изучению преступности и механизма криминализации общества. — № 1, с. 76.

ЗАКОНОДАВСТВО І ДОКУМЕНТИ

Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції». — № 1, с. 81.

Закон України «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень». — № 1, с. 93.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення». — № 1, с. 100.

Постанова Кабінету Міністрів України «Питання реалізації державної антикорупційної політики». — № 1, с. 110.

Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями бюджетної політики на 2011 рік». — № 2, с. 84.

Указ Президента України «Питання Національної академії правових наук України». — № 2, с. 92.

Правила прийому Одеської національної юридичної академії у 2010 році. — № 2, с. 97.

Новеллы вступительной кампании 2010 года. — № 2, с. 115.

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» та інших законодавчих актів України». — № 3, с. 84.

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності». — № 3, с. 98.

Закон України «Про ратифікацію Угоди між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України». — № 3, с. 108.

Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». — № 4, с. 99.

Рішення Конституційного Суду України у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV. — № 4, с. 109.

Указ Президента України «Про Національний університет «Одеська юридична академія». — № 4, с. 111.

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про реорганізацію Одеської національної юридичної академії». — № 4, с. 111.

Указ Президента України «Про присвоєння класного чину». — № 4, с. 112.

Указ Президента України «Про відзначення державними нагородами України працівників підприємств, установ і організацій» (витяг). — № 4, ст. 113.

Указ Президента України «Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня Конституції України» (витяг). — № 4, с. 114.

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Вікторко проти Польщі» («Wiktorko v. Poland»). — № 1, с. 116.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Сібгатулін проти Росії» («Sibgatullin v. Russia»). — № 1, с. 117.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Егеланд і Хансейд проти Норвегії» («Egeland and Hanseid v. Norway»). — № 1, с. 119.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Видавнича компанія «Times» проти Сполученого Королівства» («Times Newspapers LTD v. the United Kingdom»). — № 1, с. 120.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Каракото проти Угорщини» («Karakoto v. Hungary»). — № 1, с. 122.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «А. проти Норвегії» («A. v. Norway»). — № 1, с. 123.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «К.Х. та інші проти Словаччини» («K.H. and others v. Slovakia»). — № 2, с. 118.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення про неприйнятність у справі «Аппель-Ірганг проти Німеччини» («Appel-Irgang v. Germany»). — № 2, с. 120.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Лаутсі проти Італії» («Lautsi v. Italy»). — № 2, с. 121.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Холдинг Європапрес» проти Хорватії («Euroapress Holding d.o.o. v. Croatia»). — № 2, с. 123.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Гселл проти Швейцарії» («Gsell v. Switzerland»). — № 3, с. 111.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Паско проти Росії» («Pasko v. Russia»). — № 3, с. 113.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Порубова проти Росії», «Романенко та інші проти Росії» («Porubova v. Russia», «Romanenko and Others v. Russia»). — № 3, с. 115.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «З.Н.С. проти Туреччини» («Z.N.S. v. Turkey»). — № 3, с. 117.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Котов проти Росії» («Kotov v. Russia»). — № 3, с. 117.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Баятан проти Вірменії» («Bayatan v. Armenia»). — № 4, с. 115.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення Великої палати у справі «Карт проти Туреччини» («Kart v. Turkey»). — № 4, с. 116.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Бухакорт проти Франції», «Гардел проти Франції», «М.Б. проти Франції» («Bouchacourt v. France», «Gardel v. France», «M.B. v. France»). — № 4, с. 118.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Дудник проти України» («Dudnyk v. Ukraine»). — № 4, с. 119.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Коктиш проти України» («Koktysh v. Ukraine»). — № 4, с. 120.

ПЕРСОНАЛІЇ

85-річний ювілей Марка Пилиповича Орзіха. — № 4, с. 122.

Ювілей Людмили Кузьмівни Царьової. — № 4, с. 124.

Пам'яті Вадима Борисовича Авер'янова. — № 4, с. 125.

Пам'яті Марка Юхимовича Черкеса. — № 4, с. 126.